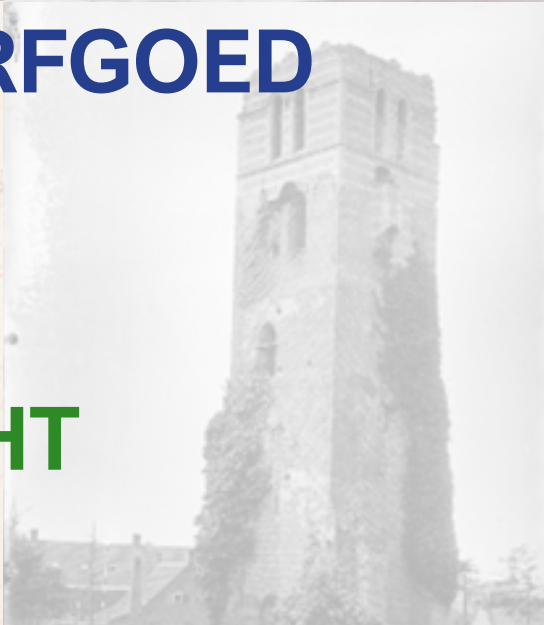

DE KERK IN HET MIDDEN

VISIE RELIGIEUS ERFGOED

GEMEENTE

WOENS DRECHT

In samenwerking met:

De Bron

Protestantse
Kerk

Wilhelmiënmuseum

Colofon

Tekst en redactie

Monumentenhuis Brabant

In opdracht van

Gemeente Woensdrecht

Huijbergseweg 3

Postbus 24

4631 GC Hoogerheide

Status

Definitief

Datum

31 oktober 2023

INHOUDSOPGAVE

	VOORWOORD	6
1.	INLEIDING	8
2.	AANPAK KERKENVISIE	12
3.	VISIE KERKEIGENAREN	14
	3.1 BISDOM BRED: PROTOCOL (HER)BESTEMMING KERKGEBOUWEN	14
	3.2 R.K. PAROCHIE DE BRON: NAAR EEN MISSIONAIRE GELOOFSGEMEENSCHAP	14
	3.3 PROTESTANTSE GEMEENTE	17
	3.4 STICHTING BEHOUD RELIGIEUS KLOOSTERFGOED HUIJBERGEN	18
4.	HISTORISCHE ONTWIKKELING	21
	4.1 DE VROEGSTE GESCHIEDENIS	21
	4.2 DE REPUBLIEK	21
	4.3 VERLICHTING, REVOLUTIE, BEZETTING	22
	4.4 HET KONINKRIJK: DE EERSTE HONDERD JAAR	22
	4.5 DE TWINTIGSTE EEUW	23
	4.6 RECENTE ONTWIKKELINGEN	24
5.	RONDON DE KERKEN	27
	5.1 NAAST DE KERK: DE PASTORIE	27
	5.2 ROND DE KERK: DE BEGRAAFPLAATS	27
	5.3 NAAR DE KERK: DE KERKENPADEN	29
	5.4 PUBLIEKE TAKEN: ZORG EN ONDERWIJS	29
	5.5 DE RELIGIEUZE MENS: GEDACHTENIS EN DANKBAARHEID	29
6.	TRANSFORMATIEKADERS KERKGEBOUWEN	30
	6.1 SINT DIONYSIUSKERK TE PUTTE	34
	6.2 O.L.V. HEMELVAARTKERK TE HOGERHEIDE	37
	6.3 O.L.V. HEMELVAARTKERK TE HUIJBERGEN	40
	6.4 SINT JOZEFKERK TE WOENSDRECHT	43
	6.5 SINT GERTRUDISKERK TE OSSENDRECHT	46
	6.6 PROTESTANTSE KERK TE OSSENDRECHT	49
7.	IMMATERIEEL EN ROEREND RELIGIEUS ERFGOED	55
	7.1 OPTOCHTEN, PROCESSIES EN BEDEVAARTEN	55
	7.1.1 ZUSTER MARIE-ADOLPHINE	55
	7.2 INVENTARISATIE ROEREND RELIGIEUS ERFGOED	58
8.	VERDUURZAMING KERKGEBOUWEN	60
9.	KOPPELKANSEN MET ANDERE BELEIDSTERREINEN	62
	9.1 DUURZAAMHEID, KLIMAATADAPTATIE EN BIODIVERSITEIT	62
	9.2 SOCIAAL DOMEIN EN LEEFBAARHEID	62
10.	BIBLIOGRAFIE	64
11.	WAT ER (NOG) IS	66
	11.1 DE KERKEN (EN OVERBLIJFSELEN VAN KERKEN)	66
	11.2 DE PASTORIEËN	67
	11.3 DE BEGRAAFPLAATSEN EN GRAFMONUMENTEN	68
	11.4 ANDER RELIGIEUS VASTGOED	72
	11.5 DE KERKENPADEN	73
	11.6 KLEINE MONUMENTEN	75
	11.7 IMMATERIEEL ERFGOED	76
	11.8 ROEREND RELIGIEUS ERFGOED	76

Afb. 1 Onderhoudswerkzaamheden aan de Sint Jozefkerk in Woensdrecht. Foto: T. van Putte, 1986. Bron: West-Brabants Archief (WBA).

VOORWOORD

Beste lezer,

Van oudsher nemen de kerkgebouwen een centrale plek in binnen de dorpskernen. Vaak letterlijk vanwege de ligging, maar ook omdat de kerk een belangrijke rol binnen de dorpsgemeenschap speelde. In de huidige maatschappij zien we dat het gebruik van religieuze plaatsen en de omgang met religieus gedachtengoed sterk aan het veranderen is. De kerk heeft te maken met een sterke ontkerkelijking en een alsmaar kleiner wordende groep kerkgangers. Dit terwijl de onderhouds- en energiekosten stijgen. Hierdoor wordt het soms noodzakelijk voor een bisdom of het kerkbestuur om het kerkgebouw aan de eredienst te onttrekken en te verkopen.

Het verdwijnen van kerkgebouwen roept emoties op in de maatschappij. Het kerkgebouw maakt vaak onderdeel uit van het DNA van een dorp. Veel inwoners identificeren zich met 'hun' kerkgebouw, omdat hier belangrijke levensgebeurtenissen hebben plaatsgevonden (doop, communie, trouwen en uitvaarten). Bovendien zijn het vaak beeldbepalende panden met ruimtelijke kwaliteiten en een rijke historie. Het is dan ook de nadrukkelijke wens van velen én van het college van B&W om het kerkgebouw als zodanig voor de dorpsgemeenschap te bewaren en vervolgens te bestempelen als gemeentelijk monument.

Landelijk zien we gelukkig vele succesvolle herbestemmingen van kerkgebouwen. Kerkgebouwen kunnen kansen bieden voor de krappe woningmarkt, op toeristisch-recreatief gebied en/of een sociaal-maatschappelijk functie vervullen.

In deze kerkenvisie wordt van elk kerkgebouw in onze gemeente aangegeven wat de knelpunten voor instandhouding zijn en welke oplossingen mogelijk worden geacht.

Naast de kerkgebouwen is ook het religieus erfgoed in zijn geheel geïnventariseerd. Materieel erfgoed, zoals de pastorieën, begraafplaatsen, (graf)monumenten en kerkenpaden. Maar ook het immaterieel bezit en gedachtengoed verdient het om vastgelegd en doorgegeven te worden. Denk hierbij aan de herdertjestocht, de Berendrechtse Begankenis of de processie van de Heilige Zuster Marie-Adolphine.

Met deze visie zetten we een eerste stap in onze zoektocht naar een haalbare manier om ons religieus erfgoed toekomstbestendig te maken. Tevens is deze kerkenvisie een deelproduct voor het totale gemeentelijke erfgoedbeleid dat tegelijkertijd is opgesteld.

Ik wens u veel leesplezier toe.

Jeffrey van Agtmaal
Wethouder cultuur en erfgoed

Monument, sloop en toch woningbouw bij Sint-Jozefkerk?

WOENSDRECHT – Eind 2019 sloot de Sint-Jozefkerk in Woensdrecht de deuren: sindsdien geen kerkelijke diensten meer in de kerk die net na de oorlog in sobere stijl werd herbouwd. Het was een verlies voor de Woensdrechtse gemeenschap. En nu staat de gemeente in dubie over de toekomst van de kerkgebouwen. Het monumentenstatus en daarmee behoud van het kerkgebouw of wordt er gekozen voor gesloopte kerkgebouwen die worden omgebouwd tot appartementen?

bisdom en het is ook nodig, zowel kosten-technisch als qua conditie van de kerk." Maar de bouwplannen stuiten op verzet.

Aanwijzingsverzoek
Volgens Dees Verbeek van Stichting Behoud van Monumenten (SBCEZ) en Jan van Eekelen van Bond Heemschut alsmede het Cuypersgenootschap, de kerkgebouwen zijn van historisch belang. Het gebouw is simpel en karakterbepalend en met een verhaal erachter. Zo is de kerkgebouwen het belangrijkste monument in de gemeente. Het gebouw is simpel en karakterbepalend en met een verhaal erachter. Zo is de kerkgebouwen het belangrijkste monument in de gemeente. Het gebouw is simpel en karakterbepalend en met een verhaal erachter. Zo is de kerkgebouwen het belangrijkste monument in de gemeente.

Foto: SBCEZ

Het is alleen jammer dat de gemeente zelf niet het voortouw neemt bij dit soort zaken, maar volgt. Herbesteding is overal mogelijk, maar in Woensdrecht is herbesteding onmogelijk. Waarom sloop en nieuwbouw het hier

sloopvergunningsaanvraag gedaan en anderzijds liggen er dus aanwijzingsverzoeken van meerdere partijen voor behoud van de kerk. Volgens Luc de Nijs zou het jammer zijn als de plannen niet doorgaan: "We staan allemaal voor de taak om veel woningen te bouwen en dan

Gemeente moet beslissen over lot kerk Woensdrecht

Sloopkogel of monumentenstatus voor Sint-Jozefkerk?

Bieden op kerken van Huijbergen en Putte kan tot 1 januari: 'Maar niet voor symbolisch bedrag'

Bron een tiental kandidaten met zoveel serieuze interesse", zegt vastgoeder

Peter de Brie
Huijbergen/Putte

Tot en met 31 december 2022 konden bedrijven of organisaties bij Van den Bergh, specialist kerkelijk vastgoed voor het bisdom Breda, een bod doen op de Huijbergse OLV Hemelvaartkerk (1916) en de Putse Sint-Dionysiuskerk (1865). Die zijn na verwoesting in de oorlog herbouwd in 1952, maar vorig jaar allebei gesloten vanwege stijgende kosten en dalende bezoekersaantallen

Geld is niet zaligmakend: 'De invulling telt ook mee'

Tie
Van alle kandidaten blijft een tiental serieuze kopers over, schat Van den Bergh in. „Daarmee bedoel ik absoluut niet dat andere bidders geen mooie, waardevolle plannen hadden. Maar wel dat het bij sommige organisaties ontbrak aan voldoende financieel draagvlak om op hun bod in te gaan."

Geld is weliswaar belangrijk voor een gezond huishoudboekje van de parochie en haar achterban, maar Van den Bergh benadrukt dat dit niet za-

▲ De Onze Lieve Vrouw Hemelvaartkerk in Huijbergen (links) en de Sint-Dionysiuskerk in Putte (rechts). FOTOPETER DE BRIE/INDESTEM

Ook wordt meegewogen hoe een

gesproken om de beeldbepalende contouren zo veel mogelijk overeind

1. INLEIDING

Een toekomst voor religieus erfgoed

'De kerk in het midden' – de titel van deze kerkenvisie is niet toevallig gekozen. Al is in deze tijd de centrale plaats van de kerk niet langer vanzelfsprekend. Daarom is uitleg en onderbouwing op zijn plaats – zodat deze kerkenvisie met recht een VISIE-document kan zijn: een perspectief voor alle cultuur die de kerk ons in onze leefomgeving heeft nagelaten.

Midden in het dorp

Kerkgebouwen hebben vaak een centrale plek binnen een dorp. Meestal is er een plein in de buurt, of een kerkhof. Hoge kerktorens – vaak gemeentelijk eigendom – vormden vroeger oriëntatiepunten in het open veld, doordat ze al van verre zichtbaar waren. Met kloggelui werd de tijd aangeduid. Samen met kleine religieuze objecten als weg- en veldkapellen, (weg)kruizen, beelden en (restanten van) kerkenpaden maken kerkgebouwen een belangrijk deel uit van de eigen cultuurhistorische waarden van een dorpsgemeenschap. Ook oude begraafplaatsen, vaak in de directe omgeving van het kerkgebouw, zijn waardevol; vanwege de grafmonumenten en gedenktekens, maar ook door de vaak bijzondere en specifieke historische beplanting. Niet alleen zijn deze waarden kenmerkend voor een dorp: zij vormen het collectieve geheugen van een dorpsgemeenschap.

Afb. 2 Topografische kaart 2021 van Huijbergen met de kerk midden in het dorp, Topotijdreis.

Midden in de wereld

Een religieus object dankt bovendien niet zelden zijn ontstaan aan een gezamenlijke inspanning van de plaatselijke bevolking. Vrijwel altijd financieel, maar dikwijls ook door de inzet van eigen arbeid. Binnen de gemeente Woensdrecht vormt de realisatie van de Volksabdij Onze Lieve Vrouw ter Duinen, in de bossen tussen Ossendrecht en Huijbergen, hiervan een sprekend voorbeeld. Dit project werd in de jaren '30 van de vorige eeuw opgezet door kapelaan Flor van Putte in het kader van het jeugdwerk van de St. Gertrudisparochie.

Niet alleen werd hiermee het probleem van de jeugdwerkloosheid aangepakt, maar ook voor scholing (werkplaatsen L.T.S) en ouderenzorg was hier aandacht. Dit voorbeeld illustreert het belang van de kerk als gebouw, maar ook van de kerk als sociaal instituut.

Midden in de samenleving

Religieuze instanties en hun vertegenwoordigers, zoals de Broeders van Huijbergen en kapelaan Van Putte droegen in belangrijke mate bij aan de ontwikkeling van het onderwijs, de zieken- en ouderenzorg en de sociaalmaatschappelijke organisatie van de samenleving. Gemeenschappelijke sociale beleving

stond tot in de 20e eeuw centraal binnen de verschillende dorpen. Tot die sociale beleving behoren kerkdiensten en vieringen (doop-, communie-, huwelijk- en begrafenisplechtigheden), maar ook bedevaarten en processies. Ook immaterieel erfgoed als de Berendrechtse Begankenis (één van de oudste processies van ons land) en de processie van Zr. Marie Adolphine dragen bij aan de unieke cultuurhistorische waarden

Afb. 3 Het hoofdgebouw van de Volksabdij in aanbouw, ongedateerd. Bron: Heemkundekring Zuidkwartier.

van de gemeente, die niet verloren mogen gaan. Dit immaterieel bezit en gedachtengoed verdient het om vastgelegd te worden in het collectief geheugen van de inwoners van de Gemeente Woensdrecht en te worden doorgegeven, zowel aan nieuwe inwoners als aan jongere generaties.

Afb. 4 Deelnemers aan de Berendrechte Begankenis. Foto: Tonny de Jong, 2019, BN de Stem d.d. 2-11-2019.

Naar de marge

Het gebruik van religieuze plaatsen en de omgang met religieus gedachtengoed is sterk aan het veranderen als gevolg van maatschappelijke trends. Naast factoren als de toenemende ontkerkelijkheid en de vergrijzing van de bevolking, is er de instroom van mensen die geen binding hebben met deze voor hen onbekende woon- en werkomgeving. Verminderde inzet en afnemende zorg voor hetgeen eerdere generaties hebben doorgegeven zijn daarvan het onvermijdelijke gevolg.

Over de rand gevallen?

Door de afnemende belangstelling voor de kerk als instituut verkeren steeds meer kerkbesturen in zwaar weer. Het onderhoud van de gebouwen is niet meer op te brengen door een almaar kleiner wordende groep kerkgangers. De inkomsten lopen dus sterk terug, terwijl de onderhouds- en energiekosten stijgen. Het wordt soms dan ook noodzakelijk voor een bisdom of kerkbestuur om een kerkgebouw aan de erediensdienst te onttrekken en te verkopen aan een projectontwikkelaar.

Bovendien groeit vanuit de maatschappij de vraag naar mogelijkheden om nieuwe woningen te kunnen realiseren met zo weinig mogelijk extra druk op de natuurlijke omgeving. De afweging lijkt dus snel gemaakt, zeker als herbestemming van een religieus pand stuit op financiële bezwaren van een potentiële koper. Leegstand van een gebouw betekent onherroepelijk achteruitgang en meer kosten om het pand weer geschikt te maken voor een nieuwe bestemming. Dan lijkt afbraak en nieuwbouw de eenvoudigste (en goedkoopste) oplossing. Jammer, want zo blijven de kansen onbenut, die deze objecten een gemeenschap hadden kunnen bieden.

Doorgeven, niet afdanken

Het vergt creativiteit en doorzettingsvermogen om aan een religieus object een nieuwe invulling te geven. Toch zijn er vele voorbeelden van succesvolle herbestemmingen: inrichting als cultureel centrum, bibliotheek, medisch zorg-centrum, wonen of een horecabestemming. Binnen de gemeente Woensdrecht is de kapel van het voormalig klooster te Hoogerheide, omgevormd tot raadszaal van het gemeentehuis, een levend voorbeeld van een geslaagde herbestemming!

Terug naar het midden?

Hoewel de samenleving is ontkerkelijk, blijft er grote behoefte aan spiritualiteit; en ondanks alle individualisering neemt de roep om grotere sociale samenhang toe. De kerken kunnen daarin een belangrijke rol spelen. Dat vraagt van de kerkelijke instanties de creativiteit om nieuwe vormen te vinden voor spirituele beleving en gemeenschapsvorming, en van de burgerlijke partijen de bereidheid om mee te investeren in die ontwikkeling.

Een voorbeeld: bij de verkoop van de Sint Dionysiuskerk te Putte mocht het tweedehands “kerkwinkeltje” dat tijdelijk in het gebouw gevestigd was nog een tijdje in de kerk blijven na de eigendomsoverdracht. Omdat er nog geen duidelijkheid was over een nieuwe bestemming, was de nieuwe eigenaar bereid deze activiteit tijdelijk voort te zetten. Daardoor kon dit sociaal-maatschappelijke initiatief nog even voortbestaan. Naast voordelig winkelen – een noodzaak voor steeds meer mensen – kon men er terecht voor een praatje bij een kopje koffie, of voor het opsteken van een kaarsje in de kerk. Inmiddels is het winkeltje wel gesloten waarmee helaas een sociaal-maatschappelijke activiteit is beëindigd.

Nieuwe kansen

Een nieuwe invulling kan ook voordeel opleveren, doordat het object aantrekkelijker wordt voor bezoekers, bijvoorbeeld het Wilhelmiënmuseum in Huijbergen, dat gevestigd is in het oude poortgebouw van de broeders. Een ander mooi voorbeeld is het biodiversiteitsproject bij het kerkenpad te Ossendrecht, een gezamenlijk natuurinitiatief van de gemeente Woensdrecht en het Dorpsplatform Ossendrecht, leerlingen van ‘t Paviljoen, Natuurpodium en de bijenvereniging Nederland Zoemt. Dit kerkenpad maakt tevens deel uit van een landelijk recreatief fietsrouten netwerk. Alleen al het aantal en de diversiteit van de partners illustreert hoe rondom behoud en herbestemming van een stukje religieus erfgoed nieuwe sociale verbindingen ontstaan. Ook het ‘Paadje van Kaatje’ mag in dit verband een geslaagd initiatief worden genoemd. Het levensverhaal van Zr. Marie Adolphine verscheen als stripalbum!

Visie op de toekomst

Dergelijke projecten kunnen in de toekomst zeker nog worden aangevuld. Daardoor kan de gemeente Woensdrecht haar aantrekkelijkheid voor recreanten vergroten (met extra omzet voor de plaatselijke ondernemers) en tegelijkertijd een plezierige leefomgeving bieden voor de huidige en toekomstige bewoners. Er liggen volop kansen voor onze mooie gemeente op de Brabantse Wal: laten we niet aarzelen om die te benutten.

Deze gemeentelijke kerkenvisie mag een eerste stap zijn op dit nieuwe kerkenpad!

*Afb. 5 Onthulling informatiebord bij afronding van het biodiversiteitsproject in Ossendrecht.
Foto: P. Brugman, 2022.*

Afb. 6 Een goed voorbeeld van herbestemming: de vm. kloosterkapel als raadszaal van het nieuwe gemeentehuis van Woensdrecht. Foto: J. Taheij, 2021. Bron: West-Brabants Archief, nr. 2021-00238.

Afb. 7 Tot voor kort werd de Dionysiuskerk tijdelijk gebruikt door de lokale kringloopwinkel in Putte. Het beeld van Sint Dionysius is inmiddels verwijderd. Foto: Deny van Nijnatten, 2023.

2. AANPAK KERKENVISIE

De Nationale Kerkenaanpak

Vanwege de sterke afname van het aantal kerkgangers, heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) in de periode 2014 – 2016 een interactieve discussie gevoerd over de ‘Agenda Toekomst Religieus Erfgoed’ om te zoeken naar manieren om het religieus erfgoed te behouden. Vanuit het Rijk is hierna door de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap 13,5 miljoen euro beschikbaar gesteld voor een nationale kerkenaanpak, waarna vijf programmalijnen zijn ontwikkeld:

- **KERKENVISIES**
In de periode 2019-2021 is zo'n 3 miljoen euro per jaar beschikbaar voor het opstellen van integrale kerkenvisies. De middelen zijn bestemd voor gemeenten die een kerkenvisie gaan opstellen.
- **KENNIS**
Om partijen te steunen die met religieus erfgoed aan de slag gaan, worden de daarvoor nodige data en kennis verzameld en toegankelijk gemaakt.
- **DUURZAAMHEID**
De energierekening vormt vaak een substantieel onderdeel van de exploitatiekosten van een kerkgebouw. Om hier oplossingen voor te vinden en tegelijk te werken aan het terugdringen van CO2-uitstoot, wordt een innovatieprogramma opgezet, dat zich specifiek richt op duurzaamheid bij religieus erfgoed.
- **DRAAGVLAK**
Een groeiende groep personen komt niet of nauwelijks nog in kerkgebouwen. Daardoor zijn zij minder goed bekend met het belang en de betekenis van daarvan. Door deze groep in contact te brengen met de rijke betekenislagen van religieus erfgoed, wordt beoogd het draagvlak ervoor te vergroten.

Toekomst
religieus erfgoed

Decentralisatie-uitkering

De tegemoetkoming aan gemeenten voor het opstellen van een kerkenvisie geschiedt in de vorm van een decentralisatie-uitkering van het Rijk. Elke Nederlandse gemeente heeft eenmalig in de periode 2019-2021 een aanvraag kunnen indienen. De gemeente Woensdrecht heeft van deze mogelijkheid gebruik gemaakt. Voor de gemeente Woensdrecht kwam deze mogelijkheid dan ook op het juiste moment. Niet alleen vanwege de al geruime tijd leegstaande Sint Jozefkerk, maar ook omdat inmiddels andere rooms-katholieke kerkgebouwen in de gemeente vrij zijn gekomen. Bij de protestantse gemeente in Woensdrecht speelt dit soort problemen overigens (nog) niet en de protestantse kerk in Ossendrecht zal dan ook haar religieuze functie behouden.

Aanpak kerkervisie gemeente Woensdrecht

De problematiek van vrijkomende kerkgebouwen is in de gemeente Woensdrecht zeer actueel. Zo zijn de rooms-katholieke kerken in Woensdrecht en Putte reeds gesloten en onttrokken aan de eredienst. De kerk in Huijbergen is inmiddels ook voor de eredienst gesloten. Daardoor dient op korte termijn al uitgekeken te worden naar een nieuw en toekomstbestendig gebruik. In de dorpskern Woensdrecht is de Sint Jozefkerk enkele jaren geleden verkocht aan een ontwikkelaar en is de discussie over het behoud van het kerkgebouw in volle gang. Daarnaast zijn bij de gemeente verzoeken ingediend om de kerkgebouwen aan te wijzen als gemeentelijk monument. Het onderzoek daarnaar loopt momenteel nog. Maar het is duidelijk dat hier meerdere belangen tegelijk samenkomen, bijvoorbeeld het belang van financiële haalbaarheid en belangen vanuit de erfgoedwaarden. Die belangen mogen schuren, maar het is de taak om die niet te laten botsen.

In de andere dorpskernen zal een dergelijk scenario zich ook gaan aandienen. Maar al wordt een kerkgebouw aan de eredienst onttrokken, het is nadrukkelijk de wens om het kerkgebouw als zodanig voor de dorpsgemeenschap te behouden. Dat is vanwege de vaak beeldbepalende, monumentale en ruimtelijke kwaliteiten en vanwege het historische verhaal dat eraan verbonden is. De kerk maakt vaak deel uit van het DNA van het dorp. De financiële haalbaarheid van een doorontwikkeling op basis van een duurzame exploitatie is daarbij van groot belang.

Dit alles vraagt om een zorgvuldige aanpak, waarbij het van groot belang is om draagvlak te creëren. De kerkbesturen en het bisdom van Breda zijn als juridisch eigenaar in de zoektocht naar toekomstbestendige oplossingen de principaal, maar we zijn ons ervan bewust dat ook heel veel burgers en lokale organisaties betrokken zijn bij 'hun' kerkgebouw, zoals erfgoedverenigingen en dorpsplatformen. Daarom is deze visie in nauwe samenwerking met de werkgroep erfgoed tot stand gekomen. De stichting erkent dat de huidige kerkeigenaren een zeer belangrijke partij zijn, maar is het oneens met de opvatting dat zij daarom ook principaal zijn in het bepalen van de toekomstige functie van een kerkgebouw. De opvatting van de stichting is dat de partij die een kerkgebouw wilt behouden en herbestemmen voor de toekomst de principaal moet zijn, uiteraard rekening houdend met de bepaling van het bisdom over functies die niet worden toegestaan in een vrijgekomen kerkgebouw. Hierin verschilt de Stichting dus van inzicht met het parochiebestuur, voor wie de juridisch en economisch eigenaar altijd de principaal zal zijn bij de herbestemming.

Plan van aanpak

De kerkervisie van de gemeente Woensdrecht is in een aantal verschillende stappen tot stand gekomen. Omdat de ontwikkelingen in de gemeente elkaar snel opvolgen is gekozen voor een flexibel plan van aanpak, zodat maatwerk mogelijk is. Wat betreft de te nemen stappen is er geen absolute scheiding aan te brengen. Sommige activiteiten kunnen zowel tot het 'proces' als de 'inhoud' worden gerekend. Een aantal vaste onderdelen van de visie zullen tenminste zijn:

- Terugkerend overleg - dialoog met stakeholders
- Historische ontwikkeling en maatschappelijk belang van religieus erfgoed
- Onderzoek naar cultuurhistorische waarden kerkgebouwen
- Transformatiekaders herbestemming kerkgebouwen
- Inventarisatie totale religieus erfgoed

De kerkervisie: en verder...

Het eindproduct is een breed gedragen visiedocument. Van elk kerkgebouw wordt aangegeven wat de knelpunten zijn voor een toekomstbestendige instandhouding en welke oplossingen mogelijk worden geacht. Tevens wordt het religieus erfgoed in zijn geheel geïnventariseerd en aan de hand van een quickscan gewaardeerd. Daarmee is de kerkervisie feitelijk een deelproduct ten behoeve van het gemeentelijk erfgoedbeleid. De visie is praktisch bruikbaar voor de verdere beleidsontwikkeling binnen de gemeente Woensdrecht en biedt handvatten voor het proces van herbestemming of doorontwikkeling van een kerkgebouw of kerkenbiotoop.

3. VISIE KERKEIGENAREN

Voor een kerkenvisie is het nodig om te weten wat de kerkeigenaren met hun gebouwen willen. Zij zijn als juridisch eigenaar feitelijk de principaal.

3.1 Bisdom Breda: protocol (her)bestemming kerkelijke gebouwen

De rooms-katholieke kerkgebouwen en de parochie liggen in het jurisdictiegebied van het bisdom Breda. Dat betekent dat het bisdom de beslissende stem heeft over het openhouden of juist sluiten van kerkgebouwen. Ook al is het parochiebestuur de formele eigenaar van een kerkgebouw, de bisschop heeft hierin het laatste woord.

Het bisdom Breda heeft in 2019 een nieuw protocol opgesteld met betrekking tot de (her)bestemming van kerkelijke gebouwen. Ervaring met processen tot herbestemming in het verleden heeft geleid tot aanvullingen en verbeteringen van de procesgang bij herbestemming, ter vergroting van de helderheid voor alle betrokkenen over de verschillende stappen die gezet moeten worden om tot een juiste en succesvolle herbestemming te komen.

Voor het gebruik van de kerkgebouwen maakt het Bisdom Breda onderscheid in de volgende bestemmingen:

- a. Gebruik voor de eredienst (parochiekerk, kerk, kapel en devotiekapel);
- b. Niet-liturgisch gebruik;
- c. Kerken die voor de eredienst gesloten zijn.

Voor de vrijgekomen kerkgebouwen in gemeente Woensdrecht heeft het bisdom per kerkgebouw een 'bidbook' op laten stellen, waarin bepaalde eisen zijn opgenomen waar eventuele bidders zich aan moeten houden. Een bidbook is vergelijkbaar met een uitgebreide verkoopbrochure voor een gebouw. Het bevat alle praktische, juridische en feitelijke informatie over een kerkgebouw die voor een nieuwe eigenaar van belang is. Onderdeel daarvan is het 'kwalitatief beding' dat inzicht geeft in de mogelijkheden van nieuwe bestemmingen.

Het opstellen van een bidbook bij de verkoop van een kerkgebouw is één van de instrumenten uit het nieuwe protocol uit 2019. Zo is ook voor de kerken in Putte en Huijbergen een bidbook opgesteld en zal dat ook voor de kerken in Ossendrecht en Hoogerheide gebeuren.

3.2 R.K. parochie De Bron - naar een missionaire geloofsgemeenschap

In het verleden was de kerk in alle haarvaten van de katholieke samenleving aanwezig. De meeste katholieken groeiden op in een katholieke omgeving. Ze zaten op een katholieke school en waren lid van een katholieke vereniging, etc. Voor de meesten was het een vanzelfsprekendheid om 'geregeld' naar de kerk te gaan. Sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw is daar een kentering in gekomen. Met name de laatste vijftien jaar gaan de ontwikkelingen snel. Niet alleen het aantal kerkbezoekers neemt af, maar daarnaast is ook het aantal priesters afgenomen. Waar Nederlandse religieuzen eerst in groten getale actief waren in wat we missielanden noemden, komen nu buitenlandse priesters naar Nederland om de rooms-katholieke kerk te ondersteunen. In de gemeente Woensdrecht hebben deze ontwikkelingen inmiddels al geleid tot enkele kerksluitingen.

Belang voor de gemeenschap

De kerk vervult traditioneel een belangrijke rol binnen een dorpsgemeenschap. De gebouwen zijn beeldbepalend voor de omgeving en vormen een visueel ankerpunt in de wijde omtrek. Daarnaast identificeren bewoners zich met 'hun' kerkgebouw. Het is de plaats waar men is gedoopt, de heilige communie heeft gedaan, waar men is getrouwd of afscheid van dierbaren heeft genomen et cetera. Veel dorpsbewoners kunnen zich daarnaast vaak nog een specifieke pastoor herinneren die hen heeft bediend. Het parochiebestuur is nadrukkelijk op zoek naar haar eigen rol in de toekomst. Hoe blijft de parochie een vitaal onderdeel van de samenleving? En welke maatschappelijke rol kan zij blijven vervullen? Daarnaast speelt ook de toekomstbestendigheid van de kerkgebouwen. Want een dorp zonder kerk is als een lichaam zonder ziel.

Om de ontwikkelingen binnen de rooms-katholieke geloofsgemeenschap beter het hoofd te kunnen bieden zijn in de loop der tijd alle parochies binnen de gemeente Woensdrecht gefuseerd tot één parochie. Vanuit het parochiebestuur wordt sinds kort een visie ontwikkeld, die nauw aansluit bij het beleid van de bisschop van Breda. Dat heeft geresulteerd in wat door de parochie wordt genoemd: de rooms-katholieke kerk als 'missionaire geloofsgemeenschap'. Deze visie is ingegeven vanuit de positie van de rooms-katholieke kerk in Nederland op de dag van vandaag.

De overgang naar een missionaire geloofsgemeenschap betekent dat men zich moet herbezinnen op de wijze waarop het geloof beleefd wordt. Op termijn zal daarom ook een heroriëntatie van het parochiebestuur nodig zijn op het gebruik van de nog in gebruik zijnde kerkgebouwen. Eén overweging daarbij is om naar een kleinere kerkruimte uit te zien. De eisen voor zo'n kleinere kerkruimte zijn door het parochiebestuur vastgelegd in een Programma van Eisen, bijvoorbeeld dat de ruimte plaats moet kunnen bieden aan ten minste 80 kerkbezoekers. Het is nog niet duidelijk of er sprake zal zijn van een vaste kerkruimte, die in bezit is van de parochie of het bisdom, of dat men een flexibelere oplossing zoekt in de vorm van het huren van een ruimte, die eventueel gemakkelijk uit te breiden is voor bijvoorbeeld uitvaartdiensten. Echter constateert de parochie dat er ook steeds minder begraven wordt en er dus ook minder uitvaartdiensten in de kerk plaatsvinden. Ook het aantal kerkelijke huwelijken neemt af. De parochie houdt hiernaast ook rekening met een toekomst als regionale kerk, waarbij uitgeweken zou kunnen worden naar Bergen op Zoom.

Huidige situatie

De R.K. parochie De Bron omvat de vijf kerkdorpen in de gemeente Woensdrecht: Ossendrecht, Putte, Woensdrecht, Hoogerheide en Huijbergen. De parochie werkt nauw samen met de R.K. parochie Onze Lieve Vrouwe in het Woud, die bestaat uit de geloofsgemeenschappen van Wouw, Wouwse Plantage, Heerle en Moerstraten. Er is één pastoraal team dat alle pastorale taken verzorgt voor beide parochies.

Parochie De Bron had vijf kerkgebouwen onder zijn beheer, te weten:

- O.L.V. Hemelvaartkerk te Hoogerheide;
- Sint Dionysiuskerk te Putte;
- Sint Gertrudiskerk te Ossendrecht;
- O.L.V. Hemelvaartkerk te Huijbergen;
- Sint Jozefkerk te Woensdrecht.

De volgende kerkgebouwen zijn reeds gesloten en/of aan de eredienst onttrokken en zijn inmiddels verkocht of staan in de verkoop:

- Sint Jozefkerk te Woensdrecht (gesloten en aan eredienst onttrokken, verkocht);
- Sint Dionysiuskerk te Putte (gesloten en aan eredienst onttrokken, verkocht);
- O.L.V. Hemelvaartkerk te Huijbergen (gesloten, maar nog niet aan eredienst onttrokken, in verkoop).

Dat betekent dat alleen de O.L.V. Hemelvaartkerk in Hoogerheide en de Sint Gertrudiskerk in Ossendrecht nog in gebruik zijn voor de eredienst. Het is aangekondigd dat ook deze kerken in de toekomst aan de eredienst onttrokken zullen worden.

Toekomstvisie parochiebestuur

Vanuit de gedachte van een 'missionaire geloofsgemeenschap' denkt het parochiebestuur al na over mogelijke kleinere kerkruimtes die gebruikt zouden kunnen worden om in de toekomst de erediensten te organiseren. Geen van deze opties is echter concreet en is nog slechts een gedachtenoefening. In de Sint Adolphinekapel vindt nog tweewekelijks een avondviering plaats. De kapel heeft een maximale capaciteit van 'slechts' 40 personen. Deze kapel zal ook in de toekomst als kapel gebruikt blijven worden. Het bisdom hecht namelijk grote waarde aan de kapel, omdat die gelieerd is aan de enige heilige in het bisdom, Marie-Adolphine. Daarnaast wordt ook de processie nog goed bezocht.

De toekomstbestendigheid van kerkgebouwen die zijn vrijgekomen, of nog vrij zullen komen, hangt af van de toekomstige exploitatie. Om de vaak hoge onderhoudskosten te kunnen dekken is een duurzame, toekomstbestendige functie vereist die ook voldoende financiële draagkracht genereert om het gebouw te kunnen onderhouden. Volgens het parochiebestuur kan ook de gemeente Woensdrecht hierin een rol spelen door bijvoorbeeld aan te sturen op het verplaatsen van maatschappelijke functies naar een kerkgebouw. Uiteindelijk is het niet aan het parochiebestuur om de nieuwe bestemming te kiezen, maar heeft de nieuwe eigenaar daarin het laatste woord, mits binnen de grenzen en bepalingen die vanuit het bisdom worden meegegeven. Voor de te verkopen kerkgebouwen worden daarom 'bidbooks' opgesteld door het parochiebestuur in samenwerking met het bisdom. Hierin worden de kaders gesteld voor een toekomstig gebruik. Er is bijvoorbeeld een prijsdifferentiatie aangebracht voor enerzijds een woonfunctie en een maatschappelijke functie anderzijds. Daarnaast zijn bepaalde functies bij voorbaat uitgesloten.

Begraven en toekomst begraafplaatsen

Het sluiten van kerken heeft ook consequenties voor het toekomstig gebruik van de begraafplaatsen. Ook hier is de parochie actief mee bezig. Bij de verkoop van de kerken worden de begraafplaatsen, waar deze direct naast of rondom de kerk gelegen zijn en waarvan de parochie de eigenaar is, kadastraal gesplitst van het kerkgebouw, zodat zij behouden en in gebruik kunnen blijven.

Roerende kerkgoederen en archieven

Voor elke kerk is een inventarisatie gemaakt van alle roerende kerkgoederen. Voor de te sluiten kerkgebouwen is het parochiebestuur actief op zoek naar herbesteding van deze goederen. Van de kerk in Huijbergen is bijvoorbeeld een groot deel van de inventaris reeds ondergebracht bij het Wilhelmiënmuseum, een ander deel is herbestedd en naar andere kerkgebouwen verhuisd. Van de onlangs verkochte Dionysiuskerk in Putte is het orgel overgebracht naar een kerk in Madrid, namelijk de *Nuestra Señora de la Concepción*. De nagelvaste kruisweg blijft in het kerkgebouw, na een mislukte poging om één van de kruiswegstaties te verwijderen. De rest van de inventaris is verkocht. Daarnaast is er de mogelijkheid de roerende goederen op te slaan, bijvoorbeeld in het bisschoppelijk depot in Uden of bij Museum Catharijneconvent in Utrecht. Wanneer lokale musea echter interesse hebben om delen van de inventarissen over te nemen, staat het parochiebestuur daar absoluut voor open.

De geschreven archieven zijn reeds voor een deel overgedragen aan het regionaal archief. Het parochiebestuur is blij met de prettige samenwerking met het West-Brabants Archief in Bergen op Zoom.

Het parochiebestuur is zich bij al deze ontwikkelingen zeer wel bewust van de gevoeligheden die daarbij komen kijken en van de sentimenten onder de bevolking die daarbij spelen.

3.3 Protestantse gemeente

De gemeenschap

De protestantse gemeente is gevestigd in Ossendrecht. De protestantse kerk en pastorie zijn beschermd als rijksmonument, waardoor de toekomst van de gebouwen is veiliggesteld. De protestantse gemeente ziet op middellange termijn nog geen problemen voor het voortbestaan van de geloofsgemeenschap en de instandhouding van het kerkgebouw. Over de toekomst op langere termijn zal men wel moeten gaan nadenken hoe hieraan vormgegeven kan worden.

De gemeenschap bestaat uit ongeveer 300 leden, waarvan ongeveer de helft actief belijdend is. Er wordt wekelijks een dienst gehouden, die 40 tot 70 bezoekers per dienst trekt. De gemiddelde leeftijd van de kerkgangers is met 70 tot 75 jaar aan de hoge kant. De verwachting is daarom dat het kerkbezoek komende jaren zal teruglopen. Aan de andere kant is men positief gestemd, omdat de protestantse gemeenschap een zeer betrokken en hechte gemeenschap is. De gemeenschap bestaat dan ook uit kerkgangers vanuit de hele gemeente Woensdrecht en zelfs een deel is afkomstig uit België. Vanwege de hoge gemiddelde leeftijd van de kerkgangers en de verwachte afname van het aantal kerkgangers, is een van de prioriteiten van de protestantse gemeente om meer jongeren aan te trekken (leeftijd ca. 30-35 jaar). Daartoe zoekt zij ook samenwerking met andere partijen.

Financiële positie en toekomst kerkgebouw

De protestantse gemeente heeft te kampen met een jaarlijks terugkerend financieel tekort. Omdat men beschikt over een gezonde financiële buffer zorgt dat op korte termijn nog niet voor problemen, maar op de langere termijn zal hier een oplossing voor gezocht moeten worden.

Voor het onderhoud van het kerkgebouw is voor de komende 4 à 5 jaar voldoende geld gereserveerd. Elke twee jaar vindt een inspectie plaats door Monumentenwacht Noord-Brabant, die de bouwkundige gebreken in beeld brengt en prioriteiten aangeeft met betrekking tot het onderhoud. Voor de instandhouding werkt men aan een meerjarenonderhoudsplan (MJOP), zodat op basis daarvan bij het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap een SIM (Subsidie Instandhouding Monumenten) subsidie kan worden aangevraagd. Verder dan de instandhouding van het gebouw reiken de ambities van het bestuur nog niet. Men is nog niet actief bezig met energiebesparende maatregelen of andere verduurzamingsmaatregelen met betrekking tot het kerkgebouw.

Nevengebruik

Een mogelijke oplossing voor het financiële tekort op de begroting kan het zoeken van passende nevenfuncties zijn. Het voordeel in dit geval is dat de kerk en pastorie in één gebouw zijn ondergebracht. De pastorie wordt bovendien al ingezet voor nevengebruik. Het kerkbestuur is in principe voorstander van nevengebruik van de kerk, zolang dit functies zijn die passen bij en respectvol omgaan met de kerk. Het bestuur voert hier nog geen actief beleid op, maar is voornemens hier in de toekomst wel actief op te gaan sturen en beleid voor te ontwikkelen. Bij het verruimen van de gebruiksmogelijkheden is het verstandig ook na te denken over de energiehuishouding. Zo kan men 'werk met werk maken'. Het bestuur ziet het liefst dat de kerk ingezet kan worden voor sociaal-maatschappelijke activiteiten, zodat de kerk nóg meer in de gemeenschap komt te staan en op die manier van waarde voor de gemeenschap blijft en toekomstbestendig is. Hierin ziet de kerk ook een rol voor de burgerlijke gemeente weggelegd. Dat kan betekenen in de zin van financiële ondersteuning, maar ook voor het mogelijk maken van sociaal-maatschappelijke activiteiten of mogelijke belemmeringen daarvoor wegnemen.

Dialogoog met partners

Overleg met de gemeente Woensdrecht vindt wel plaats, maar slechts op incidentele basis. Momenteel lopen verkennende gesprekken tussen de protestantse gemeente en de gemeente Woensdrecht over de rol van de kerk in de maatschappij. Incidenteel doet de gemeente een beroep op de kerk voor het werven van vrijwilligers, bijvoorbeeld bij de opvang van vluchtelingen. Ondanks dat gesprekken nog slechts op incidentele basis plaatsvinden, is de relatie tussen de protestantse gemeenschap en de gemeente in de basis goed. Met de r.k. parochie De Bron heeft de protestantse gemeente uitstekend contact, indien nodig. Een mogelijkheid om de contacten te versterken en te intensiveren is om een interkerkelijk overleg op

te zetten om in gezamenlijkheid te praten over maatschappelijke thema's, zoals armoedebestrijding en vluchtelingenopvang. De protestantse gemeente staat open voor een dergelijke overlegstructuur.

3.4 Stichting behoud religieus kloostererfgoed Huijbergen

Het enige resterende onderdeel van het middeleeuwse Wilhelmietenklooster van Huijbergen is het voormalige poortgebouw. Hierin is nu de Stichting Behoud Religieus Kloostererfgoed Huijbergen gevestigd en het Wilhelmietenmuseum. Ondanks de hoge ouderdom heeft het gebouw geen monumentale status. In de jaren '70 is een verzoek tot aanwijzing als rijksmonument afgewezen en ook een recente aanvraag is opnieuw afgewezen. Het museum zou niet alleen het poortgebouw graag beschermd zien worden, maar het gehele ensemble van poortgebouw met koetshuis, de oprijlaan, het kerkhof en twee monumentale bomen. De gemeente kent de wens van de stichting en heeft de handschoen opgepakt. Er is inmiddels een aanwijzingsprocedure gestart voor een status als gemeentelijk monument voor het poortgebouw. Deze procedure bevindt zich nog in de onderzoeksfase, waarbij de monumentale waarden van het poortgebouw in beeld worden gebracht en worden beoordeeld.

Het museumgebouw en de collectie is in eigendom van de Broeders van Huijbergen. Het beheer van de collectie ligt in handen van de Stichting Behoud Religieus Kloostererfgoed Huijbergen. In het achter het museum gelegen kloostergebouw Sainte Marie wonen nu nog twintig broeders en het beschikt ook over een gastenverblijf. Een gedeelte wordt gebruikt door samenlevingsgemeenschap De Huijberg. Vanuit het museum is men nadrukkelijk op zoek naar een intensievere samenwerking met de gemeenschap De Huijberg.

Erfgoededucatie

Het museum is altijd een educatieve omgeving geweest en men wil de educatieve factor behouden. Eén keer per jaar ontvangt het museum de groepen 6 en 7 van de lokale basisscholen. Het museum biedt tevens een combiticket aan voor een museumbezoek én een rondleiding door de kruidentuin.

Toekomst en professionalisering museum

Een belangrijke professionaliseringsslag voor het museum is gemaakt met het aanstellen van een professionele conservator, die sindsdien samen met de verantwoordelijke broeders hard aan de weg timmert om het museum verder te professionaliseren. Momenteel wordt de collectieregistratie uit 2010 geactualiseerd en men wil met het Wilhelmietenmuseum als officieel erkend museum geregistreerd worden. Men werkt nu hard om aan alle voorschriften die bij deze status horen, tegemoet te komen. Zo wordt het depot vernieuwd, waarbij ook mogelijkheden tot 'ontzaming' worden onderzocht.

Momenteel is het museum in de periode april-september iedere zondag geopend, maar wanneer de bezoekersaantallen zouden toenemen zou men het museum vaker open willen stellen.

Als officieel geregistreerd museum hoopt men tevens meer publiciteit te kunnen genereren en meer samenwerkingen met andere musea te kunnen organiseren.

De conservator is de enige betaalde kracht. Verder draait het museum volledig op de inzet van vrijwilligers. Het museum werkt nauw samen met heemkundekring De Wilhelmiët. Het museum ontvangt geen subsidies van de gemeente, uitgezonderd de kwijtschelding van de grondbelasting.

Het museum zoekt meer aansluiting bij recreatieve routes en werkt momenteel aan de route 'het Groene Lint'. Deelname aan 'Ons kloosterpad' was helaas niet mogelijk vanwege de te grote afstand tot de hoofdroute. Er wordt echter een alternatief opgezet, waarbij het museum wel aan zou kunnen sluiten. Een deel van de inventaris van de kerk in Huijbergen is oorspronkelijk afkomstig van de Wilhelmieten. Nu de kerk gesloten is, wil de parochie dit deel van de inventaris in langdurige bruikleen aan het museum geven om het te kunnen behouden voor de lokale gemeenschap.

Verder werkt het museum aan het borgen van immaterieel erfgoed door de verhalen van broeders, bewoners, oud leerlingen door middel van interviews en film in het museum te kunnen tonen.

Samenwerkingen en nevenactiviteiten

Het museum biedt de locatie al aan voor enige nevenactiviteiten, zoals kleinschalige concerten. Daarnaast zou het museum de nevenactiviteiten graag willen uitbreiden. Daarbij denkt men bijvoorbeeld aan huwelijksceremonies en lezingen of kleine congressen.

Het museum neemt verder deel aan de jaarlijkse Open Kloosterdag en de Open Monumentendagen. De Open Monumentendagen in 2022 trokken op één dag zo'n 130 bezoekers. Het museum onderhoudt ook contacten met campings in de omgeving, zodat bezoekers daar reeds een kaartje voor het museum kunnen bemachtigen. Ook met de molen Johanna wordt samengewerkt in de vorm van een combiticket en de verkoop van producten van de molen.

Een andere samenwerking is die met de Broeder Daniël Collectie. Dit is een bidprentjesverzameling waarvan inmiddels zo'n 120.000 bidprentjes zijn gedigitaliseerd en online zijn ontsloten. Dit is een project van de Broeders van Huijbergen, waarbij 25 vrijwilligers zijn betrokken. Het museum wil deze vrijwilligers meer betrekken bij het museum en de kans bieden om ook andere taken op te pakken om zo de betrokkenheid nog verder te vergroten.

Duurzaamheid

Het museum heeft ca. twee jaar geleden een energiescan laten uitvoeren van het gebouw. Het hoofdgebouw van de Broeders van Huijbergen wordt voorzien van PV-panelen, waarop het museum kan aansluiten. Het museum wordt verder gelijkmatig verwarmd, waardoor energie wordt bespaard en er is onlangs overall LED-verlichting aangebracht.

Afb. 8 Het poortgebouw van het vm. broederklooster, waarin zich nu het Wilhelmiënmuseum bevindt. Foto: Monumentenhuis, 2023.

Afb. 9 Hoofdaltaar van de voormalige kerk in Huijbergen. Foto: G. de Hoog, 1907, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE).

4. HISTORISCHE ONTWIKKELING

De gemeente Woensdrecht is in 1997 ontstaan door samenvoeging van de eerdere gemeenten Huijbergen, Ossendrecht, Putte en (het grootste deel van) Woensdrecht. Deze diversiteit vinden we terug in de vroege geschiedenis van de dorpen in de gemeente en de omliggende landelijke gebieden.

4.1 De vroegste geschiedenis

Sinds de vroegste tijden vestigen mensen zich bij voorkeur op hoger gelegen land met directe toegang tot open water. De Brabantse Wal vormt daarop geen uitzondering. In het dorp Woensdrecht zijn er dan ook aanwijzingen voor continue bewoning sinds in elk geval de vroege middeleeuwen. De oudste vermelding van de dorpen Ossendrecht en Woensdrecht in schriftelijk materiaal dateert uit de late dertiende eeuw. Deze dorpen beschikten sinds de middeleeuwen ook al over een eigen kerkgebouw.

Huijbergen is gegroeid rondom het Wilhelmietenklooster, waarvan de oprichting in 1278 is gedocumenteerd. In de stichtingsakte wordt dan al een bestaande kapel vermeld. De dorpen Hoogerheide en Putte zijn voortgekomen uit agrarische buurtschappen langs de weg tussen Antwerpen en Bergen op Zoom. Hoogerheide heeft in 1475 een eigen kapel; in Putte is in de 16e eeuw sprake van een kerk of kapel, gewijd aan Sint Dionysius.

Afb. 10 Figuratieve kaart van West-Brabant, anoniem, ca. 1545. Bron: WBA.

4.2 De Republiek

In het begin van de Tachtigjarige oorlog of Nederlandse Opstand wordt het dorpje Putte volledig van de kaart geveegd door Spaanse troepen die vanuit Antwerpen proberen op te rukken naar Bergen op Zoom. Ook de kerken van Ossendrecht en Woensdrecht lopen dan zware oorlogsschade op.

Als de kruiddamp in 1648 eindelijk is opgetrokken, zien we dat de kerken van Ossendrecht en Woensdrecht aan de protestanten zijn toegefallen. In beide plaatsen blijkt echter de instandhouding van een compleet kerkgebouw een veel te zware opgave voor de kleine protestantse gemeenschap. In Woensdrecht wordt het zuidelijke transept van de kerk verbouwd tot protestants kerkje; van de rest van het gebouw blijft alleen de toren overeind.

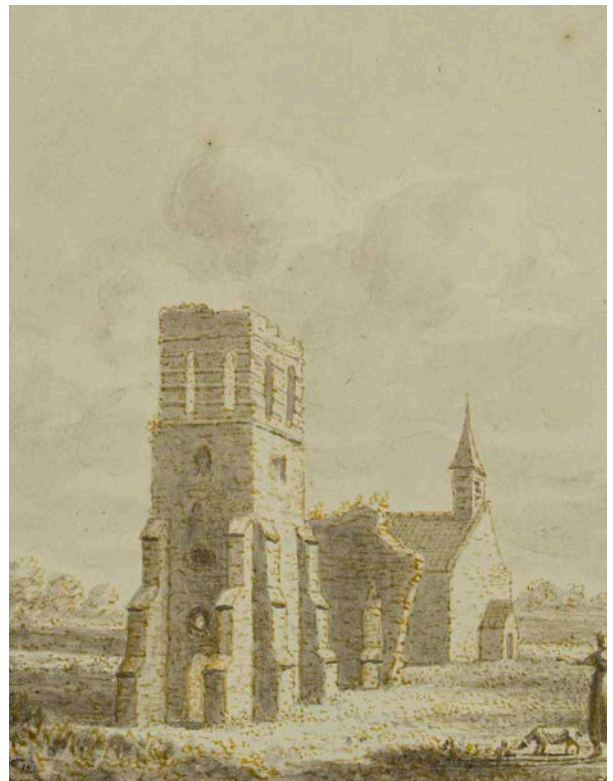
In Ossendrecht worden transept en koor omgebouwd tot protestantse kerk en predikantswoning; Woensdrecht en Ossendrecht vormen samen één protestantse kerkelijke gemeente.

De katholieke eredienst wordt vanaf het einde van de zeventiende eeuw ook weer oogluikend toegestaan in Hoogerheide (waar dan ook de parochianen uit Woensdrecht en Ossendrecht ter kerke kunnen gaan). Eerst wordt een boerenschuur gehuurd en vanaf 1721 beschikt de parochie over een houten schuurkerk, die in de loop van de achttiende eeuw wordt vervangen door een stenen gebouw. Rond het Huijbergse klooster ontstaat een slepend conflict – beurtelings worden de prior met zijn broeders en de gereformeerde predikant met grof geweld uit “hun” kerk verwijderd. Het meningsverschil wordt nooit definitief opgelost, vooral omdat onduidelijk blijft of de kloostergoederen in Huijbergen onder Staatse of Oostenrijkse jurisdictie vallen. Maar vanaf het midden van de zeventiende eeuw zijn uiteindelijk de Wilhelmiëten de facto in het bezit van klooster, kerk en bijbehorende gronden. In Putte, dat vanaf 1593 wordt herbouwd, wordt ook een nieuwe katholieke kerk gebouwd, die echter in het Oostenrijkse (nu dus: Belgische) deel van het dorp ligt. Het Staatse gedeelte van het dorp krijgt een eigen protestants kerkje (en dankt daaraan de bijnaam “Geuzenput”), dat de predikant moet delen met Huijbergen.

4.3 Verlichting, revolutie, bezetting

Als de Bataafse Republiek een einde maakt aan de monopoliepositie van de gereformeerde kerk, komt de katholieke gemeenschap in Ossendrecht (inclusief Woensdrecht en Hoogerheide) snel in actie. Op grond van de nieuwe staatsregeling maken zij aanspraak op de Ossendrechtse dorpskerk. In 1798 wordt een minnelijke overeenstemming bereikt: de dorpskerk wordt teruggegeven aan de katholieken tegen een vergoeding van dertienhonderdvijfenzeventig gulden.

De protestanten bouwen, met steun van de overheid, een eigen kerk (zonder toren – dat werd te duur), en voegen daar al snel een inpandige pastorie aan toe. In 1807 wordt ook de kerkelijke gemeente Putte/Huijbergen officieel toegevoegd (het protestantse kerkje in Putte was al in 1794 afgebroken), en valt de protestantse kerkelijke gemeente praktisch samen met het huidige grondgebied van de gemeente Woensdrecht. Het klooster in Huijbergen verliest onder de Franse overheersing zijn grondbezit, en daarmee ook zijn inkomsten. Wel blijft de kloosterkapel als dorpskerk in gebruik en delen van het kloostercomplex blijven als woning dienen voor de enkele overgebleven Wilhelmiëten en de dorpspastoor.

Afb. 11 De Stompe toren en het kerkje in Woensdrecht. Ernst W.J. Bagelaar, 1809. Bron: WBA.

In Putte wordt het katholieke kerkje, waarover de parochie sinds 1769 beschikte, door het Franse leger gevorderd. De pastoor moet voor zijn diensten uitwijken naar het “Hollandse” gedeelte van het dorp, maar kan uiteindelijk vanaf 1804 weer in zijn eigen kerk terecht. Alleen moet hij dan het meubilair nog wel terugkopen.

4.4 Het koninkrijk: de eerste honderd jaar

Als aan het begin van de negentiende eeuw het “Koninkrijk der Nederlanden” wordt gevormd, is er dus één katholieke parochie in Ossendrecht/Woensdrecht/Hoogerheide met een sober kerkgebouw in Hoogerheide en een vervallen middeleeuwse dorpskerk in Ossendrecht, een Wilhelmiëtenklooster van waaruit de parochie Huijbergen wordt verzorgd, een katholieke parochie in Putte met een kerk in het zuidelijke gedeelte van het dorp, en een protestantse gemeente die het hele grondgebied van de huidige gemeente Woensdrecht omvat, met een nieuw kerkgebouw in Ossendrecht en een vervallen kerkje met toren en begraafplaats in Woensdrecht. Dat kerkje wordt in 1809 voor het laatst gebruikt, en raakt vervolgens definitief in verval, tot het in de Belgische opstand van 1830 zo grondig wordt geplunderd dat het uit de annalen verdwijnt. De begraafplaats blijft nog wel tot 1967 in gebruik.

Intussen ijveren de katholieke parochianen in Ossendrecht voor een eigen pastoor, zeer tegen de zin van het bisdom Antwerpen, waar Ossendrecht destijds nog onder viel. De pastoor en kapelaan van Hoogerheide verzorgen nog jarenlang de diensten in de Ossendrechtse dorpskerk. Pas in 1834 wordt Ossendrecht een zelfstandige parochie.

De Wilhelmiëten in Huijbergen vergaat het minder goed. Het gekrakeel rondom de zeggenschap over het klooster, dat al vanaf de zeventiende eeuw speelde, duurt onverminderd voort. Uiteindelijk doet in 1847 de laatste levende Wilhelmiëter afstand van de kloostergoederen; voortaan regeert daar het Apostolisch Vicariaat (later bisdom) van Breda.

De dorpspastoor blijft in een vleugel van de kloostergebouwen wonen; voor de rest van het complex zoekt de nieuwe eigenaar een passende bestemming: eerst weeshuis, later pensionaat. In 1854 wordt het beheer daarvan – na allerlei nieuwe conflicten, die zelfs leiden tot excommunicatie van een aantal broeders – opgedragen aan de nieuw opgerichte “Congregatie der Christelijke Broeders van de Onbevleete Ontvangenis van de Allerheiligste Maagd en Moeder Gods Maria”, of kortweg: de Broeders van Huijbergen, gevestigd in wat voortaan heet: het Bisschoppelijk Instituut “Sainte Marie”.

Ook in Putte ontbrandt een competentiestrijd; hier gaat het tussen de Nederlandse vicaris en de Belgische bisschop. Beiden benoemen voor “hun” gedeelte van het dorp een pastoor, die echter wel beiden gebruik moeten maken van de Putse kerk in het inmiddels Belgische deel van het dorp. Pas in 1860 wordt er overeenstemming bereikt. De Puttenaren hebben daar echter niet lang plezier van, want reeds in 1864 brandt het kerkgebouw volledig af. Dat is meteen aanleiding tot een definitieve boedelscheiding; en met steun van een adellijke begunstigster kan in 1868 een nieuwe kerk in het Nederlandse deel van Putte worden ingewijd.

Ook de parochianen in het dorp Woensdrecht worden aangestoken door de stormachtige ontwikkelingen in de omtrek. Als in 1879 de pastoor van Hoogerheide en Woensdrecht overlijdt, is dat voor hen aanleiding om bij de nieuwe pastoor en het bisdom serieus te pleiten voor een eigen dorpskerk met bijbehorende pastoor. Als blijkt dat van de kerkelijke overheden geen medewerking te verwachten is, nemen de Woensdrechtenaren het initiatief om dan maar gewoon zelf te gaan bouwen. In januari 1883 wordt het zo ontstane kerkgebouw – zonder bisschoppelijke toestemming – in gebruik genomen. Het conflict duurt tot eind 1884; dan benoemt het bisdom uiteindelijk een (voorlopige) pastoor, en “onderwerpen” de parochianen zich weer aan de bisschop. De nieuwe status, gepaard aan een nationaal gepropageerde Blasius-devotie (die zou helpen tegen de difterie) brengt een stroom van giften op gang waardoor de nieuwe kerk snel wordt uitgebreid en verfraaid. Tenslotte komt in september 1887 de bisschop zelf naar Woensdrecht om “met een grote luisterrijke plechtigheid de kerkwijding te verrichten”.

Intussen groeit en bloeit het kerkelijk leven in Hoogerheide rustig verder. De achttiende-eeuwse stenen opvolger van de houten schuurkerk wordt herhaaldelijk verbouwd en uitgebreid, tot rond 1890 het parochiebestuur besluit dat een ingrijpender vernieuwing nodig is. In fasen (zodat een noodkerk niet nodig zou zijn) wordt op de plaats van de bestaande kerk een compleet nieuw gebouw gerealiseerd, dat uiteindelijk in 1910 ook een toren mag krijgen.

Inmiddels wordt ook in Ossendrecht, als in 1898 de middeleeuwse dorpskerk door een felle brand onbruikbaar wordt, een nieuwe neogotische dorpskerk opgetrokken. En in Huijbergen tenslotte constateert de nieuwe pastoor dat de oude kloosterkapel te bouwvallig is geworden om nog dienst te doen. Ook daar verrijst dus een nieuwe neogotische dorpskerk, die in 1917 in gebruik wordt genomen.

4.5 De twintigste eeuw

Met het voltooiën van de nieuwe Huijbergse kerk in 1917 breekt voor de Woensdrechtse kerken een rustige en stabiele periode aan. De vijf kerkdorpen hebben elk hun eigen rooms-katholieke parochiekerk. De kleine protestantse gemeenschap beschikt over een eigen kerkgebouwtje in Ossendrecht uit de late achttiende eeuw en zij bezit de torenruïne met aangrenzende begraafplaats in Woensdrecht. Tot aan de Tweede Wereldoorlog blijft die situatie in principe ongewijzigd.

In de dertiger jaren van de twintigste eeuw is de massale werkloosheid, met name onder de jeugd, aanleiding voor de Ossendrechtse kapelaan om in samenwerking met de Broeders van Huijbergen in de bossen van Ossendrecht een uniek project te beginnen: de bouw van een “jeugdhuis”, dat zowel werk als opleiding kan verschaffen aan werkloze jongeren. Het tastbare resultaat van dit initiatief is de Volksabdij “Onze Lieve Vrouwe ter Duinen”. En hoewel de Duitse bezetting een abrupt einde maakt aan al het jeugdwerk dat niet onder nazi-controle staat, ziet de Volksabdij kans om zowel tijdens, als na de Tweede Wereldoorlog activiteiten te ontplooiën op het gebied van maatschappelijke zorg en dienstverlening, die in overeenstemming blijven met de idealen van haar stichters.

Dankzij de geïsoleerde ligging van de Volksabdij blijft het complex als enig kerkelijk bouwwerk gevrijwaard van zware oorlogsschade door de Duitse bezetting en de strijd om de Scheldemonding in 1944.

Bij de katholieke en de protestantse kerk in Ossendrecht blijft die schade nog relatief beperkt en kan die vrij eenvoudig worden hersteld. De kerk van Hoogerheide is zo zwaar beschadigd dat daar een volledige renovatie noodzakelijk is, die wordt begeleid door de bekende Roosendaalse architect Jacques Hurks. Deze levert ook een volledig nieuw ontwerp voor de kerk in Putte, waar van het negentiende-eeuwse gebouw alleen de toren bewaard is gebleven.

Het kloostercomplex (inclusief de dorpskerk) in Huijbergen wordt door terugtrekkende Duitse troepen in brand gestoken, waarvan alleen het poortgebouw de gebeurtenissen heeft doorstaan. Pas in 1952 kan in Huijbergen een nieuwe dorpskerk in gebruik worden genomen. En in Woensdrecht tenslotte, is zo zwaar gevochten dat het gehele dorp onbewoonbaar werd verklaard. De middeleeuwse torenruïne is volledig verdwenen en de dorpskerk ligt in puin. De kerk wordt al in 1946 hersteld met een nieuwe voorgevel en nieuwe kerktoren.

Afb. 12 Oorlogsschade in Woensdrecht met op de achtergrond de zwaar beschadigde kerktoren, 1944. Foto: J.H.M. Weijts. Bron: WBA.

4.6 Recente ontwikkelingen

De tweede helft van de twintigste eeuw kenmerkt zich dan door een snel toenemende ontkerkelijking. In één generatie verdwijnen complete religieuze tradities: kloosters raken ontvolkt, kerkgebouwen lopen leeg. Ook aan de gemeente Woensdrecht gaan deze trends niet voorbij. De Broeders van Huijbergen beëindigen hun onderwijsactiviteiten en trekken zich terug in het nieuw gebouwde “broederhuis” – nieuwe aanwas ontbreekt. De vijf katholieke parochies worden, bij gebrek aan zowel priesters als actieve kerkleden, samengevoegd tot één parochie “De Bron”.

In de protestantse kerken is de teruggang wat trager, maar even onontkoombaar. Desondanks kan de Protestantse Gemeente te Woensdrecht (zoals die sinds 2005 heet) zich handhaven met een eigen (deeltijd-) predikant in een eigen kerkgebouw.

In de eenentwintigste eeuw blijkt de vastgoedpositie van de parochie niet langer houdbaar. In 2013 wordt de dorpskerk in Woensdrecht gesloten en verkocht; in 2022 volgt sluiting van de kerken in Huijbergen en Putte.

Afb. 13 De kerk in Huijbergen werd vrijwel volledig verwoest tijdens de Tweede Wereldoorlog, 1944. Foto: onbekend. Bron: WBA.

Afb. 14 De vm. kerk in Huijbergen, Fotopersbureau "Holland", 1917. Bron: Nationaal Archief (NA).

Afb. 15 De naoorlogse kerk in Huijbergen, ansichtkaart, 1962. Bron: Reliwiki.nl.

Afb. 16 Vooroorlogse kerk in Putte. Bron: NA.

Afb. 17 De naoorlogse kerk in Putte, L.M. Tangel, 2001. RCE.

Afb. 18 De vm. middeleeuwse kerk in Ossendrecht, anoniem, 1896, RCE.

Afb. 19 De 19e-eeuwse kerk in Ossendrecht, A.J. van der Wal, 2000, RCE.

Afb. 20 De R.K. kerk in Hoogerheide, G.J. Dukker, 1973, RCE.

Afb. 21 Sint Jozefkerk in Woensdrecht, T. van Putte, 1984, WBA.

5. RONDOM DE KERKEN

“De kerk in het midden” – die titel suggereert een interactie tussen de kerken en hun omgeving. Die was dan ook ruimschoots aanwezig. Enerzijds doordat de activiteiten van de kerkelijke parochies en gemeenten zich niet beperkten tot de vieringen op zon- en feestdagen, anderzijds door de prominente plaats die de godsdienst innam in het leven van vele inwoners van de Woensdrechtse dorpen. In dit hoofdstuk gaan we wat dieper in op de zichtbare en tastbare resultaten van die interactie.

5.1 Naast de kerk: de pastorie

Bij een kerk behoorde vrijwel automatisch een pastorie. In de eerste plaats natuurlijk als woning voor de pastoor of predikant, maar ook omdat kerkgebouwen waren ontworpen voor liturgisch gebruik en zich slecht leenden voor vergaderingen, groepsactiviteiten etc. Alleen in Huijbergen werd pas in de twintigste eeuw een afzonderlijke pastorie gebouwd, omdat daar vanouds de pastorale zorg vanuit het klooster werd georganiseerd. Die werd overigens in de Tweede Wereldoorlog al weer verwoest en tegelijk met de kerk in de jaren '50 herbouwd.

In Hoogerheide, Woensdrecht en Putte staat naast de dorpskerk een negentiende-eeuws gebouw dat oorspronkelijk als pastorie diende. Van Putte is gedocumenteerd dat die tegelijk met de Dionysiuskerk is gebouwd; het ligt voor de hand dat ook in Hoogerheide en Woensdrecht de bouw samenviel met die van de negentiende-eeuwse dorpskerk. Alleen de katholieke pastorie van Ossendrecht, in 1937 onder architectuur van Jacques Hurks gebouwd als vervanging van een eerder pand, is nog als zodanig in gebruik.

Aan de protestantse kerk in Ossendrecht is vrijwel direct na de oplevering in 1789 een inbandige pastorie toegevoegd, die tot in de eenentwintigste eeuw als woonhuis heeft gediend – zij het dan de laatste decennia niet meer als predikantswoning. Bij een renovatie van het gebouw in 2006 is de woning omgebouwd tot vergader- en activiteitencentrum.

5.2 Rond de kerk: de begraafplaats

Direct rondom (en soms in) de kerken werd vanouds ook begraven. De kerken in de gemeente Woensdrecht vormden daar geen uitzondering op. Van die oorspronkelijke begraafplaatsen direct rondom het kerkgebouw zijn alleen de oude (protestantse) begraafplaats aan de Rijzendeweg in Woensdrecht en de oude algemene begraafplaats in Putte bewaard gebleven – zij het dat daar nu juist de daarbij behorende kerk is verdwenen; in Woensdrecht in de negentiende eeuw, in Putte al bij de totale verwoesting van het dorp in het begin van de Tachtigjarige Oorlog. De katholieke begraafplaats in Hoogerheide is nog wel direct naast de kerk gesitueerd, maar wel op een afzonderlijk perceel. En in Ossendrecht is de begraafplaats Eikelhof – oorspronkelijk verbonden met het verdwenen zusterklooster in de Dorpsstraat – bewaard gebleven.

De oorspronkelijke begraafplaatsen rond de kerken in Hoogerheide, Huijbergen, Ossendrecht en (protestants) Putte zijn verder alle door bouwactiviteiten, oorlogsschade en verwaarlozing verloren gegaan. Bij de kerk in Huijbergen bevinden zich nog wel enkele oude grafstenen, evenals op het landgoed Mattemburgh. Ook is bij de bouw van het Jordaens-monumentje in Putte gebruikgemaakt van materiaal dat van het eigenlijke graf van Jordaens afkomstig was; en er is oprecht gepoogd om de stoffelijke resten van Jordaens en diens dochter onder het monument te herbegraven. Helaas was indertijd de identificatietechniek nog niet zo ver dat met zekerheid kon worden vastgesteld dat het de juiste resten waren. In de negentiende eeuw werden tijdens de katholieke emancipatiegolf niet alleen nieuwe kerken gebouwd, maar ook nieuwe begraafplaatsen aangelegd, zoals in Woensdrecht. Tenslotte verdienen de joodse begraafplaatsen in Putte nog vermelding. Weliswaar hadden de dorpen van de gemeente Woensdrecht zelf geen joodse gemeenschap; maar vanuit de joodse gemeenschap in Antwerpen zijn in Putte drie reusachtige begraafplaatsen ingericht. In de joodse religie wordt grote waarde gehecht aan een onverstoord graf, en onder de Belgische wetgeving kan die niet worden gegarandeerd. Een drietal stichtingen heeft daarom zo dicht mogelijk over de landsgrens bij Antwerpen land verworven voor het begraven van hun overledenen.

Afb. 22 De vm. pastorie in Woensdrecht uit 1910, Monumentenhuis Brabant 2022.

Afb. 23 De vm. pastorie in Woensdrecht uit 1962, Monumentenhuis Brabant, 2022.

Afb. 24 De vm. pastorie in Hoogerheide. Foto: Th. van Putte, 2005, WBA.

Afb. 25 De vm. pastorie in Putte. Foto: L.M. Tangel, 2001, RCE.

Afb. 26 De protestantse kerk en predikantswoning in Ossendrecht. Foto: J. Taheij, 2020, WBA.

Afb. 27 De R.K. pastorie in Ossendrecht. Foto: Heemkundekring Zuid-Kwartier (HKKZK).

Afb. 28 De begraafplaats aan de Rijzende weg in Woensdrecht. Foto: SBCEZ.

Afb. 29 De begraafplaats in Hoogerheide. Foto: SBCEZ.

Afb. 30 De begraafplaats in Huijbergen. Foto: SBCEZ.

Afb. 31 De Israëlitische begraafplaats in Putte. Foto: L.M. Tangel, 2001, RCE.

5.3 Naar de kerk: de kerkenpaden

De kerken waren eeuwenlang door een netwerk van voetpaden verbonden met de buurtschappen waar hun leden woonden. Van die traditionele “kerkenpaden” zijn ook delen bewaard gebleven, met name in Ossendrecht en Huijbergen – al zijn de meeste inmiddels óf verdwenen, óf veranderd in een prozaïsch stukje straat.

5.4 Publieke taken: zorg en onderwijs

Dat de overheid dient te zorgen voor de sociale kant van de samenleving, is een uiterst moderne gedachte. Vanouds werden die gebieden overgelaten aan het particulier initiatief; en in de praktijk kwam dat erop neer dat de kerken (en daaraan gelieerde orden, congregaties etc.) daarop actief waren.

De “werken van barmhartigheid” beschouwde de kerk als haar natuurlijk werkterrein; en omdat juist kerken centra waren van geletterdheid, lagen activiteiten op het gebied van onderwijs ook voor de hand.

Helaas is van die inzet, ooit zo bepalend voor het imago van de kerk in het maatschappelijk leven, nauwelijks iets tastbaars overgebleven. Hoewel ook de kerken in de gemeente Woensdrecht op deze terreinen hun bijdrage zeker hebben geleverd, resteert daarvan in de gebouwde omgeving eigenlijk alleen de Volksabdij (zie paragraaf 4.5). De kerkelijke activiteiten op sociaal gebied zijn verder vrijwel alle opgegaan in algemeen toegankelijke, en met nadruk niet-confessionele organisaties. Alleen namen als “Mariahove” (het verzorgingshuis in Ossendrecht) en “Sainte Marie” (de Huijbergse basisschool) herinneren nog aan de religieuze basis van deze instellingen.

5.5 De religieuze mens: gedachtenis en dankbaarheid

Niet alleen de kerkelijke instituties hebben hun sporen in de samenleving nagelaten. Ook individuele bliken van toewijding, gedachtenis en dankbaarheid hebben een concrete plaats gevonden in de Woensdrechtse dorpen – variërend van een volwassen kapel ter gedachtenis aan de H. Marie-Adolphine tot een wegkapelletje uit dankbaarheid voor het einde van de oorlog, of een Heilig Hart beeld ter gelegenheid van een priesterjubileum. Al deze monumentjes – want zo moeten we ze wel noemen – verdienen de nodige aandacht: elk ervan staat voor een eigen uniek verhaal, dat het verdient om te worden gedocumenteerd en bewaard. Juist daarin krijgt de lokale geschiedenis haar detaillering en kleur.

Afb. 32 Kerkenpad in Woensdrecht. Foto: SBCEZ.

Afb. 33 Kapel Marie-Adolphine, 1983. Foto: HKKZK.

6. TRANSFORMATIEKADERS

KERKGEBOUWEN

Afb. 34 Vergezicht op Ossendrecht met de Sint Gertrudiskerk. Foto: A.J. van der Wal, 2000, RCE.

EEN TOEKOMST VOOR KERKGEBOUWEN IN GEMEENTE WOENSDBRECHT

Visie en leidraad voor de herbestemming van kerkgebouwen van gemeente Woensdrecht

De gemeente Woensdrecht is een gemeente met vijf sterke dorpskernen met ieder zijn eigen identiteit. De kerkgebouwen nemen een belangrijke plaats in in die lokale identiteiten. Veel inwoners hebben er namelijk belangrijke momenten van hun leven beleefd. Het is de plek waar inwoners hun geloof hebben beleden, belangrijke momenten in het leven hebben gevierd, maar ook de plaats waar men afscheid heeft genomen van dierbaren. Ook al neemt het religieuze gebruik van de kerkgebouwen in de gemeente in drastisch tempo af, de kerkgebouwen worden desondanks vaak beschouwd als ‘hun’ kerk.

De gemeente Woensdrecht erkent en onderschrijft de waarden die de kerkgebouwen vertegenwoordigen voor de dorpsgemeenschappen. Het zijn visuele en ruimtelijke ankerpunten in de stedenbouwkundige structuur van de dorpen. Ze staan op prominente locaties in de dorpskern en in bijvoorbeeld Hoogerheide en Ossendrecht bepalen de kerken door hun hoge ligging vanuit de wijde omtrek het aanzicht van het dorp. De gemeente zet zich dan ook in voor het behoud van de kerkgebouwen en stuurt daarom aan op het doorontwikkelen van deze dorpsiconen en wilt haar rol pakken in het proces van herbestemming. Door te sturen op herbestemming zal sloop van de kerkgebouwen worden voorkomen en blijft de religieuze, maatschappelijke en ruimtelijke identiteit van de dorpskernen behouden.

Kortweg gezegd is sloop van de kerken voor de gemeente geen gewenste uitkomst. Daarom zijn in de vigerende bestemmingsplannen reeds voorwaarden opgenomen voor sloop van de kerken, zoals de noodzaak van een advies van de gemeentelijke monumentencommissie op een slooiaanvraag. Zoals gezegd pakt de gemeente graag haar rol in de procesbegeleiding. Dit hoofdstuk biedt daarom een overzicht van het proces, een stappenplan en de uitgangspunten die van belang zijn bij de doorontwikkeling van de vrijkomende kerkgebouwen.

Processtappen bij vrijkomende kerkgebouwen:

- 1. Afwegen of het kerkgebouw in aanmerking komt voor de status van gemeentelijk monument;**
- 2. Het opleggen van een voorbescherming op basis van een redengevende omschrijving;**
- 3. Bij dreigende leegstand en verkoop van een kerkgebouw neemt het kerkbestuur contact op met gemeente Woensdrecht;**
- 4. Bij kerken wordt de gemeente uitgenodigd om samen met het kerkbestuur na te denken over de inhoud van het bidboek t.b.v. de verkoop;**
- 5. De gemeente stelt kaders voor het herbestemmingsproces: Welke nieuwe functies sluiten aan bij het gemeentelijk beleid? Welke onderzoeken zijn daarvoor nodig? Welke processen moeten worden doorlopen? Welke vergunningen zijn nodig?**
- 6. Wanneer het kerkgebouw is verkocht, neemt de nieuwe eigenaar contact op met de gemeente voor een inventariserend gesprek;**
- 7. De nieuwe eigenaar gaat een inventariserend gesprek aan met de Commissie Omgevingskwaliteit (vervanger van monumenten- en welstandscommissie) over de mogelijkheden van herbestemming.**

STAPPENPLAN BIJ DE HERBESTEMMING VAN KERKGEBOUWEN

1. **Bouwhistorisch onderzoek:**

Voordat een omgevingsvergunning aangevraagd wordt, biedt een bouwhistorisch onderzoek een belangrijke onderlegger voor ieder ontwerp om de architectonische kwaliteiten en eventuele monumentale waarden van het kerkgebouw te borgen;

2. **Haalbaarheidsonderzoek:**

Een haalbaarheidsonderzoek biedt inzicht in de behoefte van functies en gebruiksmogelijkheden binnen de lokale gemeenschap en welke functies het beste aansluiten bij het gemeentelijk beleid;

3. **Programma van Eisen:**

Stel voor het ontwerp eerst een Programma van Eisen op (PvE). Redeneer daarbij vanuit de draagkracht van het gebouw en niet vanuit een maximaal rendement. Wat kan het gebouw dragen met betrekking tot de nieuwe functie i.p.v. hoe levert de functie op korte termijn zoveel mogelijk financieel rendement op;

4. **Schetsontwerp en vooroverleg:**

Bespreek eerst een schetsontwerp in een vooroverleg met de gemeente en de gemeentelijke adviescommissie. Zo kunnen verrassingen bij de definitieve aanvraag omgevingsvergunning worden voorkomen.

5. **Omgevingsdialoog:**

Betrek de omgeving/inwoners bij het herbestemmingsproces om het maatschappelijke draagvlak te peilen en te creëren voor de gewenste functie;

6. **Ruimtelijke procedure:**

Wanneer een functie gewenst is, die niet binnen het bestemmingsplan past, dient een wijzigingsprocedure te worden doorlopen. Op basis van het Besluit Ruimtelijke Ordening is de initiatiefnemer bij wet verplicht rekening te houden met cultuurhistorische waarden in het plangebied en de omgeving daarvan (beschermd of niet beschermd);

GEMEENTELIJKE UITGANGSPUNTEN BIJ DE HERBESTEMMING VAN KERKGEBOUWEN

- 1. Behoud ruimtelijke beleving van het kerkgebouw:**
Houdt de middenas en het hoogkoor zoveel mogelijk vrij van nieuwe functies om de ruimtelijke beleving van het kerkgebouw te behouden. Bij de inrichting van kerkgebouwen speelde de liturgie namelijk een belangrijke rol, die de ruimtewerking in grote mate bepaalde;
- 2. Behoud cultuurhistorische waarden:**
Het bouwhistorisch vormt de leidraad voor de doorontwikkeling van het kerkgebouw, waarbij het uitgangspunt is dat zoveel mogelijk cultuurhistorische waarden behouden blijven;
- 3. Reversibiliteit:**
Zorg dat nieuwe ingrepen zoveel mogelijk omkeerbaar zijn. Denk bijvoorbeeld aan een doos-in-doos constructie;
- 4. Nieuwe tijdslaag:**
Voor het inpassen van een nieuwe functie zijn aanpassingen aan het gebouw onvermijdelijk. Maar nieuwe ingrepen en monumentale waarden hoeven elkaar niet te bijten, maar kunnen elkaar ook versterken. Voorwaarden zijn een zorgvuldig ontwerp en hoogwaardige materialen en detaillering;
- 5. Leer van anderen:**
Inmiddels zijn al vele kerkgebouwen tot woningen getransformeerd. Gebruik deze projecten als inspiratie voor toekomstige herbestemmingen. Dit kunnen zowel voorbeelden zijn van hoe het wel moet, als hoe het niet moet.

6.1 VM. SINT DIONYSIUSKERK TE PUTTE

Objectgegevens

Naam:	Sint Dionysiuskerk
Adres:	Antwerpsestraat 35
Postcode:	4645 BA
Plaats:	Putte (NL)
Bouwjaar:	1952
Ontwerper:	Jac Hurks (1890-1977)
Gebruik:	Verkocht: in afwachting van nieuwe bestemming
Bouwstijl:	basilicaal, traditionalistisch, Delftse School

Religieus ensemble

Het religieus ensemble in Putte bestaat uit:

- Achttiende-eeuwse pastorie (rijksmonument);
- Negentiende-eeuwse vrijstaande kerktoren (rijksmonument);
- Sint Dionysiuskerk uit 1952, wederopbouwkerk (niet beschermd);
- Voorplein Sint Dionysiuskerk
- Gedenkteken schilder Jacob Jordaens (rijksmonument);
- Openbare en katholieke begraafplaats, hoewel niet direct onderdeel van het ensemble, maar wel functionele en historische relatie (1 grafmonument is rijksmonument).

Cultuurhistorische waarden volgens de provinciale en gemeentelijke cultuurhistoriekaart

- *Kerk, overige historische bouwkunst, beleidsadvies:* Nader onderzoek naar cultuurhistorische waarden ten behoeve van eventuele aanwijzing als gemeentelijk monument of bescherming anderszins;
- *Bebouwingsconcentratie (1830), beleidsadvies:* Uitgangspunt is behoud van kernkwaliteiten op basis van plan in-/aanpassing.

Vervolgstap

Besluiten het kerkgebouw wel of niet aan te wijzen als gemeentelijk monument.

Knelpunten en kansen

- **Knelpunt:** parkeren en buitenruimte;
- **Kans:** een monumentstatus kan de gebruiksmogelijkheden verbreden, omdat het college van B&W ontheffing kan verlenen op bepalingen in het bouwbesluit;
- **Kans:** het sobere karakter van de Dionysiuskerk maakt een herbestemming tot woningen eenvoudiger;

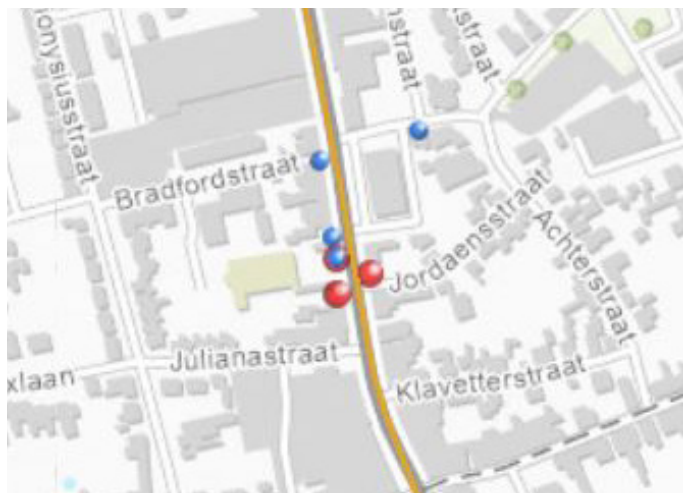
Hoofdaspecten vm. Sint Dionysiuskerk

- **Totale breedte:** 21,24 meter
- **Traveemaat (diepte):** 5 meter
- **Hoogte zijbeuk:** 3.25 meter
- **Hoogte middenschip (tot spant):** 8,50 meter

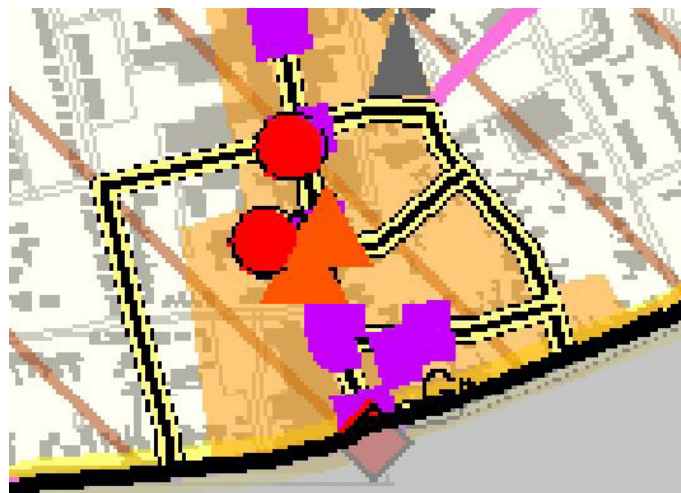

- **Huidige bestemming:** maatschappelijk; aanduiding 'cultuurhistorische waarden':

Het is verboden zonder of in afwijking van een schriftelijke vergunning van burgemeester en wethouders (omgevingsvergunning voor het slopen van een bouwwerk) over te gaan tot het geheel of gedeeltelijk slopen van de beeldbepalende panden, die op de verbeelding zijn voorzien van de functieaanduiding 'cultuurhistorische waarden'; het geheel of gedeeltelijk slopen van de in sub a bedoelde bouwwerken is slechts toelaatbaar indien de ruimtelijke en visuele karakteristiek van de gronden en de gebouwde omgeving niet in onevenredige mate wordt aangetast waartoe burgemeester en wethouders advies inwinnen bij de monumentencommissie of een ander vergelijkbaar orgaan.

Afb. 35 Uitsnede van de Cultuurhistorische waardenkaart van Provincie Noord-Brabant.

Afb. 36 Uitsnede van de Cultuurhistorische waardenkaart van gemeente Woensdrecht.

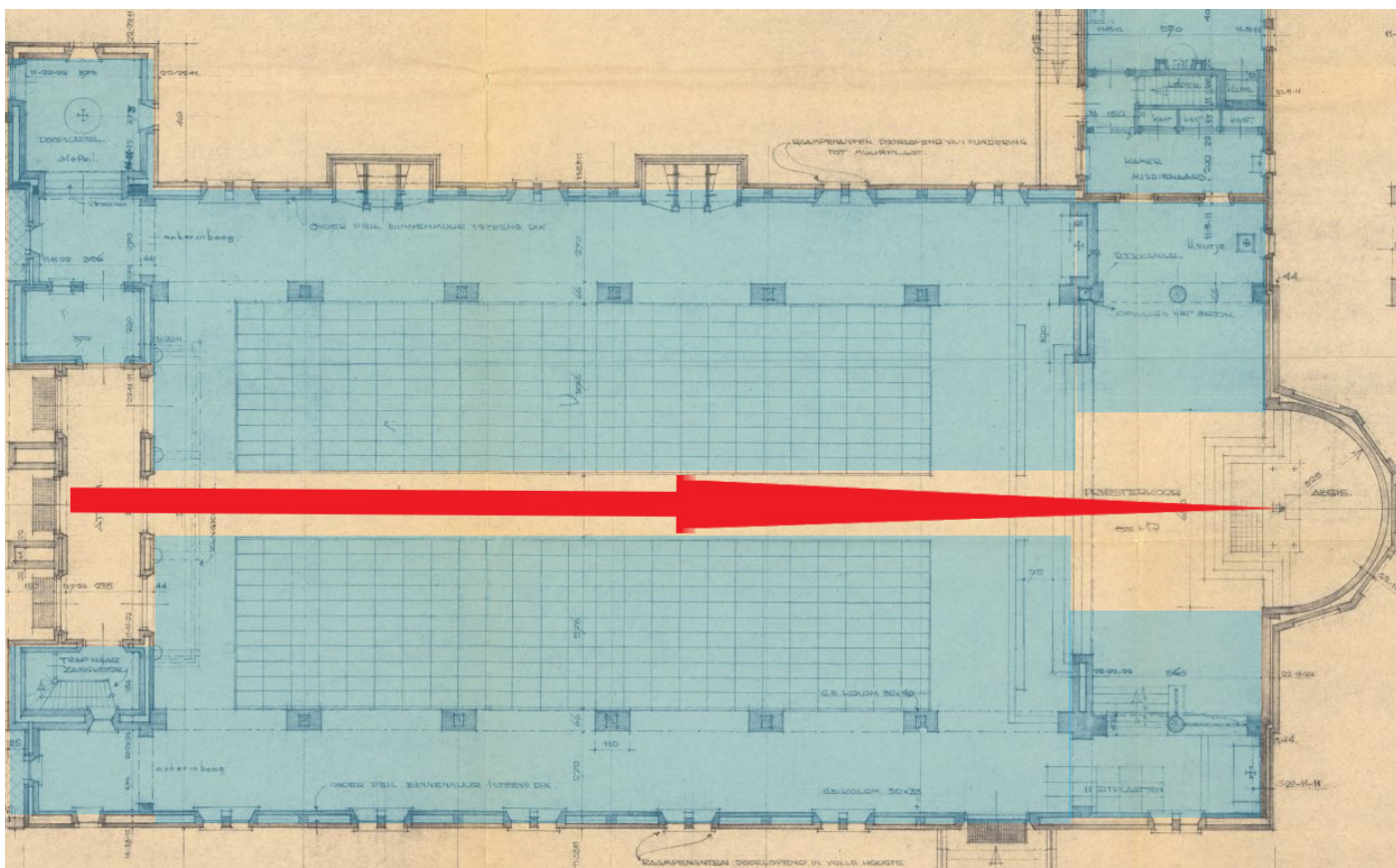
Afb. 37 Luchtfoto van de Dionysiuskerk met in groen de perceelsgrenzen van het kavel.

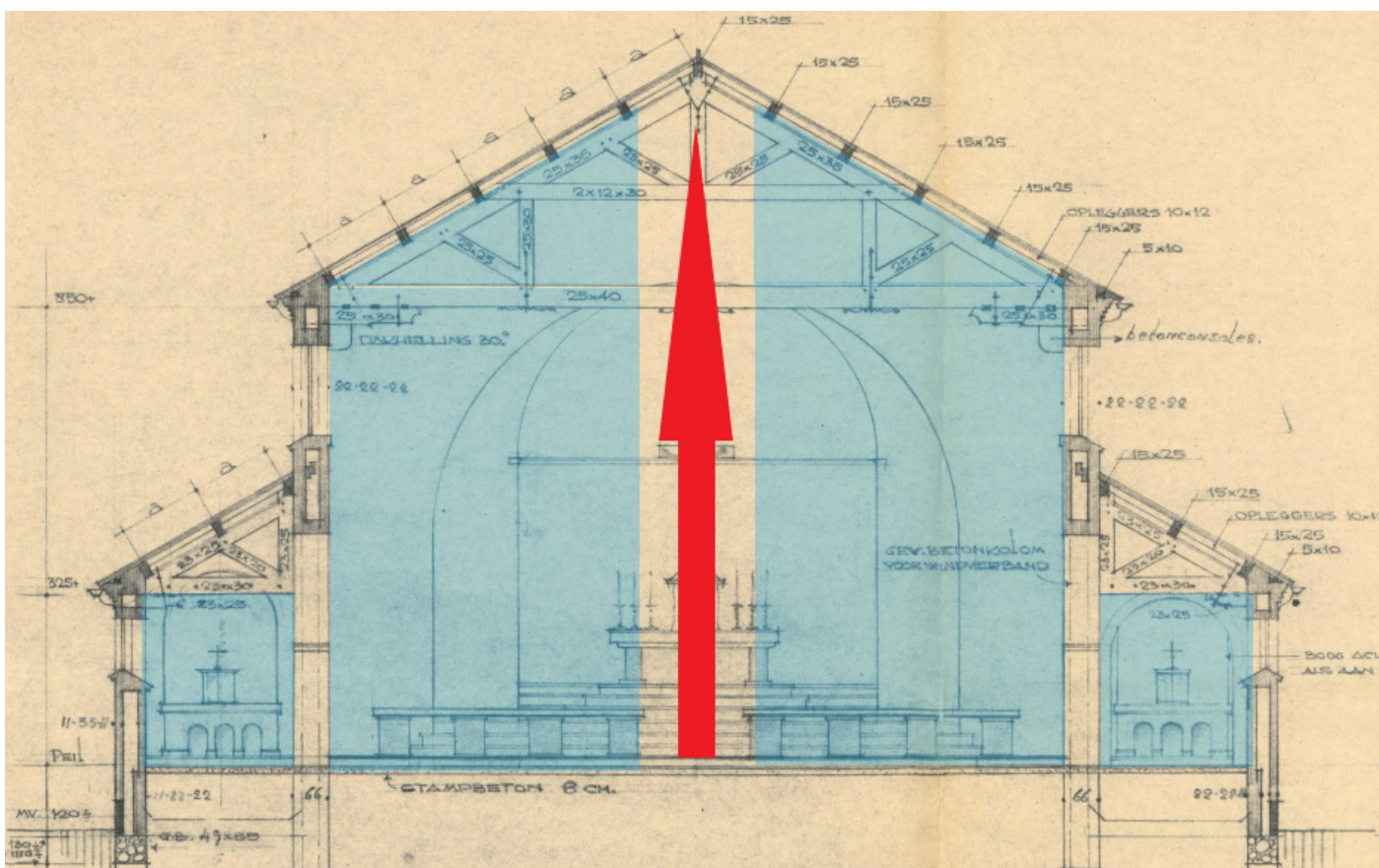
Afb. 38 Uitsnede van het bestemmingsplan 'Bebouwde kom Putte, 1e herziening', www.ruimtelijkeplannen.nl.

Indicatie transformatieruimte Sint Dionysiuskerk te Putte

Afb. 39 Plattegrond van de Dionysiuskerk met daarin een indicatie van de transformatieruimte (blauw) en de zichtas van portaal tot koor (rode pijl). Bron plattegrond: West-Brabants Archief.

Afb. 40 Doorsnede van de Dionysiuskerk met daarin een indicatie van de transformatieruimte (blauw) en de hoogtebeleving (rode pijl). Bron plattegrond: West-Brabants Archief.

6.2 O.L.V. HEMELVAARTKERK TE HOogerHEIDE

Objectgegevens

Naam: O.L.V. Hemelvaartkerk
Adres: Raadhuisstraat 134
Postcode: 4631 NE
Plaats: Hoogerheide

Bouwjaar: 1882
Ontwerper: J.J. Langelaar; J. van Gils
Gebruik: Religieus
Bouwstijl: neogotisch

Religieus ensemble

Het religieus ensemble in Hoogerheide bestaat uit:

- O.L.V. Hemelvaartkerk (niet beschermd);
- R.K. begraafplaats achter de kerk (niet beschermd);
- vm. Pastorie (niet beschermd; herbestemd).

Cultuurhistorische waarden volgens de provinciale en gemeentelijke cultuurhistoriekaart

- *Kerk, overige historische bouwkunst, beleidsadvies:* Nader onderzoek naar cultuurhistorische waarden ten behoeve van eventuele aanwijzing als gemeentelijk monument of bescherming anderszins;
- *Kerkhof, beleidsadvies:* Nader onderzoek naar cultuurhistorische waarden ten behoeve van eventuele aanwijzing als gemeentelijk monument of bescherming anderszins;

Vervolgstap

Besluiten het kerkgebouw wel of niet aan te wijzen als gemeentelijk monument.

Knelpunten en kansen

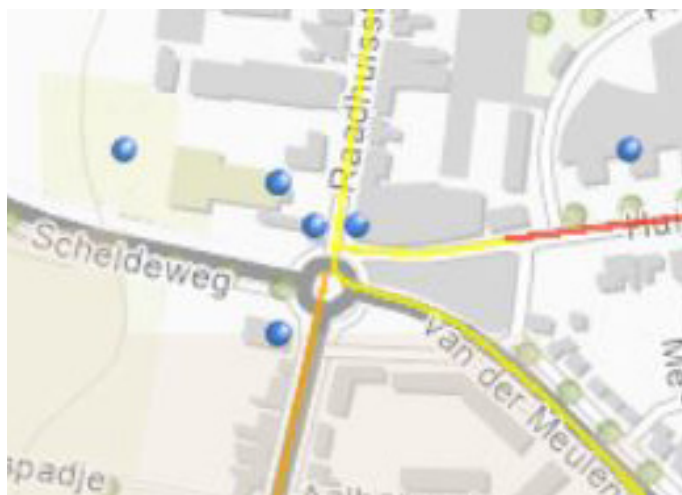
- **Knelpunt:** Ruimte rondom de kerk is beperkt;
- **Knelpunt:** De begraafplaats grenst direct aan het kerkgebouw en zal in gebruik blijven. Dit kan schuren met een nieuwe functie in de kerk op het gebied van privacy en vanuit de herdenkingsfunctie van de begraafplaats waarbij rust en sereniteit ook belangrijke factoren zijn;
- **Knelpunt:** De kerk is in bezit van de R.K. parochie, de toren is echter in bezit van gemeente Woensdrecht;
- **Kans:** Er zijn in het verleden reeds voorzieningen en ruimtes aangebracht ten behoeve van een vergaderfunctie. Dit biedt mogelijkheden voor een sociaal-maatschappelijke of culturele functie of een combinatie van functies, mits de financiële haalbaarheid geborgd is;
- **Kans:** De kerk is ruim van opzet met grote en hoge raampartijen. Hierdoor zijn andere functies en aanpassingen makkelijker te realiseren.

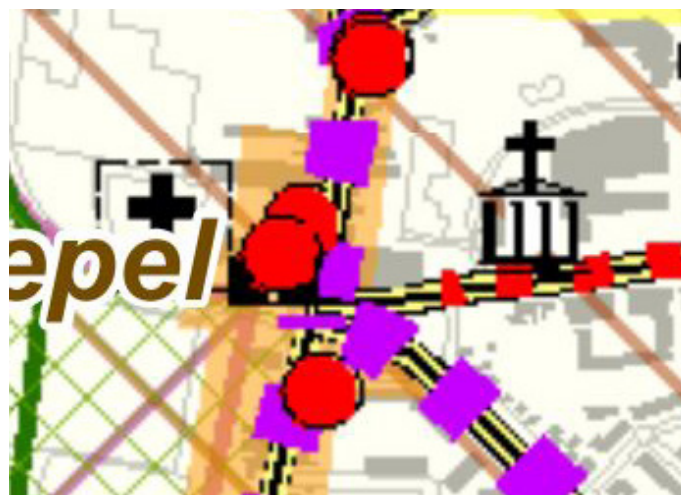
Hoofdaspecten O.L.V. Hemelvaartkerk

- **Totale breedte middenschip:** ca. 18 meter
- **Breedte transept:** ca. 25 meter
- **Traveemaat (diepte):** ca. 5 meter
- **Hoogte zijbeuk:**
- **Hoogte middenschip (tot balkenplafond):**

- **Huidige bestemming:** maatschappelijk; aanduiding 'cultuurhistorische waarden':

Het is verboden zonder of in afwijking van een schriftelijke vergunning van burgemeester en wethouders (omgevingsvergunning voor het slopen van een bouwwerk) over te gaan tot het geheel of gedeeltelijk slopen van de beeldbepalende panden, die op de verbeelding zijn voorzien van de functieaanduiding 'cultuurhistorische waarden'; het geheel of gedeeltelijk slopen van de in sub a bedoelde bouwwerken is slechts toelaatbaar indien de ruimtelijke en visuele karakteristiek van de gronden en de gebouwde omgeving niet in onevenredige mate wordt aangetast waartoe burgemeester en wethouders advies inwinnen bij de monumentencommissie of een ander vergelijkbaar orgaan.

Afb. 41 Uitsnede van de Cultuurhistorische waardenkaart van Provincie Noord-Brabant.

Afb. 42 Uitsnede van de Cultuurhistorische waardenkaart van gemeente Woensdrecht.

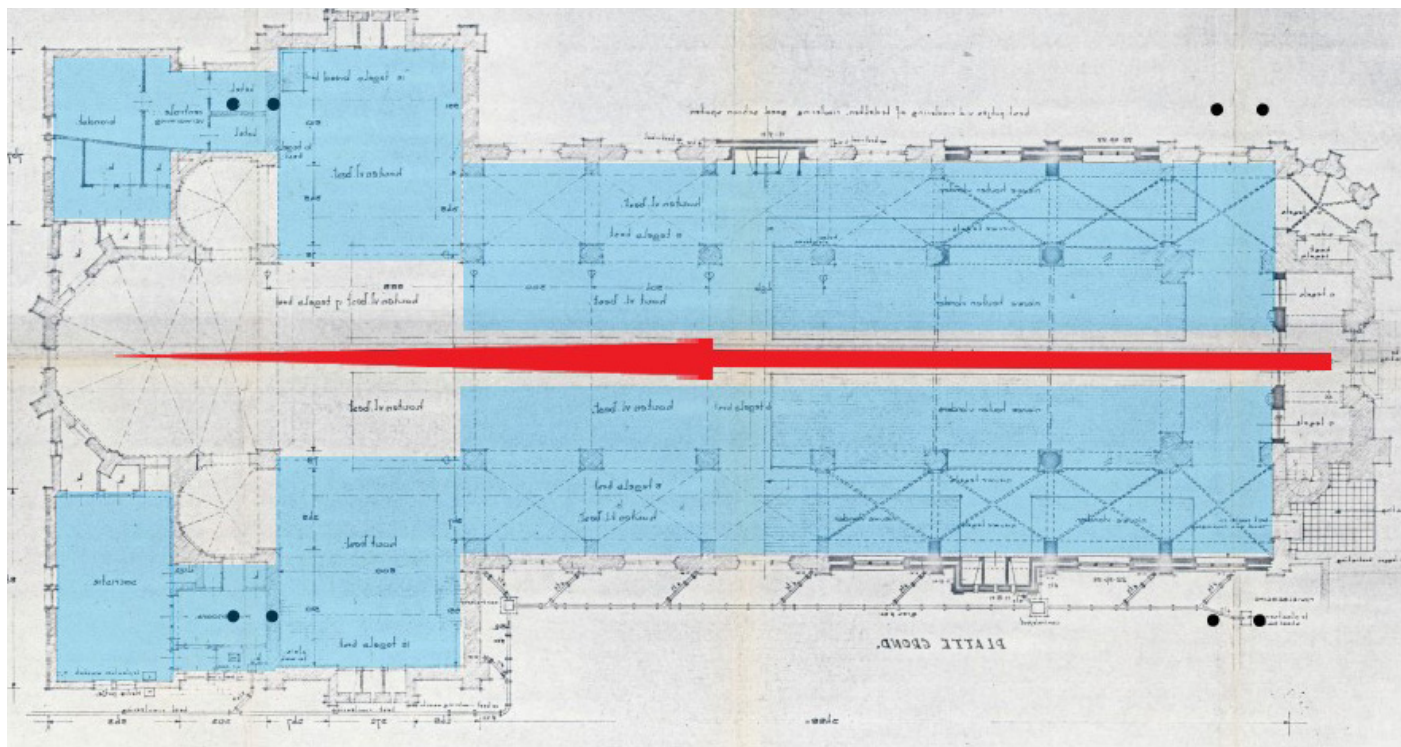

Afb. 43 Luchtfoto van de O.L.V. Hemelvaartkerk met in groen de perceelsgrenzen van het kavel.

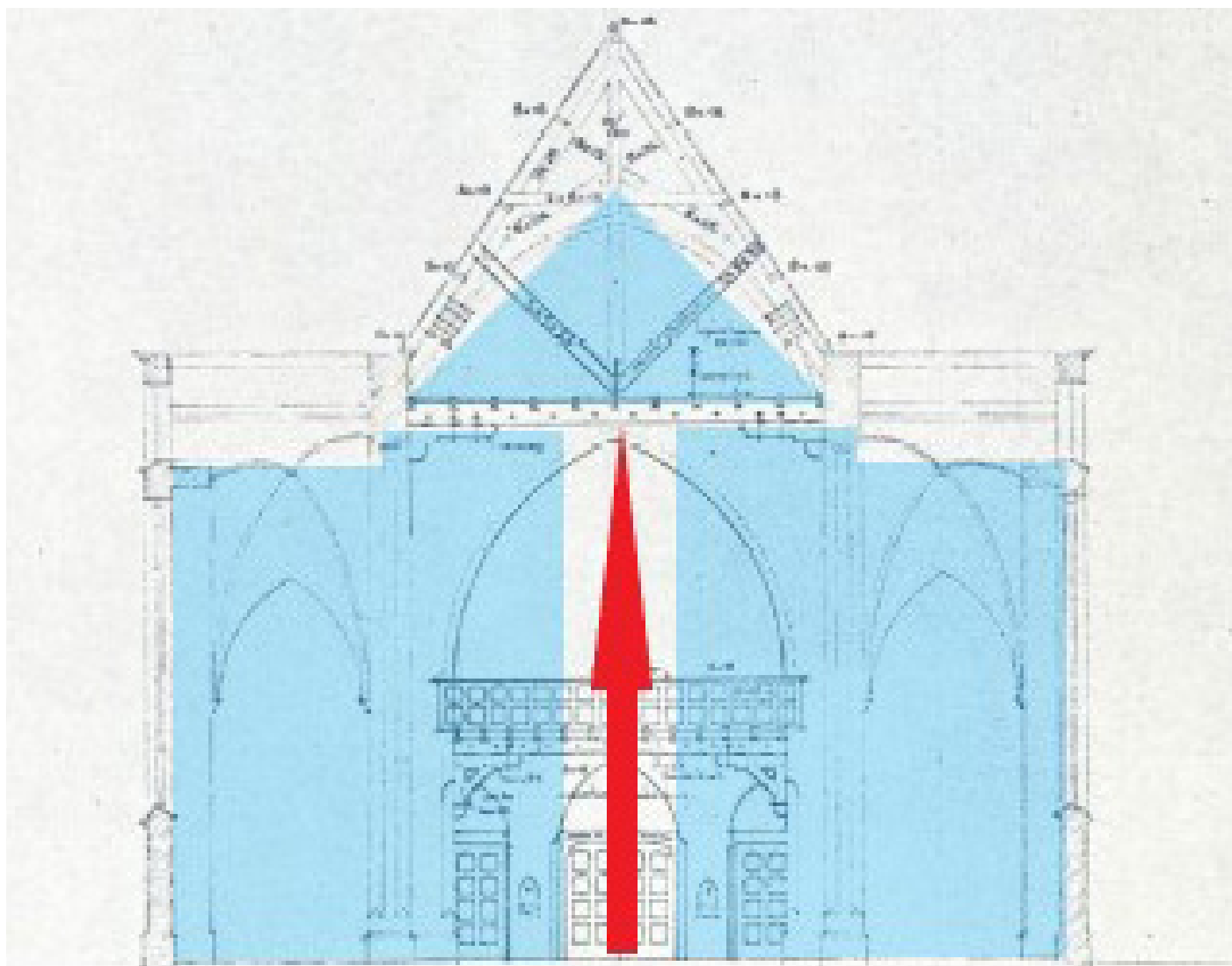

Afb. 44 Uitsnede van het bestemmingsplan 'Bebouwde kom Hoogerheide', www.ruimtelijkeplannen.nl.

Indicatie transformatieruimte O.L.V. Hemelvaartkerk te Hoogerheide

Afb. 45 Plattegrond van de O.L.V. Hemelvaartkerk met daarin een indicatie van de transformatieruimte (blauw) en de zichts van portaal tot koor (rode pijl). Bron plattegrond: West-Brabants Archief.

Afb. 46 Doorsnede van de O.L.V. Hemelvaartkerk met daarin een indicatie van de transformatieruimte (blauw) en de hoogtebeleving (rode pijl). Bron plattegrond: West-Brabants Archief.

6.3 O.L.V. HEMELVAARTKERK HUIJBERGEN

Objectgegevens

Naam:	O.L.V. Hemelvaartkerk
Adres:	Canadaplein 1/Boomstraat 1
Postcode:	4635 CX
Plaats:	Huijbergen
Bouwjaar:	1952
Ontwerper:	W.J. Bunnik (1905-1976)
Gebruik:	Gesloten: in verkoop
Bouwtijl:	basilicaal, neo-byzantijns, Delftse School

Religieus ensemble

Het religieus ensemble in Huijbergen bestaat uit:

- O.L.V. Hemelvaartkerk (niet beschermd);
- Pastorie (niet beschermd);
- R.K. begraafplaats (niet beschermd);
- R.K. basisschool (niet beschermd);
- Wilhelmië Hartfontein;
- Het broederhuis van de Congregatie Broeders van Huijbergen (niet beschermd);
- Begraafplaats Broeders van Huijbergen aan de Bakkerstraat (niet beschermd);
- Wilhelmiënmuseum (niet beschermd).

Cultuurhistorische waarden volgens de provinciale en gemeentelijke cultuurhistoriekaart

- *Kerk en Wilhelmiënmuseum, overige historische bouwkunst, beleidsadvies:* Nader onderzoek naar cultuurhistorische waarden ten behoeve van eventuele aanwijzing als gemeentelijk monument of bescherming anderszins;
- *Kerkhof, overige historische bouwkunst, beleidsadvies:* Nader onderzoek naar cultuurhistorische waarden ten behoeve van eventuele aanwijzing als gemeentelijk monument of bescherming anderszins;
- *Bebouwingsconcentratie (1830), beleidsadvies:* Uitgangspunt is behoud van kernkwaliteiten op basis van plan in-/aanpassing.

Vervolgstap

Besluiten het kerkgebouw wel of niet aan te wijzen als gemeentelijk monument. Met betrekking tot de R.K. begraafplaats en de begraafplaats van de Broeders van Huijbergen strekt het tot aanbeveling nader onderzoek te doen naar de cultuurhistorische waarden van de begraafplaatsen en bijzondere grafmonumenten.

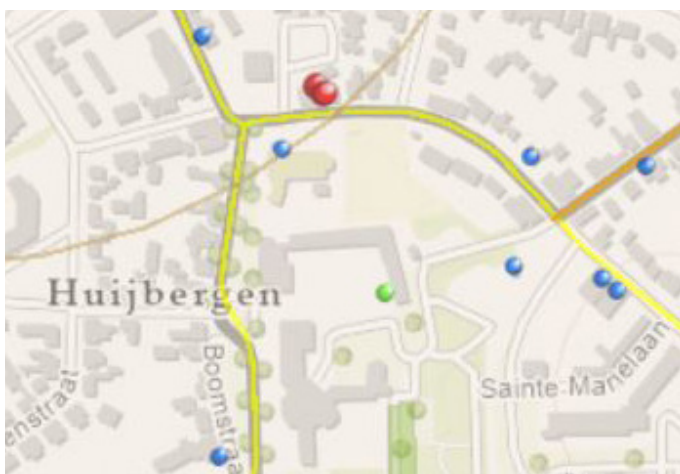
Knelpunten en kansen

- **Kans:** de ruimte rondom de kerk biedt mogelijkheden voor het creëren van buitenruimten t.b.v. woningen;
- **Kans:** de eenvoudige plattegrond en sobere afwerking van de kerk maken een herbestemming eenvoudiger;
- **Kans:** een monumentstatus kan de gebruiksmogelijkheden verbreden, omdat het college van B&W ontheffing kan verlenen op bepalingen in het bouwbesluit;
- **Kans:** de pastorie is in particulier bezit, maar als de pastorie met de kerk aangekocht kan worden biedt dat ruimere mogelijkheden voor een succesvolle doorontwikkeling.

Hoofdaspecten O.L.V. Hemelvaartkerk

- **Totale breedte middenschip:** ca. 19 meter;
- **Traveemaat (diepte):** 4,65 meter;
- **Huidige bestemming:** maatschappelijk; aanduiding 'cultuurhistorische waarden':

Het is verboden zonder of in afwijking van een schriftelijke vergunning van burgemeester en wethouders (omgevingsvergunning voor het slopen van een bouwwerk) over te gaan tot het geheel of gedeeltelijk slopen van de beeldbepalende panden, die op de verbeelding zijn voorzien van de functieaanduiding 'cultuurhistorische waarden'; het geheel of gedeeltelijk slopen van de in sub a bedoelde bouwwerken is slechts toelaatbaar indien de ruimtelijke en visuele karakteristiek van de gronden en de gebouwde omgeving niet in onevenredige mate wordt aangetast waartoe burgemeester en wethouders advies inwinnen bij de monumentencommissie of een ander vergelijkbaar orgaan.

Afb. 47 Uitsnede van de Cultuurhistorische waardenkaart van Provincie Noord-Brabant.

Afb. 48 Uitsnede van de Cultuurhistorische waardenkaart van gemeente Woensdrecht.

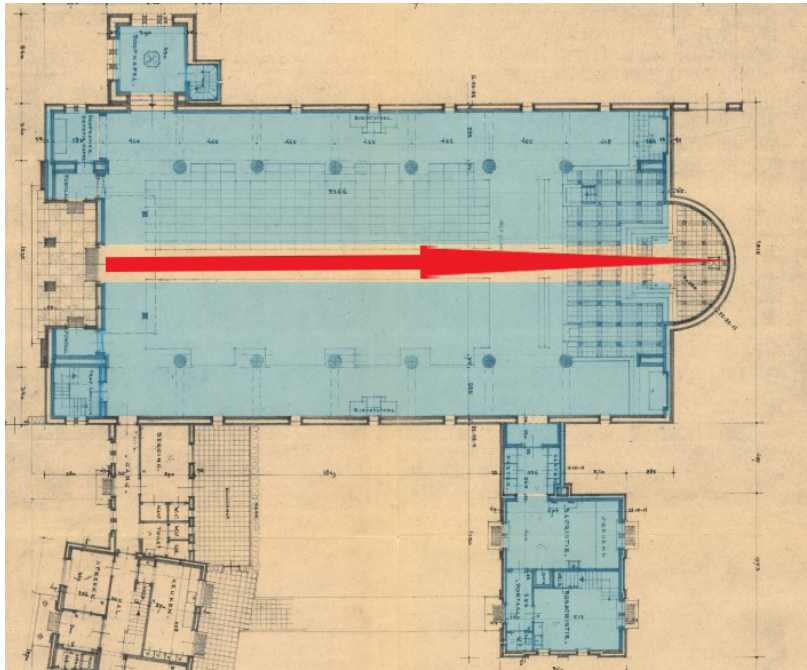
Afb. 49 Luchtfoto van de O.L.V. Hemelvaartkerk met in groen de perceelsgrenzen van het kavel.

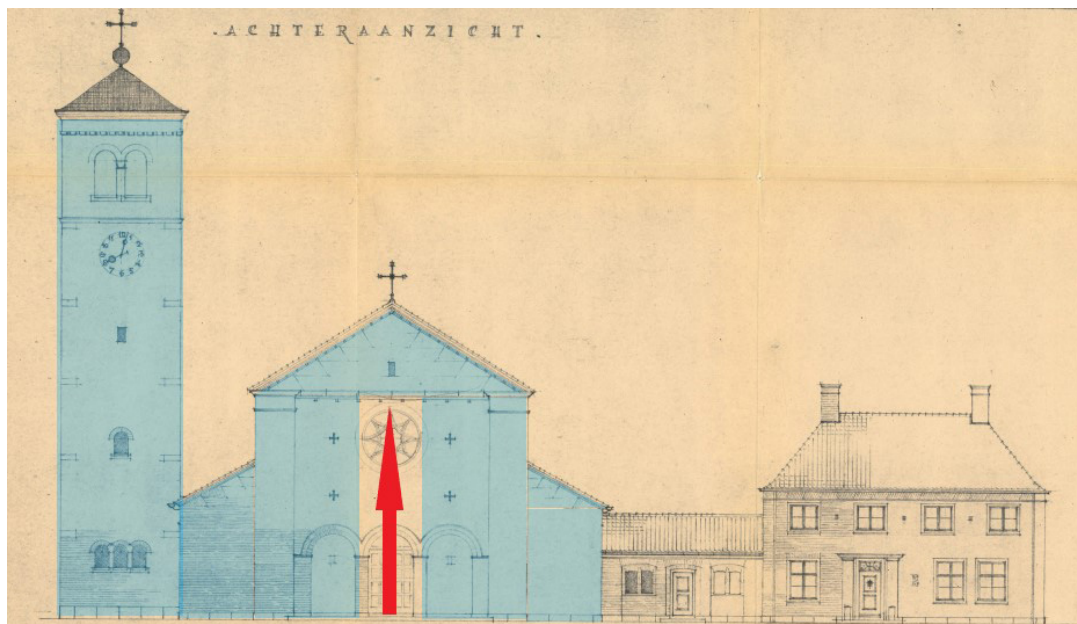
Afb. 50 Uitsnede van het bestemmingsplan 'Bebouwde kom Huijbergen, 1e herziening', www.ruimtelijkeplannen.nl.

Indicatie transformatieruimte O.L.V. Hemelvaartkerk te Huijbergen

Afb. 51 Plattegrond van de O.L.V. Hemelvaartkerk met daarin een indicatie van de transformatieruimte (blauw) en de zichtas van portaal tot koor (rode pijl). Bron plattegrond: West-Brabants Archief.

Afb. 52 Doorsnede van de O.L.V. Hemelvaartkerk met daarin een indicatie van de transformatieruimte (blauw) en de hoogtebeleving (rode pijl). Bron plattegrond: West-Brabants Archief.

6.4 SINT JOZEFKERK TE WOENS DreCHT

Objectgegevens

Naam: Sint Jozefkerk
Adres: Dorpsstraat 82
Postcode: 4634 TT
Plaats: Woensdrecht

Bouwjaar: 1883/ 1947
Ontwerper: C.P. van Genk / onbekend
Gebruik: Verkocht: in afwachting van nieuwe bestemming
Bouwstijl: neoromaans, Delftse School

Religieus ensemble

Het religieus ensemble in Woensdrecht bestaat uit:

- Sint Jozefkerk (niet beschermd);
- Pastorie uit 1910 (niet beschermd)
- Pastorie uit 1962 (niet beschermd);
- R.K. begraafplaats (niet beschermd);
- Protestantse begraafplaats (niet beschermd);

Cultuurhistorische waarden volgens de provinciale en gemeentelijke cultuurhistoriekaart

- *Kerk en pastorie (1910), overige historische bouwkunst, beleidsadvies:* Nader onderzoek naar cultuurhistorische waarden ten behoeve van eventuele aanwijzing als gemeentelijk monument of bescherming anderszins;
- *R.K. begraafplaats, overige historische bouwkunst, beleidsadvies:* Nader onderzoek naar cultuurhistorische waarden ten behoeve van eventuele aanwijzing als gemeentelijk monument of bescherming anderszins;
- *Bebouwingsconcentratie (1830), beleidsadvies:* Uitgangspunt is behoud van kernkwaliteiten op basis van plan in-/aanpassing.

Vervolgstep

Besluiten het kerkgebouw wel of niet aan te wijzen als gemeentelijk monument. Met betrekking tot de R.K. begraafplaats en de protestantse begraafplaats strekt het tot aanbeveling nader onderzoek te doen naar de cultuurhistorische waarden van de begraafplaatsen en bijzondere grafmonumenten.

Knelpunten en kansen

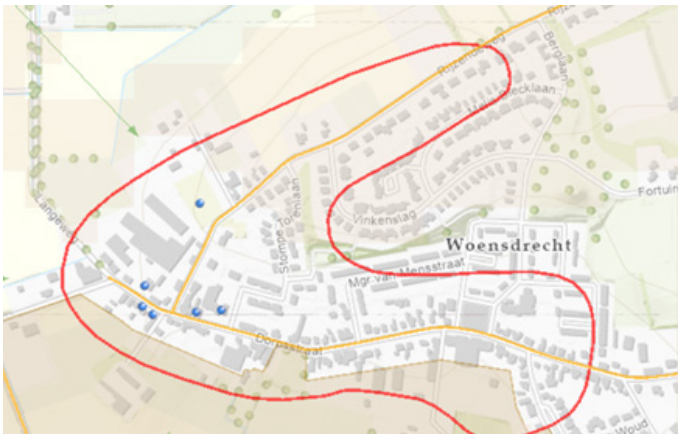
- **Kans:** wanneer het kerkgebouw wordt aangewezen als gemeentelijk monument, kan het college ontheffing verlenen op het bouwbesluit;
- **Knelpunt:** het kadastraal perceel volgt nagenoeg de contouren van het kerkgebouw, waardoor rond het kerkgebouw geen ruimte beschikbaar is voor bijvoorbeeld parkeren of buitenruimten. Daarnaast is privacy in relatie tot omwonenden een aandachtspunt.

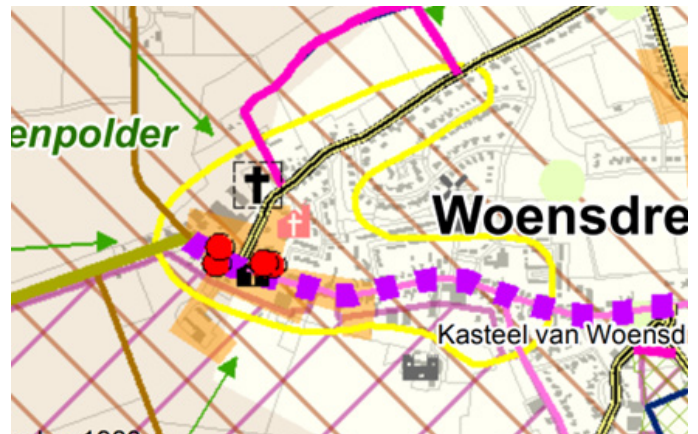
Hoofdaspecten Sint Jozefkerk

- **Afmetingen:** vanwege het ontbreken van bouwtekeningen van de kerk zijn de afmetingen van het kerkgebouw onbekend.
- **Huidige bestemming:** maatschappelijk; aanduiding 'cultuurhistorische waarden':

Het is verboden zonder of in afwijking van een schriftelijke vergunning van burgemeester en wethouders (omgevingsvergunning voor het slopen van een bouwwerk) over te gaan tot het geheel of gedeeltelijk slopen van de beeldbepalende panden, die op de verbeelding zijn voorzien van de functieaanduiding 'cultuurhistorische waarden'; het geheel of gedeeltelijk slopen van de in sub a bedoelde bouwwerken is slechts toelaatbaar indien de ruimtelijke en visuele karakteristiek van de gronden en de gebouwde omgeving niet in onevenredige mate wordt aangetast waartoe burgemeester en wethouders advies inwinnen bij de monumentencommissie of een ander vergelijkbaar orgaan.

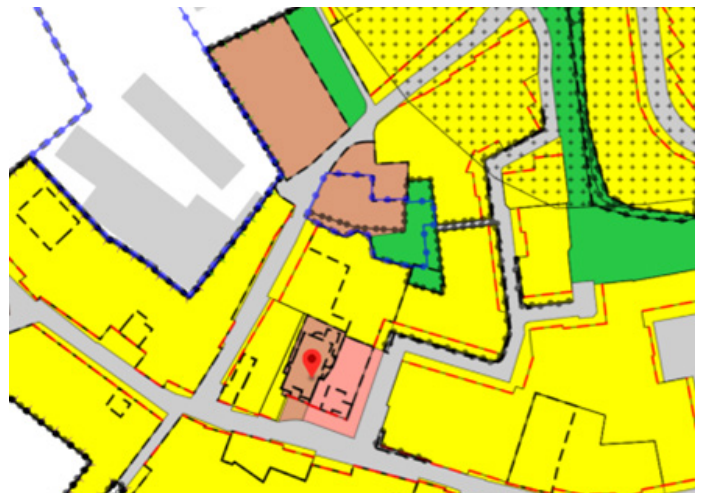
Afb. 53 Uitsnede van de Cultuurhistorische waardenkaart van Provincie Noord-Brabant.

Afb. 54 Uitsnede van de Cultuurhistorische waardenkaart van gemeente Woensdrecht.

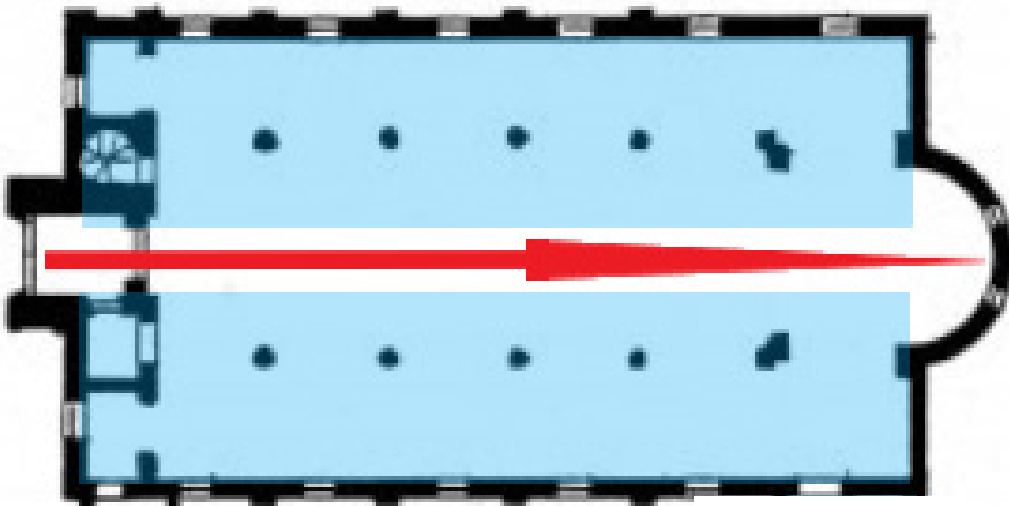

Afb. 55 Luchtfoto van de Sint Jozefkerk met in groen de perceelsgrenzen van het kavel.

Afb. 56 Uitsnede van het bestemmingsplan 'Bebouwde kom Hoogerheide-Woensdrecht', www.ruimtelijkeplannen.nl.

Indicatie transformatieruimte Sint Jozefkerk te Woensdrecht

Afb. 57 Plattegrond van de O.L.V. Hemelvaakerk met daarin een indicatie van de transformatieruimte (blauw) en de zichtas van portaal tot koor (rode pijl). Bron plattegrond: West-Brabants Archief.

6.5 SINT GERTRUDISKERK TE OSSENDRECHT

Objectgegevens

Naam:	Sint Gertrudiskerk
Adres:	Dorpsstraat 1
Postcode:	4641 HV
Plaats:	Ossendrecht
Bouwjaar:	1897
Ontwerper:	P.J. van Genk
Gebruik:	In gebruik voor de eredienst
Bouwstijl:	neogotisch

Religieus ensemble

Het religieus ensemble in Ossendrecht bestaat uit:

- Sint Gertrudiskerk (gemeentelijk monument);
- Pastorie uit 1937 (niet beschermd);
- R.K. begraafplaats Eikelhof (niet beschermd);

Cultuurhistorische waarden (redengevende omschrijving)

Cultuurhistorische waarde:

Het gebouw en haar functie vormen een bepalend onderdeel van de sociale ontwikkeling van Ossendrecht.

Architectuurhistorische waarde:

De kerk is van monumentale waarde vanwege de architectonische opzet en haar detaillering, de bouwmassa en als landmark.

Cultuurhistorische waarden volgens de provinciale en gemeentelijke cultuurhistoriekaart

- *Kerk, overige historische bouwkunst;*
- *Kerkhof, overige historische bouwkunst, beleidsadvies:* Nader onderzoek naar cultuurhistorische waarden ten behoeve van eventuele aanwijzing als gemeentelijk monument of bescherming anderszins;
- *Pastorie, overige historische bouwkunst, beleidsadvies:* Nader onderzoek naar cultuurhistorische waarden ten behoeve van eventuele aanwijzing als gemeentelijk monument of bescherming anderszins;
- *Bebouwingsconcentratie (1830), beleidsadvies:* Uitgangspunt is behoud van kernkwaliteiten op basis van plan in-/aanpassing.
Oude dorpskern Ossendrecht, Historische stedenbouw, 'hoge waarde'.

Vervolgstap

De cultuurhistorische waarden van de pastorie en begraafplaats Eikelhof nader onderzoeken. Op basis daarvan kan de afweging worden gemaakt of dit religieus erfgoed in aanmerking komt voor een bescherming als gemeentelijk monument of anderszins.

Knelpunten en kansen

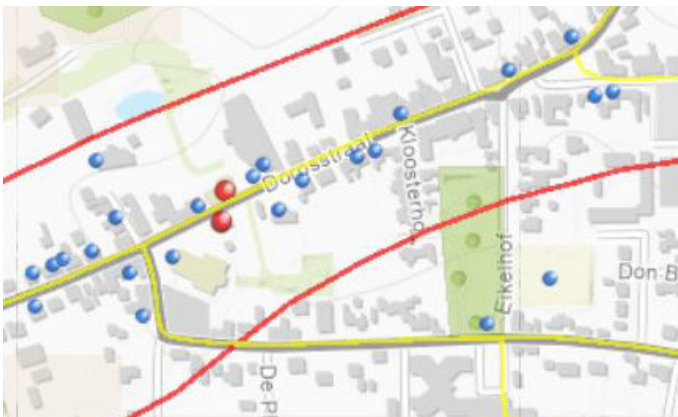
- **Kans:** het parochiebestuur is voornemens bij een eventuele verkoop in de toekomst de pastorie daarbij te betrekken. Dit verruimt de ontwikkelingsmogelijkheden, waardoor het kerkgebouw programmatisch minder zwaar belast zou kunnen worden;
- **Kans:** de Sint Gertrudiskerk is reeds een gemeentelijk monument, wat de gebruiksmogelijkheden verruimt, omdat het college van B en W daardoor vrijstelling kan verlenen op onderdelen van het Bouwbesluit;
- **Kans:** de gemeente is eigenaar van de direct omliggende gronden van kerk, die in erfpacht zijn uitgegeven aan het kerkbestuur. Verkoop van deze gronden door de gemeente aan een eventuele toekomstige eigenaar zal de ontwikkelingsmogelijkheden en de haalbaarheid daarvan vergroten
- **Knelpunt:** de gemeente is eigenaar van de kerktoren;
- **Knelpunt:** het kadastraal perceel volgt de exacte contouren van het kerkgebouw.

Hoofdaspecten Sint Gertrudiskerk

- **Gemeentelijk monument**
- **Afmetingen:** vanwege het ontbreken van bouwtekeningen van de kerk zijn de afmetingen van het kerkgebouw onbekend.
- **Huidige bestemming:** maatschappelijk; aanduiding 'cultuurhistorische waarden':

Het is verboden zonder of in afwijking van een schriftelijke vergunning van burgemeester en wethouders (omgevingsvergunning voor het slopen van een bouwwerk) over te gaan tot het geheel of gedeeltelijk slopen van de beeldbepalende panden, die op de verbeelding zijn voorzien van de functieaanduiding 'cultuurhistorische waarden'; het geheel of gedeeltelijk slopen van de in sub a bedoelde bouwwerken is slechts toelaatbaar indien de ruimtelijke en visuele karakteristiek van de gronden en de gebouwde omgeving niet in onevenredige mate wordt aangetast waartoe burgemeester en wethouders advies inwinnen bij de monumentencommissie of een ander vergelijkbaar orgaan.

NB. Oók de pastorie heeft de aanduiding 'cultuurhistorische waarden'.

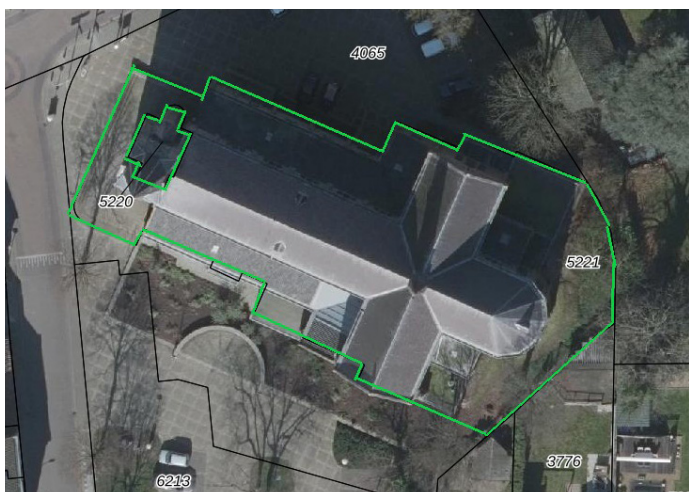

Afb. 58 Uitsnede van de Cultuurhistorische waardenkaart van Provincie Noord-Brabant.

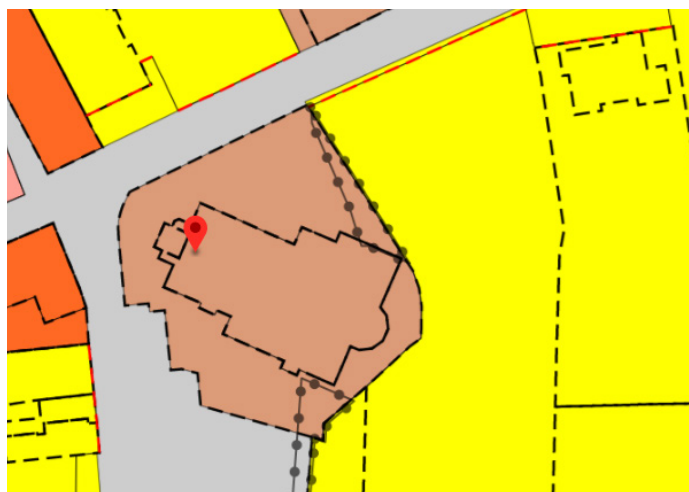

Afb. 59 Uitsnede van de Cultuurhistorische waardenkaart van gemeente Woensdrecht.

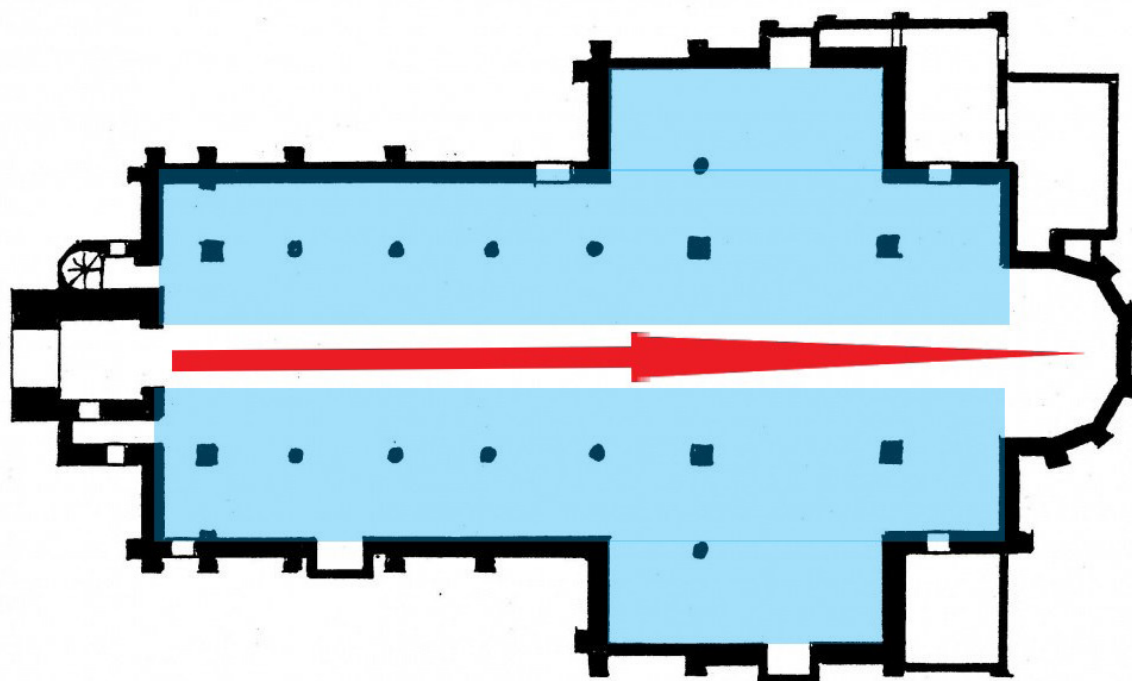

Afb. 60 Luchtfoto van de Sint Gertrudiskerk met in groen de perceelsgrenzen van het kavel.

Afb. 61 Uitsnede van het bestemmingsplan 'Bebouwde kom Ossendrecht-Calfven, 1e herziening', www.ruimtelijkeplannen.nl.

Indicatie transformatieruimte Sint Gertrudiskerk te Ossendrecht

Schaal 1:500

OSSENDRECHT
H. Gertrudis

Afb. 62 Plattegrond van de Sint Gertrudiskerk met daarin een indicatie van de transformatieruimte (blauw) en de zichtas van portaal tot koor (rode pijl).

6.6 PROTESTANTSE KERK TE OSSENDRECHT

Objectgegevens

Naam: Protestantse kerk Ossendrecht
Adres: Dorpsstraat 10
Postcode: 4641 HW
Plaats: Ossendrecht

Bouwjaar: 1798
Ontwerper: onbekend
Gebruik: In gebruik voor de eredienst
Bouwstijl: neoclassicistisch met gotische elementen

Religieus ensemble

Het religieus ensemble in Ossendrecht bestaat uit:

- Protestantse kerk (rijksmonument);
- Klokkenstoel incl. klok uit 1945 (niet beschermd);
- Herdenkingsmonument Tweede Wereldoorlog uit 1957 (niet beschermd);

Cultuurhistorische waarden (omschrijving rijksmonumentenregister)

Ned. Herv. kerk. Vroeg 19e-eeuws zaalgebouw onder een dak met de pastorie. 18e eeuws kabinetorgel.

Cultuurhistorische waarden volgens de provinciale en gemeentelijke cultuurhistoriekaart

- *Kerk, rijksmonument, beleidsadvies:* uitgangspunt is instandhouding conform vigerend rijksbeleid;
- *Bebouwingsconcentratie (1830), beleidsadvies:* Uitgangspunt is behoud van kernkwaliteiten op basis van plan in-/aanpassing;
- *Oude dorpskern Ossendrecht, Historische stedenbouw, 'gebied van hoge waarde':* conform vigerend (provinciaal) beleid, nader uitgewerkt in bestemmingsplan en welstandsnota.

Vervolgstap

Naast de kerk bevinden zich het herdenkingsmonument en de klokkenstoel. Beiden herinneren aan de gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog. Oorspronkelijk was het terrein rondom beide objecten ingericht als plantsoen. Tegenwoordig staan zij wat oneerbiedig aan een parkeerstrook. Onderzoek de mogelijkheid de ruimte rondom deze monumenten opnieuw in te richten die recht doet aan de betekenis van beide objecten.

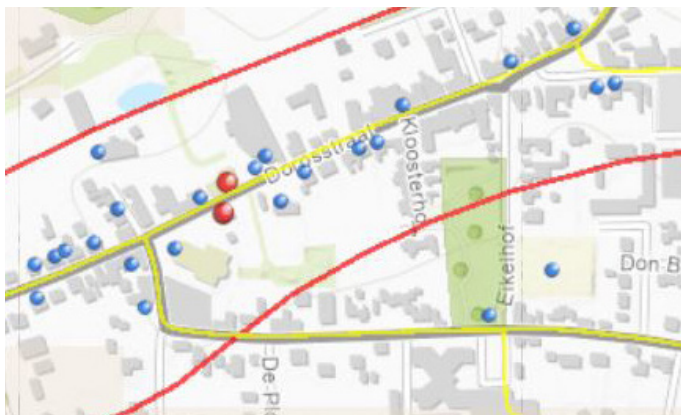
Knelpunten en kansen

- **Kans:** beschermd als rijksmonument, waardoor gebruikt gemaakt kan worden van de Subsidie regeling Instandhouding Monumenten van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, uitgevoerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed;
- **Kans:** pastorie en kerk zijn in één gebouw ondergebracht. Dit vergroot de mogelijkheden voor multifunctioneel gebruik naast het religieuze gebruik;
- **Kans:** achter het kerkgebouw bevindt zich een tuin, die als zodanig gebruikt kan worden, maar eventueel ook ruimte biedt voor toekomstige uitbreiding;
- **Knelpunt:** de status van rijksmonument maakt wijzigingen slechts beperkt mogelijk. Hierbij moet altijd een balans met de monumentale waarden worden gezocht.

Hoofdaspecten protestantse kerk

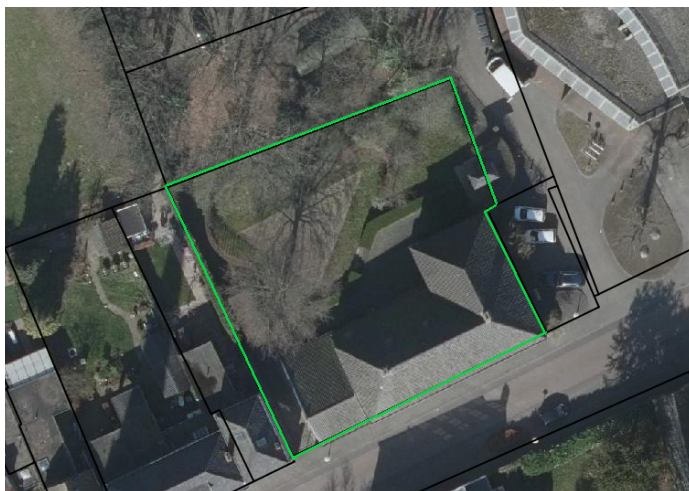
- **Rijksmonument;**
- **Huidige bestemming:** maatschappelijk.

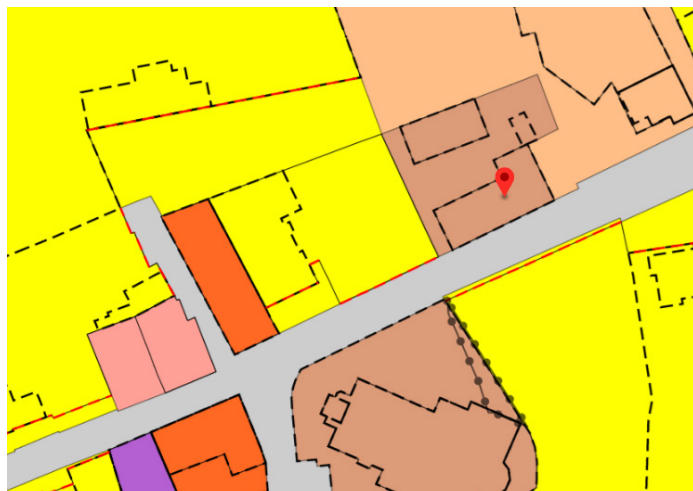
Afb. 63 Uitsnede van de Cultuurhistorische waardenkaart van Provincie Noord-Brabant.

Afb. 64 Uitsnede van de Cultuurhistorische waardenkaart van gemeente Woensdrecht.

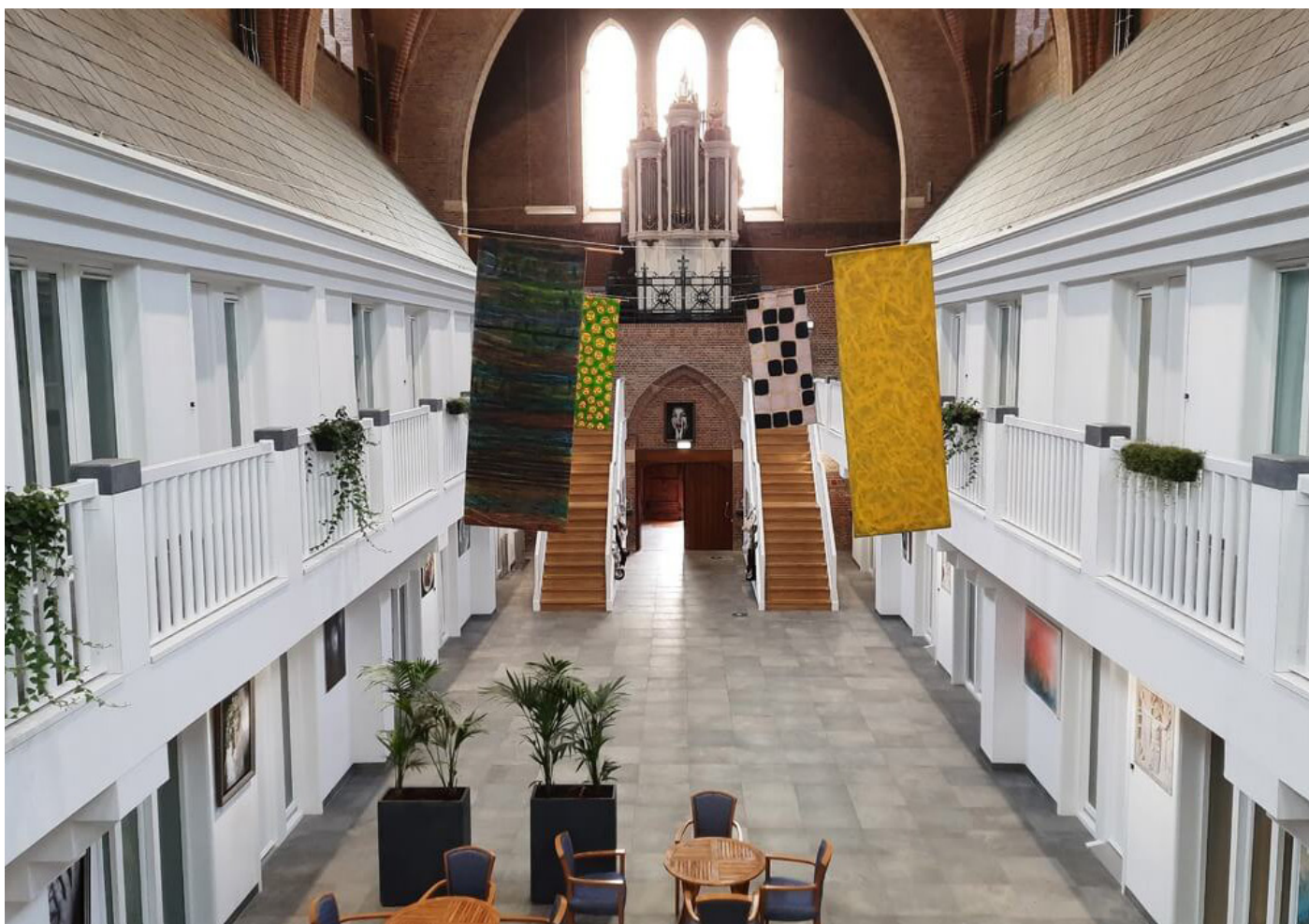
Afb. 65 Luchtfoto van de protestantse kerk met in groen de perceelsgrenzen van het kavel.

Afb. 66 Uitsnede van het bestemmingsplan 'Bebouwde kom Ossendrecht-Calfven, 1e herziening', www.ruimtelijkeplannen.nl.

REFERENTIEBEELDEN HERBESTEMMING KERKGEBOUWEN

Afb. 67 De Petrus en Pauluskerk in Dinteloord na de herbestedding tot 27 appartementen. Foto: www.berghbouw.nl.

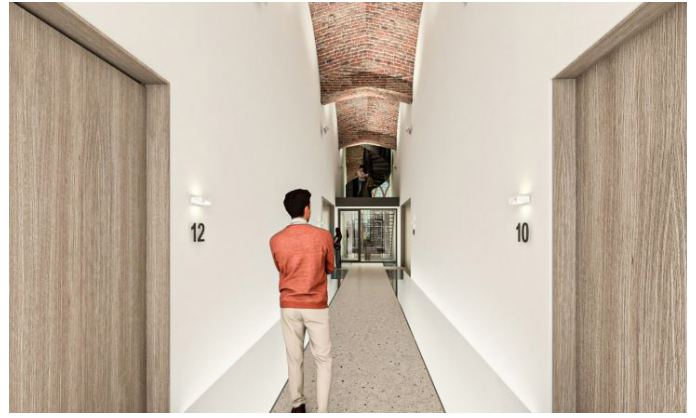

Afb. 68 Impressie van een ontwerp voor de H. Hartkerk in Boxtel, waarbij t.h.v. het koor en de apsis een gemeenschappelijke trapopgang is gecreëerd. Hierdoor is de verticale zichttas en de beleving van het koor behouden, Bouwkunst Architecten 2019.

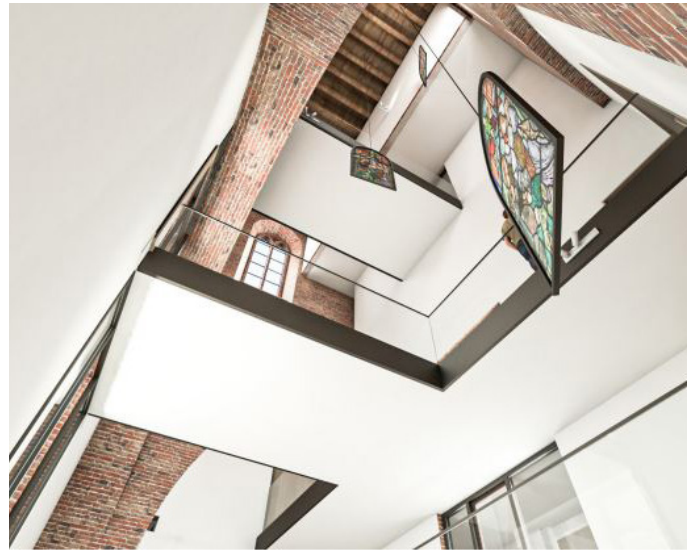
Afb. 69 Impressie van een ontwerp voor een, waarbij nieuwe openingen en balkons zijn aangebracht in de gevels, JMW Architecten 2022.

Afb. 70 Impressie van een ontwerp waarbij de galerijen zijn voorzien van glazen stroken, waardoor over het gehele middenschip de oorspronkelijke hoogte beleefbaar blijft, JMW Architecten 2022.

Afb. 71 OLV Onbevelekte Ontvangenis Arnhem, K3 Architectuur, 2001.

Afb. 72 Impressie van een ontwerp, waarbij over de lengte van het middenschip de beleving van de hoogte behouden is door een halfopen galerij, JMW Architecten 2022.

Afb. 73 Impressie van een ontwerp voor de Sint Willibrorduskerk in Helenaveen. Het aanbrengen van nieuwe openingen in harmonie met de oorspronkelijke architectuur van de kerk, Vastgoedregisseur/Bouwkundig Tekenaar Verberne/Croijmans Bouwadvies, 2023.

PRAKTIJKLESSEN VAN HERBESTEMMING

KERKGEBOUWEN

1. **Onderzoek de vraag:**

Onderzoek het gewenste programma en achterhaal daarbij de vraag achter de vraag. Verken daarbij ook het mogelijke programma, want wat gewenst wordt, is lang niet altijd haalbaar.

2. **Ken uw stakeholders:**

Rondom een kerkgebouw zijn velerlei partijen betrokken die elk een eigen blik op het kerkgebouw hebben. Denk daarbij met name aan de eigenaar, betrokken burgers, overheden en erfgoedpartijen.

3. **Breng perspectieven en waarden in beeld:**

Verschillende partijen hebben een eigen perspectief op een kerkgebouw en definiëren van daaruit een eigen set aan waarden. Zo zullen velen een kerk zien als een huis van het Woord en Gebed, terwijl anderen een kerkgebouw vooral zien als economisch vastgoedobject. Die perspectieven en waarden kunnen botsen. Breng deze daarom goed in beeld.

4. **Leer het gebouw kennen:**

Het is belangrijk het gebouw goed te begrijpen in termen van vorm, grootte/omvang en typologie. Is de kerk een zaalkerk, dat wil zeggen redelijk rechttoe rechtaan, of staan er bijvoorbeeld veel kolommen 'in de weg' en zijn er vele zijbeuken?

5. **Inventariseer de staat van dienst:**

Uiteraard is het van belang om een goed beeld te krijgen van een aantal praktische zaken: het eigenaarschap, de staat van onderhoud, de eventuele restauratieachterstand van het gebouw, het gebruik en de functionaliteiten. Denk daarbij bijvoorbeeld ook aan een kerkhof dat een belemmerende factor kan zijn bij herbestemming, bijvoorbeeld wanneer gewoond wordt naast een in gebruik zijnde begraafplaats (privacy).

6. **Houd rekening met de locatie:**

De toekomstige mogelijkheden voor een kerkgebouw in een demografisch/economisch krimpgebied zijn anders dan de opties in een groeigebied. Ook het formaat van de kerk bepaalt daarbij de mogelijkheden.

7. **Ontwikkel een visie op de nieuwe kerk:**

Met kennis van de plek en de betekenis van het gebouw kan een ontwerper een visie ontwikkelen die richting geeft aan de verbouwing. In kwalitatieve zin moet het uitgangspunt zijn dat de ingreep een beter gebouw oplevert dan er stond. Het is niet alleen een zaak van het technisch accommoderen van functies, maar het gaat om het creëren van nieuwe betekenis. In de kern is het een artistieke opgave en niet slechts een technische puzzel.

8. **Maak een passend ontwerp:**

Zijn de ambities in balans met wat redelijkerwijs van een gebouw gevraagd mag worden? Zijn er alternatieve benaderingen denkbaar? Kunnen bijvoorbeeld de zijbeuken benut worden zodat nieuwe toevoegingen niet nodig zijn. Of blijft juist de schil van de kerk intact en kunnen daarbinnen elementen worden toegevoegd. In technische zin is de energiehuishouding een belangrijke factor. Moet er verwarmd of gekoeld worden? En hoe zit het met het verversen van lucht? En moet het totale kerkgebouw van alles voorzien worden, of slechts voor bepaalde onderdelen?

9. **Bereken kosten, opbrengsten, exploitatie- en financieringsmogelijkheden:**

Financieel is de herbestemming van een kerkgebouw altijd een flinke puzzel. De toekomstige geldstromen bepalen veel: is er straks een eigenaar/belegger met huurders of is de nieuwe eigenaar ook de gebruiker? Wordt er dus gestuurd op financieel rendement (aanschafkosten + verbouwingskosten

versus huuropbrengsten) of op liquiditeit?

10. Werk met professionele, gepassioneerde en betrokken mensen:

Dit laatste punt vormt feitelijk het vertrekpunt van handelen. Ontwikkelen is een zaak van lange adem en kan alleen maar slagen met professionele, gepassioneerde en betrokken mensen. Bevlogenheid maakt dat doorgezet wordt. Ondanks de moeilijkheden die zich voordoen. En die moeilijkheden zullen zich voordoen. Maar achteraf, zo leert de praktijk, overheerst vrijwel altijd blijdschap en voldoening.

7. IMMATERIEEL EN ROEREND

RELIGIEUS ERFGOED

7.1 Processies en bedevaarten

In de van oudsher overwegend katholieke dorpen van de gemeente Woensdrecht worden nog steeds een aantal bedevaarten en processies georganiseerd die een belangrijk onderdeel vormen van het religieus erfgoed in de gemeente.

7.1.1 Zuster Marie-Adolphine

Ossendrecht is bekend vanwege de verering van de heilige Zuster Marie-Adolphine. Zij wordt als Kaatje Dierkx geboren op 3 maart 1866 in Ossendrecht. Als ze vijf jaar is, sterft haar moeder en verlaat haar vader het gezin, waarna Kaatje wordt grootgebracht door een pleeggezin. Kaatje gaat naar school op de Berghoeve in Ossendrecht, bij de zusters Franciscanessen van Oudenbosch. Al jong gaat zij werken om geld te verdienen, in een peekoffiefabriek en in de polder. Op achttienjarige leeftijd gaat zij in Antwerpen werken in een gezin.

Op 19 maart 1893 begint zij aan een proefperiode bij de zusters Franciscanessen - Missionarissen van Maria in Antwerpen. In 1895 legt zij haar geloften van armoede, zuiverheid en gehoorzaamheid af en in 1896 doet ze haar eeuwige geloften. In 1899 wordt zij uitverkoren om samen met zes andere zusters en vier priesters mee te gaan naar de nieuwe missie in China, omdat ze goed kan koken en brood bakken.

In Tai-yuan-fu houden ze zich vooral bezig met het verzorgen van vondelingen en weeskinderen. Op 9 juli 1900 worden de zusters koelbloedig vermoord tijdens de Bokseropstand. In 1946 worden ze zalig verklaard en vervolgens in 2000 heilig verklaard. Zuster Marie-Adolphine, Kaatje Dierkx, is tot nu toe de enige heiligverklearde martelares in Nederland.

Kapel

In 1951 werd de Stichting Soeur Marie-Adolphine opgericht (later werd Soeur vervangen door Zuster), met als hoofddoel de bevordering van de verering van zuster Marie-Adolphine. In datzelfde jaar wordt het geboortehuis van Kaatje aangekocht. Er werd een kapel van gemaakt, die echter moest worden afgebroken en opnieuw opgebouwd omwille van de verkeersveiligheid. Hierbij is de oorspronkelijke bedstede van Kaatje bewaard gebleven. Na een grondige restauratie werd de kapel op 29 mei 1983 opnieuw ingezegend door bisschop Mgr. Ernst. In de kapel is een monstrans aanwezig, die op 6 oktober 2011 aan de kapel werd geschonken door overste Van der Vliet van de zusters Franciscanessen van Mariadal uit Roosendaal.

In 2012 ontving de kapel van de plaatselijke heemkundekring een aantal objecten die afkomstig zijn uit het klooster in Antwerpen, zoals drie kruisbeelden en een schilderij. Ook een stukje goed van de halsdoek van Kaatje is in Ossendrecht terecht gekomen. De kapel is dagelijks geopend. Daarnaast wordt de kapel bezocht door diverse scholen.

Jaarlijkse feestdag

Elk jaar wordt ter ere van zuster Marie-Adolphine een feestdag gehouden op 8 juli of de eerste zondag daarna. Er is dan een stille gebedstocht van de kapel naar de Berghoeve, waar enkele minuten wordt stilgestaan bij het leven van Kaatje, het Adolphinelied wordt gezongen en tot de Heilige zuster Marie-Adolphine wordt gebeden.

Er is een processie waaraan o.a. wordt deelgenomen door de Adolphinegroep (een schrijn met reliek van de heilige, een vaandel, een aantal dames gekleed als zuster). Tot slot volgt een plechtige Eucharistieviering in de parochiekerk van Ossendrecht, waarbij regelmatig zusters aanwezig zijn van de Zusters Franciscanessen van Marie, waartoe Zr. Marie Adolphine behoorde. Daarnaast wordt jaarlijks deelgenomen aan de Maria Ommegang in Bergen op Zoom.

Afbeeldingen

In de Sint Gertrudiskerk van Ossendrecht is een beeld van zuster Marie-Adolphine aanwezig. Bovendien is daar haar beeltenis aanwezig in een glas-in-loodraam. Haar beeltenis is eveneens te bezichtigen in een glas-in-loodraam van de eregalerij van de Basiliek Sint Bavo in Haarlem. Een beeld van haar is aanwezig in de Pauluskerk te Antwerpen. In de O.L.V kathedraal van Antwerpen is een tekening van haar aanwezig. In de Friezenkerk in Rome bevindt zich een schilderij met de afbeelding van zuster Marie-Adolphine. In de Volksabdij te Ossendrecht bevindt zich tot slot een glas-in-loodraam met de beeltenis van zuster Marie-Adolphine.

Artikelen

De volgende artikelen zijn te koop: het stripboek 'De verre bestemming', medailles en kaarsen met daarop een afbeelding van zuster Marie-Adolphine, een boekje over haar en een bidprentje met daarop een foto van haar en haar gebed, een ansichtkaart en een USB-stick met diverse liederen over Adolphine. Ook een beeldje van de zuster is sinds enkele jaren verkrijgbaar. In Ossendrecht zijn ook een straat en een plein genoemd naar deze heilige.

Toneel

In 1979 is een openluchtspel uitgevoerd met de titel 'Ik ben Uw brandhout' over het leven van zuster Marie-Adolphine. Het was geschreven door Pater Anselmus Musters en bewerkt door Louis Lockefeer. Aan de uitvoering deden veel vrijwilligers mee. Uit dit openluchtspel is de toneelvereniging Adolphinetoneel voortgekomen, die nog steeds bestaat. In 2018 was er een moderne heruitvoering van het openluchtspel.

Wandeling

Ter ere van zuster Marie-Adolphine is in Ossendrecht een wandelroute uitgezet van ongeveer vier kilometer, langs plaatsen waar Kaatje in haar kindertijd vaak heeft gelopen. In die tijd waren dat nog enkele zandpaden. In 2012/2013 is dit pad nieuw leven ingeblazen door langs de route plaatjes uit het stripverhaal De Verre

Afb. 74 Foto van de gebedstocht in 2022, internetbode.nl.

Bestemming (van striptekenaar Geert De Sutter) te plaatsen en de wandelroute opnieuw uit te geven. Het zandpad op de Wip is officieel tot het 'Paadje van Kaatje' gedoopt. In 2012 is het paadje door de gemeente en het Dorpsplatform Ossendrecht voorzien van een halfverharding en voorzien van een naambord.

Driekoningentocht in Huijbergen

In Huijbergen wordt jaarlijks de Driekoningentocht gehouden, op 5 januari, de vooravond van het Driekoningenfeest. De optocht wordt georganiseerd door de stichting Kerststal, die er ook voor zorgt dat elk jaar weer de kerststal wordt opgebouwd en wordt voorzien van levende dieren. De kinderen die deelnemen aan de Driekoningentocht verzamelen zich bij het begin van de tocht. Zij krijgen dan een lampion en een stukje 'Driekoningenbrood'. In dit brood zijn drie bonen meegebakken. De kinderen die een 'heilig boontje' aantreffen in hun brood worden gepromoveerd tot koning. De drie koningen mogen voorop lopen in de optocht, die leidt naar de kerststal. Een aantal jaren geleden liepen er wel honderd kinderen mee in de optocht. Helaas is dat aantal sindsdien drastisch afgenomen.

Herdertjestocht in Woensdrecht

Elk jaar wordt op de laatste zondag voor Kerstmis in Woensdrecht de Herdertjestocht gehouden. Het is een gezamenlijke viering van de kerstgedachte, waarbij tevens geprobeerd wordt het kerstverhaal door te geven aan de jeugd. Deze traditie is begonnen in 2001 en is een initiatief van buurtvereniging De Straat. Er zijn ongeveer 140 vrijwilligers betrokken bij de uitvoering (verkeersregelaars, toneelspelers, locatiemanagers, muzikanten, technische ondersteuners (licht, geluid) en vertellers). Het is jaarlijks een zoektocht naar het kindje Jezus, die in een stal is geboren. Onderweg worden allerlei fragmenten uit het kerstverhaal op een eigentijdse manier uitgebeeld. Tot 2019 was de startplaats de R.K. kerk, nu begint de tocht op het Col. Whitakerplein. Het einde van de tocht is altijd bij de (levende) kerststal in de wei naast café Steffie's. In 2020 en 2021 kon de tocht door overheidsmaatregelen in verband met corona geen doorgang vinden. Afgelopen editie waren er ruim **600** deelnemers.

Nu de coronaperiode definitief achter ons ligt, krijgt de Herdertjestocht weer een nieuwe start! Nieuw, omdat de organisatie aan de volgende editie een moderne draai wilt geven. Het thema van dit jaar wordt 'Van Woensdrecht naar Bethlehem' en de organisatie gaat op diverse manieren de verbinding leggen tussen het kerstverhaal en het heden. Daarbij zal worden ingespeeld op de actualiteiten, wordt gebruik gemaakt van social media en zal de tocht verrijkt worden met muziek en interactie met de basisschoolleerlingen. Kortom: het Bijbelverhaal in een nieuw jasje!

De processie naar Berendrecht (BE)

De Begankenis vindt al sinds 1747 (toen de veepest uitbrak) jaarlijks plaats op 8 september. De processie, georganiseerd door het Genootschap Berendrechtse Begankenis, voert te voet van Ossendrecht naar de kapel en trekt ruim 100 deelnemers. Het is de oudste processie van Nederland. De gelovigen trokken aanvankelijk naar Berendrecht om Maria te vragen snel een einde te maken aan de dodelijke pest. F. Fontijn, voorzitter van het Genootschap: 'De gebeden zijn verhoord, want de plaag ging over. Toen hebben de Ossendrechtaren beloofd ieder jaar terug te komen. De omliggende plaatsen (Bergen op Zoom en Hoogerheide) zijn in de loop der jaren afgehaakt, maar vanuit Ossendrecht wordt nog ieder jaar gegaan'. Overigens zijn deelnemers vanuit andere plaatsen van harte welkom. De bedevaartgangers worden traditioneel ontvangen in de kerk. Nadien gaan zij processiegewijze naar de Hagelberg waar bij de grot een plechtigheid plaatsvindt. Op menig gedachtenisprentje van overledenen staat de vermelding: 'Lid van de processie naar Berendrecht'. Dit wijst erop, dat men steunend lid kon zijn van het Genootschap, ook als men niet actief deelnam aan de processie. In 2022 zou de processie eindelijk weer plaatsvinden, na een onderbreking van 2 jaar door de gevolgen van de Covid-19 pandemie. De processie werd afgelopen jaar echter wederom geannuleerd, omdat de kerk in Berendrecht gesloten is, de kapel als opslag wordt gebruikt en de tuin en de Lourdesgrot zich in een zeer slechte, vervallen staat bevinden. Het voortbestaan van deze traditie staat daardoor op losse schroeven.

Georganiseerde bedevaarten

Traditioneel worden er vanuit de gemeente Woensdrecht vaak georganiseerde bedevaarten per touringcar of trein gemaakt, onder andere naar Lourdes in Frankrijk, Kevelaer in Duitsland of Beauraing, Banneux en Hakendover in België.

7.2 Inventarisatie roerend religieus erfgoed

Museum Catharijneconvent in Utrecht, het rijksmuseum en nationale kenniscentrum voor religieus erfgoed en christelijke kunst, ondersteunt gemeenten bij het opstellen van kerkenvisie met het aanleveren van een inventarisatie en waardestelling van het religieuze roerend erfgoed in de betreffende gemeente. Ook gemeente Woensdrecht heeft van deze mogelijkheid gebruik gemaakt in het kader van de gemeentelijke kerkenvisie.

De gemeente Woensdrecht heeft een gevarieerd kerkenlandschap met gebouwen uit verschillende bouwstijlen en perioden. Er is in de gemeente Woensdrecht slechts één rijksmonumentaal kerkgebouw en dit staat in schril contrast met de gemiddelde Nederlandse gemeente. Het aantal gemeentelijke monumenten is procentueel ook een stuk lager met alleen de Sint Gertrudiskerk en de Volksabdij. In het verleden zijn alle opgevraagde kerkinterieurs en kerkelijke collecties in Woensdrecht vastgelegd en dat dat gebeurd is, is zeer uitzonderlijk. De actualiteit van de collectieregistratie van de protestantse kerk laat echter nog te wensen over. Hieronder is integraal de waardestelling van het Catharijneconvent overgenomen.

Topensembles

Er bevinden zich in de gemeente Woensdrecht geen kerkinterieurs die cultuurhistorisch gezien een zeer grote waarde vertegenwoordigen. Desalniettemin zijn er mooie stukken en ensembles te vinden.

De middenmoot

Deze kerken verdienen vanwege hun oorspronkelijkheid en uitzonderlijke stukken aandacht in de kerkenvisie:

O.L.V. Hemelvaartkerk - Hoogerheide (geïnventariseerd: 2004)

De neogotische kerk heeft – zoals zoveel neogotische kerken in ons land – een interieurenssemble dat ‘groeide’ in de decennia na de bouw. Het hoofdaltaar en orgel stammen uit de jaren tachtig van de negentiende eeuw, glas-in-loodramen uit de periode 1885-1958 en een groot deel van de roerende collectie is in neogotische stijl uitgevoerd. Het is natuurlijk jammer dat de richtlijnen van het Tweede Vaticaans Concilie tot gevolg hadden dat de communiebanken en de preekstoel verwijderd werden.

Sint Gertrudiskerk - Ossendrecht (geïnventariseerd: 2011)

Deze neogotische kerk in Ossendrecht heeft een interieur dat nagenoeg geheel uit latere perioden stamt. Toch heeft de locatie een groot belang als plaats van verering van Kaatje Dierkx, ofwel de heilige Maria Adolphine, die in Ossendrecht geboren werd. Verschillende voorwerpen in deze kerk houden haar herinnering in ere.

Sint Dionysiuskerk - Putte (geïnventariseerd: 2011)

Deze kerk in Putte is een mooi voorbeeld van de baksteenbouw uit de periode van de wederopbouw. Een deel van het wederopbouw interieur (kerkbanken, hoofdaltaar met tabernakel) was tot voor kort nog aanwezig. Inmiddels zijn alle roerende kerkgoederen uit het kerkgebouw verwijderd. Voor zoveel mogelijk objecten wordt binnen de gemeente Woensdrecht een nieuwe bestemming gezocht.

O.L.V. Hemelvaartkerk - Huijbergen (geïnventariseerd: 2021)

Ook de kerk in Huijbergen ademt de sfeer van de wederopbouw. Ook hier zijn de roerende objecten inmiddels uit het kerkgebouw verwijderd na de sluiting. Het betrof een eclectisch interieur en bestond onder andere uit een reeks achttiende-eeuwse heiligenbeelden, een opvallende apsisschildering (1955), een zestiende-eeuwse doopvont, een rijk gedecoreerde, achttiende-eeuwse preekstoel. De drie altaren in de kerk zijn elk in een andere stijl uitgevoerd. Een groot deel van de roerende goederen is overgedragen aan het Wilhelmiënmuseum.

Onderaan de lijst

Interieurs en collecties met een ondergeschikte waarde of kwaliteit in Woensdrecht zijn:

Protestantse kerk - Ossendrecht (geinventariseerd: 1982)

De protestantse kerk in Ossendrecht is in het midden van de jaren zestig van de twintigste eeuw drastisch gerenoveerd en gemoderniseerd. Het achttiende- en negentiende-eeuwse interieur werd vervangen door een typisch jaren-zestig-interieur met moderne meubels in het liturgisch centrum. Zelfs het orgel werd in 1973 vervangen.

>>> Bedenk wel dat een lage of middelhoge waarde overigens niets zegt over de sentimentele of religieuze waarde die gemeenteleden/parochianen toekennen aan de voorwerpen en die daardoor alsnog een zeer hoog belang kunnen hebben <<<

Uitzonderlijk

In 2010 brachten wij het interieur en het zeer omvangrijke roerend religieus bezit van het kloostergebouw aan de Boomstraat 7 in Huijbergen in kaart. Daarna zijn er veel ontwikkelingen geweest, waarbij ook het pand aan de Boomstraat 28 een rol speelde. Het is ons onbekend wat er met de collectie gebeurd is en wat zich daarvan eventueel op nummer 28 bevindt. **Een actualisatiebezoek is zeker aan te raden.**

Aandachtspunten

De kerkelijk eigenaars kunnen een account aanvragen voor Kerkcollectie Digitaal (de nationale database van religieus erfgoed in kerken en kloosters). Daarmee hebben ze inzicht in hun collectieregistratie. De kennis die ze hier opdoen kunnen ze naar eigen goeddunken meenemen in de gesprekken die gevoerd worden in het kader van de kerkervisie. Op die manier leren de eigenaars van de collecties de waarde van hun bezit kennen en kunnen ze de juiste zorg verlenen. De gemeente krijgt inzicht in waar ondersteuning in de zorg voor het meest waardevolle erfgoed nodig is, of de kerk in de toekomst nu religieus in gebruik blijft, een transformatie ondergaat om nevengebruik mogelijk te maken of aan de eredienst onttrokken wordt. Indien gewenst kan het Catharijneconvent hierbij ondersteuning bieden.

8. VERDUURZAMING

KERKGEBOUWEN

Verduurzaming kerkgebouwen

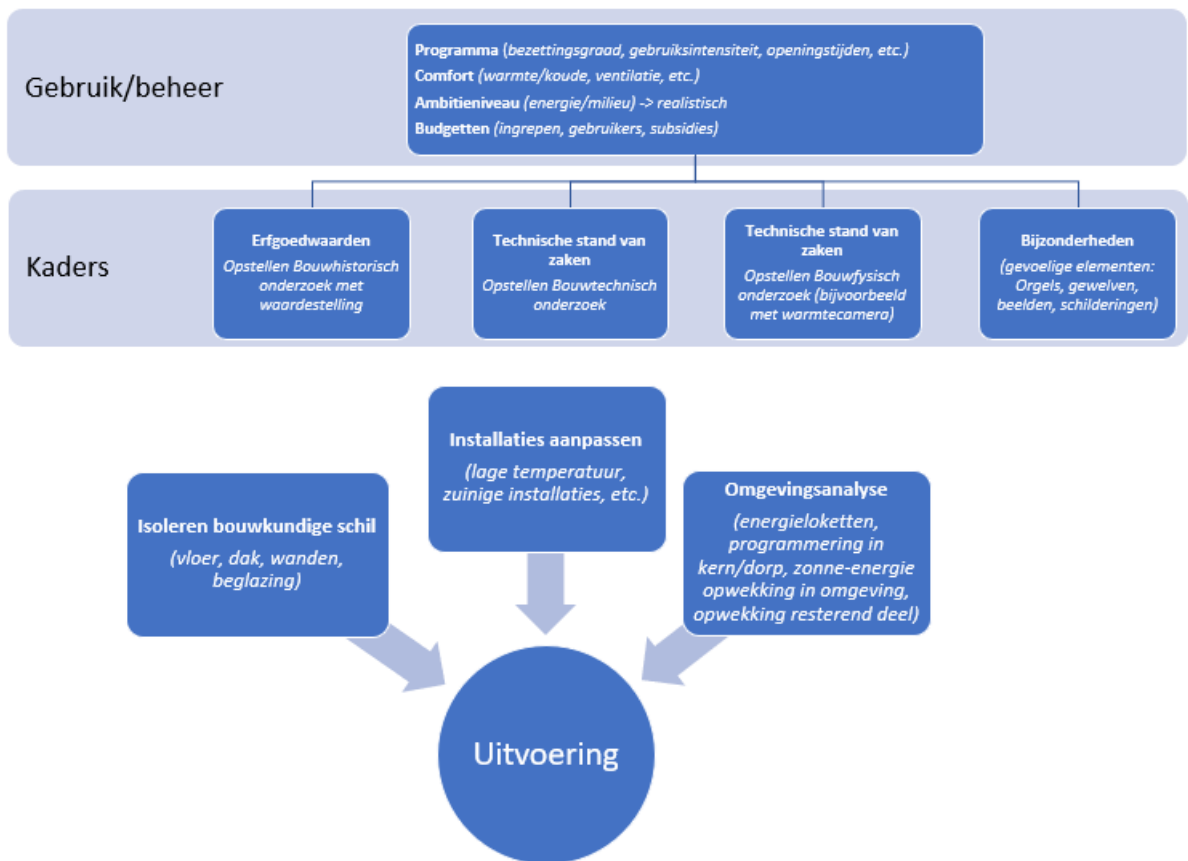
In het kader van deze kerkenvisie is door verschillende kerkeigenaren meerdere malen het verduurzamen van kerkgebouwen ter sprake gebracht. Dit niet alleen om de eigen energierekening nog enigszins beperkt te houden, maar ook om een bijdrage te leveren aan het realiseren van klimaatdoelen. Voor kerkgebouwen geldt dat, net zoals voor de meeste monumenten, bepaalde ingrepen in het gebouw niet zo maar zijn toe te passen. Het is voor het verduurzamen van kerkgebouwen van belang vooraf te weten wat de randvoorwaarden zijn en wat men beoogt te bereiken. Vragen die in dat verband van belang zijn:

- wat is het (toekomstige) gebruik kerk en wat is de gebruiksintensiteit? Het maakt bijvoorbeeld heel wat uit of het kerkgebouw alleen in het weekend wordt gebruikt, of dat er ook doordeweeks volop activiteiten in het kerkgebouw plaatsvinden.
- welk ambitieniveau op het gebied van verduurzaming wordt gewenst (en is dat realistisch)?
- welk comfort wordt gewenst (en is dat realistisch)?
- welke budgetten zijn er beschikbaar c.q. benodigd?
- wat zijn erfgoed-/monumentwaarden waarmee rekening moet worden gehouden?
- wat is de bouwtechnische en bouwfysische stand van het gebouw in het algemeen en specifieke bouwdelen in het bijzonder?
- wat is de staat van de installaties?
- zijn er binnenkort ingrijpende onderhoudswerkzaamheden of een (grootschalige) restauratie nodig, zodat werk met werk kan worden gemaakt?
- Kunnen er alvast quick wins worden bereikt, die geen effect hebben op het monument en die eigenlijk zonder al te veel moeite en geldelijke inzet kunnen worden gerealiseerd?
- welke mogelijkheden voor verduurzaming biedt de omgeving? Kan aangesloten worden bij andere initiatieven in de buurt?

Op basis van een eerste ideeënvorming rond het verduurzamen van het kerkgebouw, waarbij nadrukkelijk ook de monumentale en technische aspecten worden meegewogen, kan vervolgens een verduurzamingsopzet worden opgesteld (zie afb. 75). Daarin worden onder meer de uitgangspunten en de kaders voor de verduurzamingsopgave nader beschreven.

Daarna zal er een inhoudelijke en specifieke verduurzamingsrapportage moeten worden gemaakt, waarvoor een gespecialiseerd bureau dient te worden ingeschakeld. Op de website van het Nationaal Restauratiefonds staan gespecialiseerde bureaus vermeld die ervaring hebben met het verduurzamen van monumentale gebouwen.

Verder geldt in zijn algemeenheid dat het verstandig is om werk met werk te maken. Dus als er toch al restauratie- of innovatiewerkzaamheden staan gepland, is het verstandig om dan tegelijkertijd ook goed te kijken naar verduurzamingsmaatregelen. Daaraan voorafgaand is dan wel een degelijk bouwhistorisch onderzoek nodig, zodat de erfgoedkwaliteiten al in het voortraject duidelijk staan benoemd. Daarbij is het belangrijk om adviseurs in de arm te nemen die zowel kennis en deskundigheid hebben op het gebied van verduurzaming en tevens kennis en ervaring hebben met (het omgaan met) erfgoed. Bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en/of het provinciaal steunpunt voor monumentenzorg kan hieromtrent informatie verkregen worden.

Afb. 75 Schema verduurzamingsopzet.

Subsidie- en financieringsmogelijkheden

In het najaar van 2021 heeft het kabinet extra geld beschikbaar gesteld voor de monumentensector om de klimaatdoelen te realiseren. Als onderdeel van een pakket van € 525 miljoen voor de verduurzaming van maatschappelijk vastgoed wordt een bedrag van € 8,8 miljoen uitgetrokken om het verduurzamen van rijksmonumenten te stimuleren. Ongeveer de helft van dat bedrag is bestemd voor de eigenaren van rijksmonumenten ten behoeve van duurzaamheidsonderzoek. De regeling is gekoppeld aan de Subsidieregeling Instandhouding Monumenten (SIM). De rijksmonumenten die voor de regeling in aanmerking komen zijn de niet-woonhuismonumenten, zoals kerkgebouwen. De andere helft van de € 8,8 miljoen is bestemd voor de inzet van gespecialiseerde adviseurs met als doel om monumenteneigenaren te ontzorgen, te ondersteunen en te stimuleren. In de eerste helft van 2022 wordt door RCE een aanpak hiervoor uitgewerkt.

Voor de kerkgebouwen in de gemeente Woensdrecht komt alleen het kerkgebouw van de protestantse gemeente in aanmerking voor deze subsidies, omdat dat het enige kerkgebouw is in de gemeente dat als rijksmonument beschermd is.

Gelukkig is er daarnaast de subsidieregeling vanuit de **Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO)** waarbij zowel particulieren, als bedrijven subsidie kunnen aanvragen voor energiebesparende maatregelen. Het betreft de 'Investeringsubsidie duurzame energie en energiebesparing' (ISDE). Er kan subsidie worden aangevraagd voor isolatiemaatregelen, warmtepompen, zonneboilers et cetera. Het ISDE budget voor 2023 is vanwege de grote vraag verhoogd tot € 350 miljoen. Daarnaast is de regeling versoepeld en de aanvraagtermijn is uitgebreid.

Een andere belangrijke partij is het **Nationaal Restauratie Fonds (NRF)**. Behalve een ondersteuningsconstructie in de vorm van duurzaamheidsadvies, financiert NRF verduurzamingswerkzaamheden. Kortom, er zijn verschillende partijen die van betekenis kunnen zijn. In ieder geval is het verstandig om vroegtijdig met de gemeente in contact te treden en met haar daarover het gesprek aan te gaan.

9. KOPPELKANSSEN MET ANDERE BELEIDSTERREINEN

9.1 *Duurzaamheid, klimaatadaptatie en biodiversiteit*

Hiervoor hebben we het al gehad over het verduurzamen van kerkgebouwen, dat wil zeggen het terugbrengen van het energieverbruik. Maar er zijn nog andere vormen van duurzaamheid waarbij religieus erfgoed een belangrijke rol kan spelen. Hierbij valt te denken aan eventuele kerktuinen, parkeerterreinen, begraafplaatsen en zoals in de inleiding als voorbeeld al werd gegeven, de kerkenpaden.

Veel kerken hebben een tuin of een begraafplaats die aan of bij het kerkgebouw ligt. Vaak zijn dit al groene enclaves te midden van een stedelijke omgeving. Het behouden van dit groene karakter is één, maar er kan ook bewust worden ingezet op het verrijken van dit groene karakter ten dienste van de biodiversiteit. De beplanting kan worden aangevuld met bloeiende bloemen en struiken die passen bij de grondsoort en insecten en vlinders aantrekken. Dit verrijkt het terrein en bevordert de verstillings- en aandacht van bezoekers. Door net als bij het biodiversiteitsproject bij het kerkenpad in Ossendrecht basisschoolleerlingen te betrekken, kan er ook een educatief element aan worden toegevoegd.

Ook traditioneel versteende zones, zoals parkeerplaatsen bij kerkgebouwen kunnen worden vergroend. Parkeerkoffers kunnen met groen worden omzoomd door middel van hagen en bomen, bestrating kan (gedeeltelijk) worden vervangen door een halfverharding om de bodeminfiltratie van regenwater te bevorderen enzovoort. Fietsenstallingen kunnen worden overdekt en van sedumdaken worden voorzien. En zo zijn er nog meer mogelijkheden. Met het oog op het toekomstig gebruik van de kerkgebouwen, en met name wanneer een kerkgebouw wordt doorontwikkeld tot bijvoorbeeld woningen, zal de parkeerbehoefte waarschijnlijk nog verder toenemen en dient hier vanaf de start rekening mee gehouden te worden. Er zijn verschillende organisaties die kunnen helpen of nuttige informatie bieden met betrekking tot de verduurzaming van kerkgebouwen, tuinen en begraafplaatsen. Voorbeelden zijn het Platform Funerair Erfgoed en Groene Kerken. De laatste is een initiatief van Kerk in Actie en Maatschappij van Welstand.

9.2 *Sociaal domein*

Sociaal domein

Naar aanleiding van het vrijkomen van de kerkgebouwen in Huijbergen en Putte is een uitvraag gedaan bij de dorpsplatforms om de mogelijkheden te bespreken voor sociaalmaatschappelijke en/of culturele functies in de kerkgebouwen. Al vrij snel leidde dat tot het inzicht dat al dit soort functies die in de dorpskernen aanwezig zijn, reeds beschikken over goede accommodatie en dat er daardoor geen reden of noodzaak is dergelijke functies te verhuizen naar een van de kerkgebouwen. Alleen voor de O.L.V. Hemelvaart kerk in Huijbergen is door het dorpsplatform aangegeven dat men daar graag een (betaalbaar) woonzorgcomplex gerealiseerd ziet worden. Inmiddels is de kerk in Putte verkocht en staat de kerk in Huijbergen nog te koop. Beide kerkgebouwen zijn in afwachting van een doorontwikkeling.

Een koppeling naar het sociaal domein gaat echter niet alleen over de gebouwen. Van oudsher zijn geloofsgemeenschappen nauw verbonden geweest met het sociale en maatschappelijke leven in de dorpen, zoals in het onderwijs, liefdadigheid en de (geestelijke) gezondheidszorg. Het protestantse kerkbestuur heeft nadrukkelijk aangegeven open te staan voor samenwerkingen met andere geloofsgemeenschappen en met de burgerlijke gemeente. Het is daarom een taak voor de gemeente om de kerkgenootschappen actief te betrekken bij sociaalmaatschappelijke opgaven, wanneer die zich voordoen.

Leefbaarheid - sterke dorpen

De gemeente streeft naar een hoge kwaliteit van dorps leven in een groene omgeving (Omgevingsvisie gemeente Woensdrecht). Dit wil de gemeente bereiken door te sturen op de instandhouding en verbetering van de omgevingskwaliteit van de woon- en leefomgeving, door te sturen op een woningvoorraad die zowel kwantitatief, als kwalitatief aansluit op de lokale behoefte en door het behoud en versterking van de sociale cohesie, het welzijn en cultuur.

Enkele belangrijke basisprincipes die de gemeente daarbij hanteert zijn:

- nieuwe ontwikkelingen aan te laten sluiten op de bestaande gebiedskwaliteiten van de omgeving;
- ruimte bieden aan transformatie als dit de gebiedskwaliteiten verbetert;
- zuinig omgaan met bestaand groen, monumenten en archeologisch erfgoed;
- alleen toestaan van ontwikkelingen die aansluiten bij de Woonvisie en Detailhandelsvisie;
- ruimte bieden voor lokale verenigingen en gemeenschapsactiviteiten;
- nieuwe ontwikkelingen dragen bij aan mogelijkheden voor ontmoeting;

In de Woonvisie 2021-2025 is per kern de verwachte behoefte aan nieuwe woningen uiteengezet en welk type(n) woningen dit betreft en voor welke doelgroep. Over het algemeen wordt voor de dorpskernen slechts een beperkte groei verwacht in het aantal benodigde woningen. De grootste stijging zal vooral liggen in de toenemende behoefte aan grondgebonden en gelijkvloerse woningen. De prognoses voor de dorpskernen hangen voor een groot deel samen met eenzelfde demografische ontwikkeling: de vergrijzing. Het bevolkingsdeel van 65+ zal naar verwachting in de toekomst sterk toenemen wat een verschuiving in het gewenste woningaanbod met zich meeneemt. De behoefte aan grondgebonden en gelijkvloerse woningen zal daardoor toenemen.

Kijkend naar de woningbouwplanning zal aan een groot deel van de behoefte in de kernen reeds worden voldaan met al in uitvoering zijnde of geplande woningbouwactiviteiten. Hoewel het voor de koper van een kerkgebouw financieel vaak de meest aantrekkelijke optie is om woningen te realiseren, dient dit in samenspraak met de gemeente in een zeer vroeg stadium zorgvuldig te worden afgestemd op de verwachte behoefte. Mogelijk biedt de relatief beperkte woningbehoefte kansen om in de vrijkomende kerkgebouwen een slimme combinatie van functies onder te brengen. Gelet op de verwachte vergrijzing, kan dat bijvoorbeeld een combinatie zijn van (zorg)appartementen met aanvullende voorzieningen in relatie tot de zorg (fysiotherapie, apotheek etc.) of starterswoningen met daarbij een buitenschoolse opvang. Daardoor kan de herbestemming ook bijdragen aan de sociale cohesie van de lokale gemeenschap. Daarnaast geeft de gemeente de voorkeur aan woningbouwinitiatieven die uitgaan van herstructurering en inbreiding.

De Omgevingsvisie en de Woonvisie bieden meer dan voldoende aanknopingspunten voor vrijkomende kerkgebouwen om bij te kunnen dragen aan de maatschappelijke doelen die daarin gesteld worden. Zo zijn de kerkgebouwen immers al onderdeel van de bestaande omgevingskwaliteit en zou sloop daarvan een verslechtering betekenen. De kerken zijn daarnaast visuele ankerpunten in de dorpen en spelen vaak een belangrijke rol in de identiteitsvorming van de dorpsbewoners. Vanwege de vaak centrale ligging kunnen zij naast andere functies, ook een rol spelen als ontmoetingsplaats voor bewoners.

Toerisme en recreatie

Binnen de gemeente Woensdrecht bestaat een groot aantal fiets- en wandelroutes. Hoewel deze routes niet in het teken staan van religieus erfgoed, is dat desondanks vrij goed vertegenwoordigd in de verschillende routes. Zo voeren ze langs of over kerkenpaden, langs kapellen, kerken en begraafplaatsen. Langs de Volksabdij in Ossendrecht komen dankzij de functie van Natuurpoort veel wandelaars en fietsers langs. Daarnaast wordt in verschillende routes ook aandacht besteed en uitleg gegeven over de heilige Zr. Marie-Adolphine. De meest 'religieuze' wandeltocht is die door Huijbergen, die begint bij de huidige kerk en loopt vervolgens langs het Wilhelmiënmuseum, het voormalige Sainte Marie en andere relictten van de Broeders van Huijbergen. Alleen in en rond Putte maakt religieus erfgoed geen onderdeel uit van de routes. Daarnaast zijn er nog lokale 'Monumenten- en kunstroutes' per dorpskern, waar het religieus erfgoed een belangrijk onderdeel van vormt. Momenteel wordt gewerkt aan het actualiseren van de Monumenten- en kunstroutes.

10. BIBLIOGRAFIE

Bronnen en archivalia

- West-Brabants Archief
  - Bouwdossiers gemeente Woensdrecht, Dorpsstraat 82a Woensdrecht, dossiernr. NL-0873-00098327
  - Bouwdossiers gemeente Woensdrecht, Boomstraat 1 Huijbergen, dossiernr. NL-0873-00116654
  - Bouwdossiers gemeente Woensdrecht, Boomstraat 7 Huijbergen, dossiernr. NL-0873-00106225
  - Bouwdossiers gemeente Woensdrecht, Antwerpsestraat 35 Putte, dossiernr. NL-0873-00106454
  - Bouwdossiers gemeente Woensdrecht, Raadhuisstraat 134 Hoogerheide, dossiernr. NL-0873-00097074
  - Bouwdossiers gemeente Woensdrecht, Raadhuisstraat 134 Hoogerheide, dossiernr. NL-0873-00110408
  - Bouwdossiers gemeente Woensdrecht, Raadhuisstraat 134 Hoogerheide, dossiernr. NL-0873-00096775
  - Bouwdossiers gemeente Woensdrecht, Dorpsstraat 10 Ossendrecht, NL-0873-00109937
  - Bouwdossiers gemeente Woensdrecht, Dorpsstraat 10 Ossendrecht, NL-0873-00113087

Secundaire literatuur

- Gils, A.E.A. van (red.), *Jubileumboekje ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de Sint Gertrudisparochie te Ossendrecht* (1984 Ossendrecht).
- Schoonhoven, J., *Protestantse kerkgemeenschap Ossendrecht-Hoogerheide rond 1800* (1998 Bergen op Zoom).
- Veldhoven, A. van, *De kerk van Sint Gertrudis in Ossendrecht. Kroniek van een dorpsparochie onderweg* (1997 Ossendrecht).
- Dooren, J.J.A.M. van, 'De beginjaren van de Volksabdij O.L. Vrouw ter Duinen', *Tijding. Kroniek van de heemkundekring Het Zuidkwartier*, 2002-1.

Websites

- Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC) < www.bhic.nl >
- Wierook, Wijwater en Worstenbrood < www.wierookwijwaterenworstenbrood >
- Meertens Instituut KNAW < www.meertens.knaw.nl/bedevaart >
- Heemkundekring de Wilhelmië < www.wilhelmiet.nl >
- Wilhelmiëmuseum < www.wilhelmietmuseum.nl >
- Wikipedia < www.wikipedia.org >
- West-Brabants Archief < www.westbrabantsarchief.nl >
- Stichting Zuster Marie Adolphine < www.zustermarieadolphine.nl >
- BN De Stem < www.bndestem.nl >
- Kapellen in Brabant < www.kapelleninbrabant.nl >
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed < www.cultureelerfgoed.nl >
- Rijksdienst voor Ondernemend Nederland < www.rvo.nl >
- Gemeente Woensdrecht < www.woensdrecht.nl >
- R.K. Parochie de Bron < www.samenkerk.nl/de-bron-2 >
- Protestantse Gemeente Woensdrecht < www.pkgw.nl >
- Groene Kerken < www.groenekerken.nl >

- [Herbestemming.nl](http://www.herbestemming.nl) < www.herbestemming.nl >
- [Visit Brabant](http://www.visitbrabant.com) < www.visitbrabant.com >
- [Unesco - immaterieel erfgoed](http://www.unesco.nl/nl/dossier/immaterieel-erfgoed) < www.unesco.nl/nl/dossier/immaterieel-erfgoed >

11. WAT ER (NOG) IS

11.1 De kerken (en overblijfselen van kerken)

11.1.1 - R.K. kerk H. Joseph, Dorpsstraat 82, Woensdrecht

De R.K. St. Josephkerk van Woensdrecht. Gebouwd in 1882. Deze is ernstig beschadigd in de Tweede Wereldoorlog en sober hersteld in 1946. Het is een bakstenen kerk met vooruitspringende toren met leien spits. De detaillering is romaniserend met o.a. een dubbele rondboogopening en met middenzuiltjes in de toren. Buiten gebruik gesteld in 2013.

11.1.2 - R.K. kerk O.L.V. Hemelvaart, Boomstraat 1, Huijbergen

Katholieke H. Maria Hemelvaartkerk uit 1952 van architect W. J. Bunnik, in een mengeling van neo-vroegchristelijke en neo-Romaanse stijl opgetrokken. Buiten gebruik gesteld in 2022. Een groot deel van de inventaris (met name heiligenbeelden en preekstoel) is na sluiting van de kerk ondergebracht in het Wilhelmiënmuseum.

11.1.3 - R.K. kerk O.L.V. Hemelvaart, Raadhuisstraat 134, Hoogerheide

De R.K. kerk van O.L.V. Hemelvaart te Hoogerheide uit 1882 van architect J. van Langelaar met uitbreiding in 1910 van J. van Gils. Het is een neogotische kruiskerk met hoge toren en spits. Boven de ingang prijkt een Mariabeeld onder stenen baldakijn

11.1.4 - R.K. kerk H. Gertrudis, Dorpsstraat 1, Ossendrecht

De katholieke Sint Gertrudiskerk van P. van Genk is de opvolgster van de laatgotische kerk op dezelfde plaats. Deze was in 1752 en in de vroege 19e eeuw gewijzigd en hersteld en in 1798 weer in katholieke handen gekomen. De kerk is een gemeentelijk monument.

11.1.5 - R.K. kerk H. Dionysius, Antwerpsestraat 35, Putte

De katholieke neoromaanse St. Dionysiuskerk van architect Hurks uit 1953 is de opvolgster van een neogotische kerk uit 1865 op dezelfde plaats. Deze werd in vroege meidagen van 1940 verwoest. De neogotische toren aan de Antwerpsestraat bleef echter behouden. Buiten gebruik gesteld in 2022.

11.1.5a - Toren

Neogotische toren, restant van de oorspronkelijke H. Dionysiuskerk (1865), die in 1940 werd verwoest. Architect P. Soffers. De kerktoren is een rijksmonument (nr. 516700).

	<p>11.1.6 – Restanten Protestantse Kerk, Rijzendeweg naast 4, Woensdrecht Muurrestanten van de Middeleeuwse kerk op de Oude Protestantse begraafplaats aan de Rijzendeweg (tussen nummer 4 en 6).</p>
	<p>11.1.7 – Protestantse Kerk, Dorpsstraat 10, Ossendrecht Eenvoudige zaalkerk uit 1798, onder één dak met de pastorie. Alleen de spitsboogramen verraden de kerkelijke bestemming. De kerk is een rijksmonument (nr. 31876).</p>
	<p>11.1.7a - Klokkenstoel De klok werd in 1945 aangeboden aan de toenmalige predikant, ter gelegenheid van diens 40-jarig ambtsjubileum.</p>

11.2 De pastorieën

	<p>11.2.1 - R.K. pastorie, Dorpsstraat 7, Ossendrecht Tweelaags gebouw uit ca. 1930, naar ontwerp van Jacques Hurks. Zadeldak met overstek. Rondboogingang met natuursteenblokken. Brede ramen met kleine roede-verdeling. Mariabeeld in nis.</p>
	<p>11.2.2 – Voormalige R.K. pastorie, Dorpsstraat 80, Woensdrecht Pastorie van de R.K. Kerk in Woensdrecht. Gebouwd in 1910. Deze is ernstig beschadigd in de Tweede Wereldoorlog en in minder uitbundige uitvoering hersteld.</p>
	<p>11.2.3 - Voormalige R.K. pastorie, Dorpsstraat 82a, Woensdrecht Nieuw gebouwde pastorie van de R.K. kerk in Woensdrecht. Gebouwd in 1962 in opdracht van pastoor Meeuwissen.</p>
	<p>11.2.4 – Voormalige R.K. pastorie, Boomstraat 3, Huijbergen Eenvoudig tweelaags gebouw in wederopbouwstijl, in 1952 tegelijk met de parochiekerk gebouwd en in gebruik genomen.</p>

	<p>11.2.5 – Voormalige R.K. pastorie, Raadhuisstraat 132, Hoogerheide Tweelaags pastorie (ca 1900) gebouwd op de plaats van voorganger uit 1749. Schilddak gedekt met kruispannen. Bepleisterde gevel met natuursteenimitatie. Symmetrische gevel van vijf traveeën met middenrisaliet en hoekpilasters; waterlijsten en een profiel rondom de ramen en deuren. Kroonlijst waarin het boogvormige dak van de dakkapel is opgenomen.</p>
	<p>11.2.6 – Voormalige R.K. pastorie, Antwerpsestraat 33, Putte Classicistisch herenhuys met fronton en gepleisterde gevel (1746). Hardstenen deuromlijsting en Empire ramen. De voormalige pastorie is een rijksmonument (nr. 32210).</p>

11.3 De begraafplaatsen (en grafmonumenten)

	<p>11.3.1 - Oude Protestantse begraafplaats, Rijzendeweg naast 4, Woensdrecht Protestantse begraafplaats, gelegen tussen Rijzendeweg 4 en 6. Dit kerkhof is niet meer in gebruik voor begrafenissen sinds de jaren '60 van de vorige eeuw. De begraafplaats is eigendom van de Protestantse gemeente Woensdrecht. Afbeelding bij de ingang van de Oude Stompe Toren is geschilderd door Louis Baseler.</p>
	<p>11.3.2 - R.K. Begraafplaats, Rijzendeweg naast 3, Woensdrecht R.K. begraafplaats, gelegen tussen Rijzendeweg 3 en 9a. De begraafplaats is nog steeds in gebruik. Ook liggen hier nog oorlogsgraven.</p>
	<p>11.3.3 - R.K. Begraafplaats, Dorpsstraat 5, Huijbergen Achter de kerk ligt de R.K. begraafplaats, met grafmonument van Huijbergse pastoors en columbarium. Naast de kerk een aantal hardstenen grafmonumenten uit het vierde kwart van de negentiende eeuw.</p>
	<p>11.3.3a - Grafkruizen Van Agtmaal Naast de kerk bevinden zich twee grafkruizen uit de vroege twintigste eeuw van J.B. van Agtmaal (burgemeester van Huijbergen) en diens echtgenote.</p>
	<p>11.3.4 - Begraafplaats Broeders van Huijbergen, Bakkerstraat, Huijbergen Het oude kloosterkerkhof van de Broeders van Huijbergen, met gietijzeren kruizen en calvariegroep.</p>

11.3.5 - R.K. Begraafplaats, Raadhuisstraat achter 134, Hoogerheide

Achter de kerk ligt het kerkhof met een paar grafzerken van rond de eeuwwisseling, waaronder een boomstamkruis. Apart op korte afstand ervan gelegen is het oudere kerkhof met eenvoudige calvarieberg en een aantal gietijzeren kruizen.

11.3.5a - Monument herbegravingen oude R.K. begraafplaats

Een werk van Jacques van Nes, in 2003 geplaatst ter nagedachtenis aan de overledenen die waren begraven op de (geruimde) oude R.K. begraafplaats te Hoogerheide.

11.3.6 - Algemene begraafplaats, Scheidreef, Hoogerheide

Net buiten het dorp Hoogerheide ligt, verscholen tussen het groen, de algemene begraafplaats die, vergeleken met de begraafplaatsen achter de kerk in Hoogerheide en de begraafplaats aan de Rijzendeweg in Woensdrecht relatief groot is.

11.3.7 - Begraafplaats Ter Duinen, O.L.V. ter Duinenlaan 155, Ossendrecht

Aan de O.L.V. ter Duinenlaan in Ossendrecht ligt de grote begraafplaats Ter Duinen. Hier ligt een groot aantal graven (bijna 1200) en hier ligt ook een monument voor slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog (12.3.7a).

11.3.7a - Monument slachtoffers Tweede Wereldoorlog

Bij de ingang van begraafplaats Ter Duinen in Ossendrecht ligt een eregraf voor de slachtoffers van het derde Grensbataljon die in de meidagen van 1940 gesneuveld zijn. Het is onthuld in 1977 ter vervanging van een ouder gedenkteken.

11.3.8 - Begraafplaats Eikelhof, tegenover Eikelhof 11, Ossendrecht

Begraafplaats Eikelhof ligt midden in het dorp Ossendrecht aan de straat Eikelhof en is in 1828 door de gemeente aangekocht met als doel om als nieuw kerkhof dienst te gaan doen. Op de begraafplaats bevinden zich een gietijzeren kruis en enkele bijzondere zerken.

11.3.9 - Algemene Begraafplaats, Antwerpseweg 269, Putte

Aan deze algemene begraafplaats, gesitueerd op de locatie van de middeleeuwse kerk die reeds in de zestiende eeuw werd verwoest, bevinden zich enige monumentale natuurstenen en gietijzeren grafmonumenten.

11.3.9a - Grafmonument anoniem kind

Op de overigens buiten de bescherming vallende Openbare Begraafplaats staat een grafmonument voor een anoniem kind: een gietijzeren tombe, waarop een beeld van hetzelfde materiaal. Het dateert uit ca. 1910 en is gesigeneerd "Cl. Jonckheere, Kiel. Antwerpen". Het grafmonument is een rijksmonument (nr. 516699).

11.3.10 - Algemene Begraafplaats, Acacialaan, Putte

Deze begraafplaats bevindt zich aan de noordrand van het dorp, direct ten westen van de oude algemene begraafplaats.

11.3.11 - Joodse begraafplaats Frechiestichting, Putseweg 34, Putte

Dit is een van de drie Joodse begraafplaatsen in Putte (en de oudste van de drie). Deze begraafplaats werd in 1910 door de "Nederlandse Israëlitische Begraafenisvereniging Antwerpen" aangekocht (later Frechie stichting). Deze begraafplaats bevat een aantal afzonderlijke rijksmonumenten, die gezamenlijk een rijksmonumentaal complex vormen (complexnr. 516689).

11.3.11a - Voormalig poortgebouw

Toegangspoort, bestaande uit smeedijzeren hekwerk tussen gemetselde pilasters met Art Deco stijlkenmerken. Het poortgebouw is een rijksmonument (nr. 516690).

11.3.11b - Poortgebouw

De poort bestaat uit een bakstenen muur met een door een rondboog overdekte doorgang met eenvoudig naoorlogs hekwerk. De poort is een ontwerp in overgangsstijl van Gust. Fierens en dateert uit 1924. Het poortgebouw is een rijksmonument (nr. 516691).

11.3.11c - Ontvangstgebouw

Het ontvangstgebouw uit 1924 werd gebouwd ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de begraafenisvereniging. Het verenigingslokaal in traditionalistische vormen werd in 1984 ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de vereniging gerestaureerd. Het ontvangstgebouw is een rijksmonument (nr. 525639).

11.3.11d - Aula

De aula op de Israëlitische begraafplaats van de I.B.V.A. Frechie-stichting dateert uit ca. 1915 en is uitgevoerd in de Overgangsstijl. Omstreeks 1984 werd het ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de vereniging gerenoveerd. De aula is een rijksmonument (nr. 525638).

11.3.11e - Grafmonument Horowitz

Op de Israëlitische begraafplaats van de I.B.V.A. Frechie-stichting bevindt zich het grafmonument van de familie Horowitz. Het monument in Overgangsstijl, met Oosterse motieven werd omstreeks 1910 opgericht. Het grafmonument is een rijksmonument (nr. 525640).

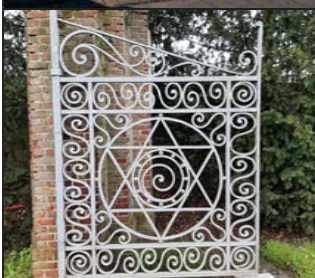
11.3.12 - Joodse begraafplaats Shomre Hadass, Putseweg 24, Putte

Dit is een van de drie Joodse begraafplaatsen in Putte (en jongste van de drie). Deze werd in 1920 aangelegd. Deze begraafplaats bevat een aantal afzonderlijke rijksmonumenten, die gezamenlijk een rijksmonumentaal complex vormen (complexnr. 516692).

11.3.12a - Poortgebouw

De Israëlitische begraafplaats "Shomre Hadass" wordt aan de westelijke zijde van de openbare weg gescheiden door een muur met twee poorten in Expressionistische stijl, daterende uit omstreeks 1930. Het poortgebouw is een rijksmonument (nr. 525634).

11.3.12b - Binnenpoort

Op de Israëlitische begraafplaats "Shomre Hadass" staat ten noordwesten van het (buiten de bescherming vallende) ontvangstgebouw een binnenpoort in Expressionistische stijl, daterende uit omstreeks 1920. De binnenpoort is een rijksmonument (nr. 525635).

11.3.12c - Grafmonument herbegraving Kiel

In de zuidoostelijke hoek van de begraafplaats bevindt zich een traditionalistisch monument uit 1935, dat herinnert aan de mutatie van veel joodse graven van de omstreeks 1930 geruimde Antwerpse openbare begraafplaats Kiel. Het grafmonument is een rijksmonument (nr. 516693).

11.3.12d - Grafmonument Bernsohn

Direct aan de noordelijke zijde van de hoofdstraat staat het neoromaanse grafmonument van de familie Bernsohn, daterende uit omstreeks 1924. Het grafmonument is een rijksmonument (nr. 516694).

11.3.12e - Grafmonument Unterman

Aan de noordelijke zijde van de hoofdstraat staat het grafmonument in Overgangsstijl met oosterse motieven van de familie Unterman, daterende uit omstreeks 1920. Het grafmonument is een rijksmonument (nr. 525636).

	<p>11.3.12f - Grafmonument Halevy Nabij de ingang, direct ten zuiden van hoofdstraat, staat het Expressionistische grafmonument van Max Halevy, daterende uit 1933. Het is uitgevoerd door het Antwerpse atelier Cl. Jonckheere. Het grafmonument is een rijksmonument (nr. 525637).</p>
	<p>11.3.13 - Monument Jacob Jordaens, Antwerpsestraat bij 32, Putte Gedenkteken voor de schilder Jacob Jordaens, in Putte begraven. Opgericht in 1877, met bronzen borstbeeld en in het voetstuk ingemetselde grafzerk. In de zijanten van het voetstuk de grafzerken van Adriaan van Stalbemt (ca. 1662) en van Guilliam de Pape (ca.1674) met erboven hun portret-medailles. De drie zerken zijn afkomstig uit de voormalige N.H. Kerk van Putte. Onder het monument zouden de stoffelijke resten van Jordaens en zijn dochter zijn herbegraven. Het is een rijksmonument (nr. 32209).</p>
	<p>11.3.14 - Grafzerken Mattemburgh, Antwerpsestraatweg Aan de tuinmuur van de orangerie van het landgoed Mattemburgh is een viertal grafzerken (en twee andere gedenkstenen) bevestigd van de families Cuypers en Van Mattemburgh, oorspronkelijk afkomstig uit de oude parochiekerk te Huijbergen. De grafzerken zijn onderdeel van een beschermd rijksmonument (nr. 520134).</p>

11.4 Ander religieus vastgoed

	<p>11.4.1 - Volksabdij O.L.V. ter Duinen, O.L.V. ter Duinenlaan 199 Volksabdij, gelegen aan de rand van Ossendrecht, die in 1936 is opgericht door kapelaan Flor van Putte. De basis was een jeugdwerkkamp voor werkloze jongeren uit de omgeving. De volksabdij is beschermd als gemeentelijk monument.</p>
	<p>11.4.2 - Kapel H. Marie-Adolphine, Adolphineplein 2, Ossendrecht Eenlaags woonhuis, nu kapel (eind negentiende eeuw, ca. 1960). Van belang wegens de herinnering aan de uit Ossendrecht afkomstige Zuster Marie Adolphine.</p>
	<p>11.4.3 - Raadzaal, voormalige kloosterkapel, Huijbergseweg 3, Hoogerheide Driebeukige kapel uit ca. 1939 onder samengesteld dak gedekt met Romaanse pannen. Gotiserende vormgeving met spitsboogvensters en roosvenster. Op de grens van koor en schip een kleine bakstenen klokkentoren. Gebruik van baksteen en natuursteen.</p>
	<p>11.4.4 - Poortgebouw Wilhemietenklooster, Staartsestraat 2, Huijbergen Van het oorspronkelijke Wilhemietenklooster is het voormalige poortgebouw uit 1610 en 1975 bewaard gebleven. Hierin is nu het Wilhemietenmuseum gevestigd.</p>

	<p>11.4.5 - Broederhuis Ste. Marie, Boomstraat 7, Huijbergen Van het enorme klooster- en onderwijscomplex van de Broeders van Huijbergen uit het derde kwart van de twintigste eeuw, van de architecten Hurks, Sadee en de Bruyn, dat het in 1944 grotendeels verwoeste oude klooster verving, is slechts een deel aan de Staartsestraat overgebleven. In 1990 werd een nieuw broederhuis met kapel in gebruik genomen.</p>
	<p>11.4.6 - Kapel Bieduinenhof, Putseweg 44, Putte Twintigste-eeuwse aanbouw bij de villa van de Antwerpse houtvester Servais, gebouwd in 1883 in neoromaanse stijl met kasteelachtige elementen en motieven van de Rondboogstijl. Dit gelegen in de oorspronkelijk parkachtig aangelegde omgeving van het landgoed Bieduinen.</p>

11.5 Kerkenpaden

	<p>11.5.1 - Kerkenpadje, Woensdrecht/Hoogerheide Kerkenpad lopende van het Marktje in Woensdrecht naar de Onderstal in Hoogerheide werd gebruikt door parochianen die in Hoogerheide wilde kerken.</p>
	<p>11.5.2 - Restanten kerkenpad bij Vijverhoeve, Huijbergen Op en nabij het landgoed Vijverhoeve te Huijbergen zijn delen bewaard van het kerkenpad dat van de hoeven ten zuiden en oosten van Huijbergen naar de parochiekerk leidde.</p>
	<p>11.5.3 - Restant kerkenpad Hageland-Leemberg, Ossendrecht Bewaard gedeelte van het kerkenpad dat vanuit de zuidelijke buurtschappen van Ossendrecht naar de parochiekerk leidde. Loopt vanaf Hageland naast nummer 40 tot en met het verharde gedeelte van de Leemberg.</p>
	<p>11.5.4 - Restant kerkenpad, Kerkenpad-De Ploeg, Ossendrecht Bewaard gedeelte van het kerkenpad dat vanuit de zuidelijke buurtschappen van Ossendrecht naar de parochiekerk leidde. Loopt vanaf het verharde gedeelte van het kerkenpad (hoek Leempad) tot onder de bebouwing van De Ploeg.</p>
	<p>11.5.5 - Restant schoolpad "Paadje van Kaatje", Ossendrecht Bewaard gedeelte van het pad dat vanuit het dorp Ossendrecht leidde naar de zusterschool die was gevestigd naast de huidige Berghoeve (Calfven 10). De naam verwijst naar het feit dat ook de H. Marie-Adolphine (alias Kaatje Dierkx, zie 12.7.3) het als kind moet hebben gebruikt.</p>

11.6 Kleine monumenten

11.6.1 - Heilig Hartbeeld, Raadhuisstraat 134, Hoogerheide

Dit beeld staat op het pleintje voor de ingang van de kerk en is op 19 juli 1931 door het echtpaar Jacobs-Verbeek aan de kerk geschonken ter gelegenheid van hun zilveren huwelijksjubileum.

11.6.2 - Mariakapel, Wouwbaan, Hoogerheide

Uit dankbaarheid aan Maria hebben bewoners van de Wouwbaan en omliggende straten na de Tweede Wereldoorlog het initiatief genomen om een kapelletje te bouwen. Deze naoorlogse dankkapel werd omstreeks 1950 gebouwd. Het betreft een bakstenen bedehuisje onder een pannenzadeldakje met in het interieur een beeld van Maria met kind.

11.6.3 - Kruisbeeld, Philomenahof naast 25, Hoogerheide

Crucifix afkomstig uit de tuin van het zusterklooster aan de Huijbergseweg, ter plaatse van het huidige gemeentehuis.

11.6.4 - Wilhelmiëmonument, Boomstraat, Huijbergen

Ontwerp van Agaath Hoogeveen, onthuld in 1989 ter gelegenheid van het 725-jarig bestaan van Huijbergen. De ontwikkeling van het dorp is van de dertiende tot ver in de negentiende eeuw zeer nauw met deze orde verweven.

11.6.5 - Gedenkteken onderwijs Broeders, Kapeldreef, Huijbergen

De congregatie van de Broeders van Huijbergen had vanaf haar oprichting het onderwijs als voornaamste maatschappelijke opdracht. Toen de broeders hun activiteiten beëindigden, is dit monumentje ter herinnering geplaatst.

11.6.6 - Teresiabeeld, Staartsestraat, Huijbergen

In 2001 gerestaureerd door medewerkers Vraag en Aanbod Huijbergen.

11.6.7 - Wegkruis, Weg naar Wouw, Huijbergen

Reeds voor de Tweede Wereldoorlog is op deze locatie een houten kruis geplaatst, op initiatief van pastoor Machielse. In 1967 werd een nieuw kruis gemaakt en werd beplating en een muurtje aangebracht. Het huidige kruis is geplaatst in 1998 met gebruikmaking van het oude corpus.

11.6.8 - Mariakapel, tegenover Hollandseweg 21, Huijbergen

Deze kapel is naar het ontwerp van Jos Bedaux opgericht in 1933 door het 'Brabants Studentengilde van Onze Lieve Vrouw'. Het kapelletje is in 1979 gerestaureerd, waarbij een nieuw Mariabeeld (van G. Kemperman) is geplaatst.

11.6.9 - Heilig Hartbeeld, Eikelhof, Ossendrecht

In 1933 aangeboden aan pastoor Vermunt ter gelegenheid van zijn 25-jarig priesterjubiläum. Oorspronkelijk geplaatst bij de kerk, later verplaatst naar het park Eikelhof.

11.6.10 - Mariakapel, Eikelhof, Ossendrecht

De kapel is opgericht in de jaren dertig van de vorige eeuw naar een ontwerp van Frans van Dooren uit Ossendrecht. Hij staat in het park Eikelhof te Ossendrecht.

11.6.11 - Mariabeeld, Hageland, Ossendrecht

In 1935 opgericht door de "Katholieke Jonge Meisjesbeweging". Het ontwerp is van Emiel Raaijmakers die werkzaam was in de kunstenaarskring op de Volksabdij Onze Lieve Vrouw ter Duinen in Ossendrecht.

11.6.12 - Mariakapel, Nederheide, Woensdrecht

Gebouwd in 1948 naar ontwerp van A. Mertens, op initiatief van de bevolking van Woensdrecht, als een dankbetuiging aan Maria voor de terugkeer van de Woensdrechtenaren die vanwege het oorlogsgeweld naar Bergen op Zoom en Zandvliet waren geëvacueerd.

11.6.13 - Mariakapel "in 't Groen", Kerkenpadje, Woensdrecht

Dit kapelletje is opgericht in 2004 door Miny Go uit Woensdrecht (het staat in haar tuin, Marktje 57) uit dankbaarheid dat het haar gelukt was een Iraanse familie in Nederland te laten blijven. De kapel is officieel door een kapelaan van de broeders uit Huijbergen ingezegend.

11.6.14 - Mariakapel, Rijzendeweg 2a, Woensdrecht

Een Mariakapelletje aan de Rijzendeweg in de tuin van nr. 2A (links naast de woning). Het is gemetseld van restanten van de Stompe Toren.

11.7 Immaterieel erfgoed

11.7.1 - *Herbertjestocht, Woensdrecht*

Vanaf 2002 wordt er jaarlijks een Herbertjestocht gelopen in Woensdrecht. Op verschillende locaties in Woensdrecht worden dan delen van het Kerstverhaal nagespeeld en verteld. De tocht eindigt traditiegetrouw in de kerststal waar men beschuit met muisjes krijgt en warme chocolademelk om de geboorte van het kindje Jezus te vieren. De organisatie is in handen van buurtvereniging 'De Straat'.

11.7.2 - *Berendrechtse Begankenis, Ossendrecht*

Bedevoertstocht van de Sint-Gertrudiskerk in Ossendrecht naar de O.L.V. van de Hagelbergkapel in Berendrecht. Deze wordt ieder jaar gelopen op 8 september en bestaat al sinds 1747. Het is de oudste processie van Nederland. De gelovigen trokken in eerste instantie naar Berendrecht om Maria te vragen snel een einde te maken aan de dodelijke veepest. De gebeden werden verhoord, want de plaag ging over. Toen hebben de Ossendrechtenaren beloofd ieder jaar terug te komen.

11.7.3 *Processie H. Marie-Adolphine, Ossendrecht*

Op de jaarlijkse feestdag van de Heilige Zuster Marie-Adolphine (geboren in 1866 in Ossendrecht als Kaatje Dierkx, overleden in het geweld van de Chinese Bokseropstand in 1900, heilig verklaard in 2000) wordt er een processie gelopen door de kern van Ossendrecht, die afgesloten wordt door een plechtige Eucharistieviering. Voorafgaand aan de processie wordt een stille gebedstocht gelopen vanaf de Adolphinekapel langs de Berghoeve naar de parochiekerk.

11.8 Roerend religieus erfgoed

Het bestuur van de R.K. Parochie De Bron beschikt over een volledige inventaris van alle roerende kerkgoederen. De inventaris is echter uit veiligheidsoverwegingen niet openbaar. De doelstelling van het bestuur is om de goederen zoveel mogelijk lokaal een nieuwe bestemming te geven, bijvoorbeeld door ze aan lokale musea te schenken.

